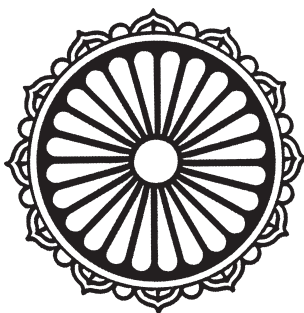

พระอภิธรรมเป็นพระพุทธรูป

และ

ประวัติคัมภีร์สหทวิเสส

วัดท่ามะโอจัดพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ

ในโอกาสทำบุญอายุครบ ๘๔ ปี

พระธัมมานันทะมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต

๘ มกราคม ๒๕๔๗

พระอภิธรรมเป็นพระพุทธรูป

และ

ประวัติคัมภีร์สหทวิเสส

ชื่อผู้เขียน พระคันธสาราภิวังศ์ ๓๗ วัดท่ามะโอ
จังหวัดลำปาง ๕๒๐๐๐

ISBN 974-92166-2-8

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ๒๐ เมษายน ๒๕๔๗

จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์

๔๔/๘๐-๘๔ หมู่ ๖ ซอยบุญมงคล ถนนก้านหินแม่น้ำ แขวงบางขุนเทียน

เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐

โทรศัพท์ ๐-๒๘๐๒-๑๑๔๒

โทรสาร ๐-๒๘๐๒-๑๑๔๓

มหาเถรคุณคีติ

๑. สธมมपालิย์ เถโร	มาตาว ฌาณชীরโท
สีลาหุยลงกตिया จ	ภูสโก ชนโก วย.
๒. นานาทิสาคตาเนก-	สิสฺสปกฺขิน'มตฺตโน
ปิณฑาทิผลทายี โส	กปฺปรุกฺโขว ชาติติ.
๓. สุขา วตสฺส ฉายา'ยั	สาสนุชฺโชตการิโน
ตณฺหิ นิสฺสาย สมฺพุทฺธ-	ธมฺมวฺทฺธิตตา พหุ.
๔. คุณาธาโร ส อณฺเณสั	คุณั อกาสิ'นปฺปกั
มหาสยสฺส สมฺโพธิ-	สตฺตสฺส จริยา อยั.
๕. คจฺจนฺเต กาเล จตุราสีติ-	วสฺสิโก เถรปฺงฺคโว
วิชาตสมฺมโต กาลิ	สมฺปตฺโต สมฺมทาวโ.
๖. ทีฆายุกโก ภวฺ โหตุ	วตฺถตฺตยสฺส เตชสา
สุขี นiramโย'นีม	จิรฺ โชเตตฺตฺ สาสนั.

คณธสารากิวิโส

คำพรรณนาคุณของพระเถระ

๑. พระเถระยังศิษย์ให้ดื่มน้ำนมคือปัญญาในภาษาบาลีและพระธรรม เหมือนดั่งมารดาให้น้ำนมบุตร และตกแต่งศิษย์ด้วยเครื่องประดับคือศีลเหมือนบิดาตกแต่งบุตร

๒. ท่านปรากฏตั้งต้นกัลปฤกษ์ที่ให้ผลไม่คือโภชนาหารเป็นต้นแก่ศิษย์ของตนจำนวนมากซึ่งเปรียบเสมือนสภุชชาติมาจากทิศานุทิศ

๓. ร่มเงาของท่านผู้เผยแผ่พระศาสนา ร่มเย็นจริงหนอ เพราะมหาชนพึ่งพาท่านแล้วถึงความเจริญในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๔. ท่านเป็นที่รองรับคุณธรรมความดี บำเพ็ญคุณประโยชน์เป็นอันมากแก่ผู้อื่น ลักษณะนี้เป็นความประพัตติของพระโพธิสัตว์ ผู้มีอัธยาศัยไพศาลโดยแท้

๕. เมื่อกาลเวลาล่วงไป พระเถระผู้ประเสริฐมีอายุครบ ๘๔ ปี กาลที่ชาวโลกสมมุติว่าเป็นวันคล้ายวันเกิดซึ่งนำปีติยินดี ได้มาถึงแล้ว

๖. ด้วยอานุภาพแห่งพระรัตนตรัย ขอให้ท่านมีอายุยืน มีความสุขปราศจากทุกข์โศกโรคภัย เผยแผ่พระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองตลอดกาลนาน

คำอนุโมทนา

พระพุทธศาสนาที่สืบทอดมาราวสองสหัสวรรษในนานาประเทศ เปรียบเสมือนพระเจดีย์ที่สง่างาม เป็นศักดิ์ศรีและเปี่ยมด้วยคุณค่าสูง ในใจชาวพุทธผู้มุ่งหวังประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน แต่เจดีย์เก่าแก่นี้ ย่อมชำรุดทรุดโทรมได้ตามกาลเวลา เปรียบได้กับความผันเพี้ยนเลื่อนหาย แห่งพระสัทธรรมซึ่งเกิดจากสัทธรรมปฏิรูปนานัปการ

สัทธรรมปฏิรูปดังกล่าวมีสาเหตุมาจากการมิได้ศึกษาเล่าเรียน ภาษาบาลีและพระอภิธรรมเป็นอย่างดี จึงดำริตีความตามความเห็น ของตนทำให้ไม่มีข้อยุติว่าความเห็นของใครถูก เหมือนการถกเถียงของ เจ้าศากยะ ๓ พระองค์ คือ เจ้ากิมพิละ เจ้าภัททียะ และเจ้าอนุรุทธะ ในครั้งพุทธกาล ซึ่งมีอยู่ว่า วันหนึ่งเจ้าชายทั้งสามพระองค์นั้นทรง ถกเถียงกันว่า “ข้าวเกิดที่ไหน” เจ้ากิมพิละตรัสว่า “ข้าวเกิดที่ฉาง” เจ้าภัททียะตรัสว่า “ข้าวเกิดที่หม้อ” ส่วนเจ้าอนุรุทธะตรัสว่า “ข้าวเกิด ที่ถาดทอง” ความคิดเห็นของเจ้าชายเหล่านั้นแตกต่างกันไปตาม ประสบการณ์ของตนที่เห็นข้าวในสถานที่ต่างกัน

ด้วยเหตุนี้ การสร้างคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี (สัททาวีเสส) และ พระอภิธรรมเพื่อการศึกษาเล่าเรียนจึงเป็นการต่ออายุพระพุทธศาสนา เปรียบเหมือนการซ่อมแซมส่วนที่ชำรุดสึกห่อของพระเจดีย์ และนับ

ได้ว่าเป็นมหากุศลยิ่งใหญ่กว่าการสร้างศาสนวัตถุอื่น เช่น โบสถ์ วิหาร พระพุทธรูป ฯลฯ เพราะพระพุทธรูปไม่สามารถสอนใครได้ แต่พระธรรม คัมภีร์คือพระพุทธรูปเจ้าที่ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ได้ สมจริงดังพระพุทธรูปจะว่า

ลिया โข ปนานนุท ตุมหากัม เอวมสฺส. “อดีตสตถุกัม ปาวจัน. นตถิ โน สตถา”ติ. น โข ปเนตัม อานนุท เอวํ ทฎฺฐพฺพ. โย โว อานนุท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส มมจฺเจยน สตถา.

(ที. มหา. ๑๐.๒๑๖.๑๓๔)

“ดูกรอานนท์ พวกเธอพึงดำริอย่างนี้ว่า ‘พระสัทธรรมปราศจาก ศาสดาเสียแล้ว พวกเราไม่มีศาสดา’ ดูกรอานนท์ พวกเธอไม่พึง ทราบอย่างนี้ ดูกรอานนท์ ตถาคตแสดงธรรมและวินัยไว้แล้ว ธรรมและวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของพวกเธอ เมื่อตถาคตล่วง ลับไป”

แม้พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงกระทำปิตุฆาต ซึ่งจัดเป็นอนันตริยกรรมประการหนึ่งซึ่งส่งผลให้ตกนรกอเวจีหลายกัปนับไม่ถ้วน แต่พระองค์ ทรงอุปถัมภ์ปฐมสังคายนา ณ ถ้ำสัตตบรณคูหา กรุงราชคฤห์ ผลานิสงส์ จากการอุปถัมภ์ครั้งนี้ส่งผลให้พระองค์พ้นจากนรกอเวจี เพียงตกนรกโลกะ กุมภีซึ่งเป็นนรกขุมเล็กเป็นเวลา ๖ หนี่นปี แล้วจะตรัสรู้เป็นพระปัจเจก- พุทธรูปเจ้า

จะเห็นได้ว่าการสร้างคัมภีร์มีอานิสงส์มาก คนที่ทำบาปมากจะได้

รับผลบาปลดน้อยลง คนที่ทำบุญไว้น้อยจะได้ขึ้นสวรรค์ชั้นสูง ส่วนคนที่ทำบุญมากอยู่แล้วจะประสบแต่ความสุขความเจริญในขณะที่ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ดังสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) กล่าวว่า

“การต่ออายุพระธรรมคัมภีร์อันสงฆ์มากมายเขียนา คนตกรก
 ลิกจะได้มาชุมนุมกัน คนตกรกชุมนุมกันจะได้ขึ้นมาบนสวรรค์ คน
 ขึ้นสวรรค์ชั้นแรกก็จะขึ้นสวรรค์ชั้นสูงขึ้นไป ชีวิตในสังสารวัฏจะ
 ไม่มีตกต่ำจนกว่าจะเข้าถึงแดนศิวโมกข์จริงๆ นะจ้ะไว้”

ขออนุโมทนากุศลเจตนาของท่านเจ้าภาพในการพิมพ์หนังสือเล่มนี้
 เพื่อการเผยแพร่ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ขอให้ทุกท่านมีความสุขกาย
 สุขใจ และประสบความเจริญรุ่งเรืองในธรรมของพระอริยเจ้าทั้งปวง

พระธัมมานันทมหาเถระ

(พระธัมมานันทมหาเถระ)

อัครมหาบัณฑิต

วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

คำนำ

งานทำบุญอายุหลวงพ่อรัธมมานันทะมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง เวียนมาถึงในเดือนมกราคม ทุกปี ที่งานทำบุญอายุเวียนมาถึง ญาติโยมลูกศิษย์ลูกหามักร่วมกันจัดพิมพ์ หนังสือธรรมะเผยแพร่ ทั้งนี้เพื่อสืบสานเจตนารมณ์ของท่านในการธำรง รักษาพระพุทธศาสนา ปีนี้ ท่านอายุ ๘๔ ปี ทางวัดได้จัดพิมพ์บทความ เรื่อง “พระอภิธรรมเป็นพระพุทฺพจน์” และ “ประวัติคัมภีร์สัทททาวิเสส”

บทความแรกเกิดจากแรงบันดาลใจที่พบหนังสือหลายฉบับในปัจจุบัน กล่าวตามตำราของชาวตะวันตกที่เริ่มศึกษาศาสนาพุทธว่า พระอภิธรรม มิได้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล แม้หนังสือเหล่านั้นจะยอมรับเป็นเอกฉันท์ว่า เนื้อหาพระอภิธรรมสอดคล้องกับพระสูตรและมีสาระเหมือนพระพุทฺพจน์ อื่น แต่การกล่าวว่าพระอภิธรรมเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นใหม่หลังพุทธกาล นั้นไม่ตรงตามหลักฐานที่พบในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ทั้งส่งผลให้ พระไตรปิฎกของชาวพุทธต้องคุณค่าไป ผู้เขียนจึงนำเสนอบทความนี้เพื่อ ชี้ให้เห็นว่าพระอภิธรรมเป็นพระพุทฺพจน์และมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในการนี้ได้เขียนด้วยใจเป็นกลางโดยชี้แจงตามหลักภาษาและสารกหลักฐาน ที่สามารถค้นพบ ผู้อ่านอาจตัดสินใจได้ตามกำลังสติปัญญา

บทความต่อมาเขียนขึ้นตามคำแนะนำของพระธรรมโมลี (สมศักดิ์

อุปสมโ, ปธ. ๙ Ph.D) เพื่อนำเสนอประวัติของคัมภีร์สหทาวีเสสโดยละเอียด ตั้งแต่ความเป็นมาและความหมาย ตลอดจนคัมภีร์สหทาวีเสสที่สำคัญซึ่งแต่งในพม่าและลังกา ทั้งนี้เพื่อให้นักศึกษาบาลีได้เข้าใจประวัติของคัมภีร์สหทาวีเสสและสามารถติดตามสืบค้นได้

ในตำราอ้างอิงของหนังสือเล่มนี้ เลขเกี่ยวกับพระไตรปิฎก เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม ตัวกลางเป็นเลขข้อ ส่วนตัวสุดท้ายเป็นเลขหน้า เช่น ขุ. สุ. ๒๕.๘๕๖.๕๐๒ หมายถึง ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๒๕ ข้อ ๘๕๖ หน้า ๕๐๒ ส่วนเลขเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม ตัวหลังเป็นเลขหน้า เช่น อง. อ. ๒.๒๙๑ หมายถึงอรรถกถาอังคุตตรนิกาย เล่ม ๒ หน้า ๒๙๑ การอ้างอิงได้ใช้พระไตรปิฎกบาลีและอรรถกถาฎีกาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นหลัก

ขออนุโมทนาท่านเจ้าภาพที่ร่วมกันพิมพ์คัมภีร์เล่มนี้เพื่อเผยแพร่คำสอนของพระบรมศาสดาให้สถิตสถาพรชั่วนกาลนาน ขอให้ทุกท่านจงมีความสุข ความเจริญ ประสบความสำเร็จในชีวิต และเจริญรุ่งเรืองในธรรมของพระอริยเจ้าทั้งปวง

ด้วยอานุภาพแห่งรัตนตรัยและผลบุญอันเกิดจากการเขียนบทความทั้งสองเรื่องนี้ ขอจงเป็นพลวปัจจัยเกื้อหนุนให้หลวงพ่อดีสุขภาพแข็งแรง มีอายุยืน เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของศิษย์นานๆ

พระคันธสาราภิวังศ์

สารบัญ

มหาเถรคุณคีติ	๓
คำพรรณนาคุณของพระเถระ	๔
คำอนุโมทนา	๕
คำนำ	๗
พระอภิธรรมเป็นพระพุทธรูป	๑๓
ความหมายของ ‘อภิธรรม’	๑๖
ข้อความเกี่ยวกับพระอภิธรรมที่พบในพระสูตรและพระวินัย	๑๘
การกล่าวคัดค้านว่าพระอภิธรรมไม่ใช่พระพุทธรูป	๒๕
บทสรุป	๔๕
ประวัติคัมภีร์สังททาวิเสส	๔๙
ความเป็นมาและความหมายของสังททาวิเสส	๔๙
สังททาวิเสสและกลุ่มคัมภีร์อื่นเพื่อการศึกษาบาลีในพระไตรปิฎก	๕๐
กลุ่มคัมภีร์สังททาวิเสส	๕๑
ก. กลุ่มกัจจายนไวยากรณ์	๕๒
ข. กลุ่มโมคคัลลานไวยากรณ์	๗๕

ค. กลุ่มสหพันธ์ปีภรณ์	๙๐
กลุ่มคัมภีร์นิมิตนุ	๙๖
กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์	๙๗
กลุ่มคัมภีร์เกฏฐะ	๙๘
การศึกษาคัมภีร์สหทวิเสส	๙๙
การศึกษาคัมภีร์สหทวิเสสในประเทศไทย	๑๐๐
เชิงอรรถ	๑๐๕
บรรณานุกรม	๑๒๕

พระอภิธรรมเป็นพระพุทธรูป

คำสอนของพระบรมศาสดาตลอด ๔๕ พรรษาเรียกว่า พระพุทธรูป รวบรวมอยู่ในพระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งอาจสรุปย่อได้เป็น ๒ หมวดโดยย่อ คือ ธรรม และวินัย ธรรมหมายถึงพระสูตร (ในพระสุตตันตปิฎก) และพระอภิธรรม (ในพระอภิธรรมปิฎก) ส่วนวินัย คือ วินัยปิฎก

ความหมายของ ‘อภิธรรม’

คำว่า อภิธรรม มีความหมายตามศัพท์ว่า ธรรมอันยิ่งใหญ่, ธรรมอันพิเศษ^๒ ซึ่งแปลได้ว่า พระอภิธรรมเป็นธรรมอันยิ่งใหญ่และพิเศษกว่าพระสูตร กล่าวคือ พระอภิธรรมกล่าวถึงหลักธรรมที่ละเอียดพิสดารกว่าพระสูตรด้วยเหตุที่พระสูตรเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงตามฐานะของผู้ฟัง จึงไม่ทรงแสดงขั้น อายตนะ และธาตุเป็นต้นไว้อย่างครบถ้วนในพระสูตรทุกสูตร แต่จะแสดงเพียงส่วนที่เหมาะสมกับผู้ฟังในแต่ละโอกาส จะเห็นได้ว่าพระสูตรบางสูตรมีคาถา ๑ บทบ้าง ๒ บทบ้าง ๓ บทบ้างตามสมควร ในที่นี้ขอนำชั้น ๕ ที่มีตรัสในพระสูตรมาแสดงเป็นตัวอย่างว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชั้น ๕ คืออะไร รูปร่างใดอย่างหนึ่ง

คือ รูปอดีต รูปอนาคต รูปปัจจุบัน รูปภายใน รูปภายนอก
 รูปหยาบ รูปละเอียด รูปทรมาน รูปประณีต รูปไกล รูปใกล้
 นี้เรียกว่า รูปชั้น ๕ เวทนาย่างใดอย่างหนึ่ง...สัญญา
 อย่างใดอย่างหนึ่ง...สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง...วิญญาณ
 อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ วิญญาณอดีต วิญญาณอนาคต วิญญาณ
 ปัจจุบัน วิญญาณภายใน วิญญาณภายนอก วิญญาณหยาบ
 วิญญาณละเอียด วิญญาณทรมาน วิญญาณประณีต วิญญาณ
 ไกล วิญญาณใกล้ นี้เรียกว่า วิญญาณชั้น ๕”^๑

ส่วนในพระอภิธรรม พระพุทธองค์ทรงเน้นสภาพธรรมเท่าที่มีได้
 ทั้งหมดโดยไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ จึงไม่นิยมกล่าวถึงบุคคล
 บุรุษ สตรี สัตว์ ฯลฯ เหมือนในพระวินัยและพระสูตร แต่จะใช้คำระบุถึง
 สภาพธรรมล้วนๆ เช่น จิต ผัสสะ เวทนา สัญญา เป็นต้น คำที่ปรากฏ
 ในพระวินัยและพระสูตรเปรียบเหมือนคำที่ใช้สื่อสารกันทั่วไป เช่นคำว่า
 “น้ำ” ส่วนคำในพระอภิธรรมเป็นคำเฉพาะเช่นเดียวกับที่เรียกน้ำว่า “H₂O”
 ตามสภาวะเดิม ดังนั้น ในพระอภิธรรม พระพุทธองค์จึงทรงจำแนก
 ชั้น ๕ อายตนะและอื่นๆ ทั้งหมดเป็น ๓ นัย คือ

๑. สุตตันตภาชนียนัย นัยจำแนกตามพระสูตร ดังมีข้อความว่า

“ชั้น ๕ คือ รูปชั้น ๕ เวทนาชั้น ๕ สัญญาชั้น ๕ สังขารชั้น ๕
 และวิญญาณชั้น ๕

ในชั้น ๕ นั้น รูปชั้น ๕ คืออะไร รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง มีรูป
 อดีต รูปอนาคต รูปปัจจุบัน รูปภายใน รูปภายนอก รูปหยาบ

รูปละเอียด รูปทราวม รูปประณีต รูปไกล รูปใกล้ นี้เรียกว่า
รูปชั้น
ในรูปชั้นนั้น รูปอดีตคืออะไร รูปใด ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว
ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว
ที่เกิดขึ้นแล้ว ปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีต จัดเข้าในส่วนอดีตได้แก่
มหาภูตรูป ๔ และอุปาทयरูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า
รูปอดีต”^๔

๒. อภิธัมมภาษนียนัย นัยจำแนกตามพระอภิธรรม ดังข้อความ
กล่าวว่า

“ในชั้น ๕ นั้น รูปชั้นคืออะไร รูปชั้นหมวดละ ๑...รูปชั้น
หมวดละ ๒...รูปชั้นหมวดละ ๓...”^๕

๓. ปัญญาปุจฉนัย เป็นนัยถามปัญหา ดังมีข้อความว่า

“ในชั้น ๕ ชั้นไหนเป็นกุศล ชั้นไหนเป็นอกุศล ชั้นไหน
เป็นอัพยาगत...”^๖

หลักธรรมอาจเปรียบได้กับโอสถที่ปรุงขึ้นต่างกันเป็นพระสูตร
และพระอภิธรรม พระสูตรจะเปรียบเหมือนตำรับยาที่มีสรรพคุณรักษา
โรคเฉพาะโรคตามอาการของผู้ป่วยที่มาพบแพทย์ ส่วนพระอภิธรรม
เหมือนโอสถขนานพิเศษมีตัวยาสำคัญครบถ้วนประกอบด้วยตัวยาสารพัน
ที่ปรุงขึ้นเพื่อรักษาได้ทุกโรคทุกคนทุกโอกาส การศึกษาพระอภิธรรม
จึงเอื้อประโยชน์ให้เข้าใจพระสูตรได้ชัดเจนตรงตามสภาวะธรรม ดังนั้น

การศึกษาพระอภิธรรมจึงเอื้อประโยชน์ให้เข้าใจพระสูตรตามสภาวธรรมอย่างแท้จริง

ความเป็นมาของพระอภิธรรม

พระอภิธรรมปิฎกกล่าวถึงสภาวธรรมที่ละเอียดลึกซึ้ง แม้จะอธิบายสภาวธรรมอันได้แก่กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรม เป็นต้น ด้วยนัยจากคัมภีร์ธรรมสังคณีอย่างเดียว ก็ยังไม่บริบูรณ์ ฟังอธิบายด้วยนัยจากคัมภีร์วิวัฏฐกั ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปฏิฐานอีก จึงจะบริบูรณ์ ซึ่งต้องใช้เวลานาน แต่มนุษยทั่วไปไม่อาจนั่งฟังธรรมที่แสดงติดต่อกันอย่างต่อเนื่องตลอด ๓ เดือนได้ ทั้งแต่ละคนได้สั่งสมอรรถาศัยมาต่างกัน บางคนอาจเคยศึกษาพระอภิธรรมมาแต่ภพก่อน และบางคนก็ไม่เคยศึกษามาก่อนเลย ดังนั้น พระพุทธองค์จึงไม่ทรงแสดงพระอภิธรรมในมนุษยโลก^๗ ความจริงเวลา ๓ เดือนของมนุษยนี้ เมื่อเทียบกับเวลาในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ก็เป็นช่วงเวลาไม่กี่นาที เพราะเวลาหนึ่งวันในดาวดึงส์เทียบเท่า ๑๐๐ ปีของมนุษยโลก^๘

ตามหลักฐานที่มีพบในคัมภีร์อรรถกถา พระผู้มีพระภาคเสด็จไปสู่ดาวดึงส์ในพรรษาที่ ๗ เมื่อวันขึ้น ๑ ค่ำเดือน ๘ พระองค์ประทับนั่งเหนือบัณเฑาะก์มผลศิลาอาสน์ของท้าวสักกะ ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดสันตสุสิตเทพบุตรอดีตพุทธมารดาพร้อมกับเทวดาที่มาประชุมกันจากหมื่นจักรวาลตลอดไตรมาส โดยจำพรรษา ณ สุธรรมสภาในดาวดึงส์นั้น แล้วเสด็จลงจากดาวดึงส์สู่สังกัสสนครในวันเพ็ญเดือน ๑๑^๙ การเสด็จไปโปรดพุทธมารดาในดาวดึงส์แล้วเสด็จมาสู่สังกัสสนครนี้ เป็นธรรมนิยม

ของพระพุทฺพเจ้าทั้งหลาย

แม้พระพุทฺพเจ้าพระองค์อื่นอันได้แก่พระทีปังกร พระมังคละ พระโสภิตะ พระธรรมทัสสี และพระกัสสปะ ก็ทรงบำเพ็ญพุทฺพกิจนี้ ข้อความนี้มีพบในคัมภีร์พุทฺพวงศ์ที่เกี่ยวกับพระพุทฺพเจ้าเหล่านั้น^{๑๑}

ในขณะที่พระพุทฺพองค์ประทับอยู่ในดาวดึงส์ บางคราวที่ต้องบำรุงรักษาสิริระ เช่น ฉันทอาหาร พักผ่อน พระองค์ก็ทรงเนรมิตพระพุทฺพเจ้าอีกพระองค์หนึ่งมาแสดงธรรมแทน ส่วนพระองค์เสด็จไปบิณฑบาตยังอุตตรกุรุทวีป แล้วกลับมาฉันทอาหารที่สระอโนดาต ครั้นแล้วทรงแสดงอภิธรรมแก่พระสารีบุตรที่มาเฝ้าทุกวันโดยสังเขป เมื่อพระสารีบุตรฟังแล้วได้นำมาสอนแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปโดยไม่สังเขปและพิสดารนัก ดังนั้นพระอภิธรรมปิฎก ๖ คัมภีร์ในปัจจุบันยกเว้นกถาวัตถุ จึงจารึกคำสอนของพระสารีบุตรไว้ ส่วนกถาวัตถุเป็นคัมภีร์ที่พระโมคคัลลีสบุตรติสสะแต่งตามหัวข้อที่พระพุทฺพเจ้าตรัสไว้โดยย่อในราวพุทฺพศักราช ๒๓๕ จึงถือได้ว่าทั้งพระสารีบุตรและพระโมคคัลลีสบุตรติสสะได้สอนพระอภิธรรมตามนัยที่พระพุทฺพเจ้าตรัสไว้ พระอภิธรรมปิฎกที่จารึกคำสอนของท่านทั้งสองโดยมีคำสอนของพระสารีบุตรเป็นส่วนใหญ่จึงจัดเป็นพระพุทฺพจนัเช่นกัน

จะเห็นได้ว่าพระอภิธรรมมีมาแต่ครั้งพุทฺพกาล ถ้าพระอภิธรรมเป็นตำราที่แต่งในภายหลัง พระพุทฺพจนัก็ควรมีเพียงสองปิฎก และมีไม่ถึง ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ ดังพระอานนทก์กล่าวว่าท่านได้เรียนพระพุทฺพจนั ๘๒,๐๐๐ ธรรมขันธ์จากพระพุทฺพเจ้า และเรียน ๒,๐๐๐ ธรรมขันธ์จากบุคคลอื่น^{๑๒} เช่น เถรคาถา เถรีคาถา และอปทาน โดยแท้จริงแล้ว

พระวินัยปิฎกมี ๒๑,๐๐๐ ธรรมชั้นดี พระสุตตันตปิฎกมี ๒๑,๐๐๐ ธรรม-
ชั้นดี ในจำนวนนี้ได้รวมเอาถ้อยคำของพระเถระและพระเถรีในสมัย
พุทธกาลไว้ ๒,๐๐๐ ธรรมชั้นดี ส่วนพระอภิธรรมปิฎกมี ๔๒,๐๐๐ ธรรม-
ชั้นดี แม้พระอานนท์จะเรียนพระอภิธรรมจากพระสารีบุตรก็เป็นการ
สืบทอดคำสอนจากพระพุทธเจ้า เนื่องจากพระอภิธรรมเป็นวิสัยของ
พระสัมพันธัญญ์และพระสารีบุตรก็เรียนมาจากพระพุทธเจ้าอีกทอดหนึ่ง

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ พระอภิธรรมจึงจัดเป็นพระพุทธรพจน์อย่าง
แท้จริง และจัดเป็นปิฎกหนึ่งๆที่เรียกว่า พระอภิธรรมปิฎก

ข้อความเกี่ยวกับพระอภิธรรมที่พบในพระสูตรและพระวินัย

บูรพาจารย์ผู้ดำรงรักษาพระศาสนานันได้แก่พระอรธกถาจารย์
และพระฎีกาจารย์ ทุกท่านมีความเห็นตรงกันมานานกว่าสองพันปีแล้ว
ว่าพระอภิธรรมเป็นพระพุทธรพจน์ เหตุเพราะว่าเรื่องที่พระพุทธรเจ้าตรัส
สอนพระอภิธรรมในดาวดึงส์ก็มีพบในพระสุตตันตปิฎก และมีข้อความที่
กล่าวว่าพระอภิธรรมเป็นตำราเรียนของภิกษุภิกษุณีเช่นเดียวกับพระสูตร
และพระวินัยปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ที่สามารถ
ยกมาเป็นตัวอย่างมีดังต่อไปนี้

ในคัมภีร์อุปทาน พระอุบาลีได้ทูลสรรเสริญพระพุทธรเจ้า มีข้อความ
เกี่ยวกับพระอภิธรรมว่า

สุตตนต'มภิตมมญจ

วินยญจาปิ เกวล

นวงค์ พุทธสาสน

เอสา ธมมสสา ตว.^{๑๒}

“พระวินัย, พระสูตร, พระอภิธรรม และพระพุทฺทพจน์อันมี
องค์ ๙ ทั้งสิ้น นี้เป็นธรรมสภาในธรรมนครของพระองค์”

นอกจากนั้น พระปุณณมันตาณีบุตรได้กล่าวถึงเรื่องที่ท่านเป็นผู้
เชี่ยวชาญพระอภิธรรมและสอนคัมภีร์นี้เสมอว่า

ลัทธิเตนปี เทเสมิ	วิตุถาเรน ตเถวหัง
อภิธมฺมหนยญฺญหัง	กถาวตฺถุวิสุทฺธิยา
สพฺเพสํ วิญญาเปตฺวาน	วิหฺรามิ อนาสโว. ^{๑๓}

“แม้เราจะสดับโดยสังเขปก็แสดงโดยพิสดารได้เช่นกัน เรา
รอบรู้หทัยแห่งพระอภิธรรมและความหมจดจตแห่งกถาวัตถุ
สอนชนทั้งปวงให้เข้าใจหทัยแห่งพระอภิธรรมและความหมจดจต
แห่งกถาวัตถุแล้ว ลี้นาสวะกิเลสอยู่”

แม้พระนางเขมาเถรีก็กล่าวเรื่องที่ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญพระอภิธรรม
ไว้ในคัมภีร์อุปทานนี้ว่า

กุสลาหัง วิสุทฺธิสฺส	กถาวตฺถุวิสาราทา
อภิธมฺมหนยญฺญ จ	วลิปฺปตฺตามุหิ สาสเน. ^{๑๔}

“เราเป็นผู้เชี่ยวชาญในความหมจดจต ฉลาดในกถาวัตถุ รอบรู้
หทัยแห่งพระอภิธรรม ถึงความเป็นผู้ซ้าของในพระศาสนา”

สมัยพุทฺธกาล พระพุทฺธองค์ได้ทรงแนะนำให้ภิกษุศึกษาเล่าเรียน
พระอภิธรรมไว้ในอังกุตตรนิกายว่า

กถญจ ภิกฺขเว ปุริสขพฺงุโก ชวสมฺปนฺโน โทติ น วณฺณ-

สมฺปนฺโน น อารโหปริณาหสมฺปนฺโน. อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิทํ
 ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ...อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ
 ยถาภูตํ ปชานาติ. อิทมสฺส ชวสฺมี วทามิ. อภิมฺเม โข
 ปน อภิวินเย ปญฺหํ ปุญฺโຈ สํสาเทติ, โน วิสฺสชฺเซติ. อิทมสฺส
 น วณฺณสฺมี วทามิ. น โข ปน ลาภิ โหติ จิวรปิณฑุทปาดเสนา-
 สนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปรีกฺขารานํ. อิทมสฺส อารโหปริณาห-
 มสฺมี วทามิ.^{๑๕}

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุรุษผู้ดูหมิ่นจะจอกที่เพียบพร้อมด้วย
 เขาวน แต่ไม่เพียบพร้อมด้วยวรรณะ ไม่เพียบพร้อมด้วยความ
 สูงและความใหญ่อย่างไร ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัย
 นี้รู้แจ้งตามความเป็นจริงว่า นี่คือทุกข์...นี่คือปฏิบัติให้ถึง
 ความดับทุกข์ เรากล่าวว่านี่เป็นเขาวนของเขา แต่เมื่อเขาถูก
 ถามปัญหาในอภิธรรม [พระอภิธรรมปิฎก] และในอภิวินัย
 [พระวินัยปิฎก] ก็จนปัญญา วิสัชนาไม่ได้ ตถาคตกล่าวว่า
 ไม่ใช้วรรณะของเขา และเขาก็ไม่ได้จิวร บิณฑบาต เสนา-
 สนะ และคิลานปัจจัยที่เป็นบริวารของเภสัช ตถาคตกล่าวว่า
 นี้ไม่ใช่ความสูงและความใหญ่ของเขา”

นอกจากนั้น เหล่าภิกษุในสมัยพุทธกาลพากันศึกษาเล่าเรียนและ
 สนทนาเกี่ยวกับพระอภิธรรมเหมือนพระสูตรและพระวินัย มีข้อความ
 เกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างต่อไปนี้

กถํ น ลากภมฺยา ลิกฺขติ. อธิ ภิกฺขุ น ลากเหตุํ น ลากปจฺจยา

น ลากการณ น ลากาภินิพุตติยา น ลากัม ปริปาเจนโต
ยาวเทว อตตทมตถาย อตตสมตถาย อตตปรินิพวาปนตถาย
สุตฺตฺนตฺ ปริยาปุณฺนาติ, วินยํ ปริยาปุณฺนาติ, อภิธมฺมํ ปริยา-
ปุณฺนาติ, เอวมฺปิ น ลากมฺยา ลิกฺขติ.^{๑๖}

“ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภเป็นอย่างไร ภิกษุในศาสนา
นี้ย่อมไม่ศึกษาเพราะเหตุปัจจัยทำให้เกิดลาภ เพื่อความเกิดขึ้น
แห่งลาภ ไม่หวังได้ลาภ ย่อมเล่าเรียนพระสูตร พระวินัย และ
พระอภิธรรม เพื่อฝึกตน เพื่อระงับตน เพื่อให้ตนปรินิพพาน
เท่านั้น ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภเช่นนี้”

ปญฺหํ ปุจฺเจยฺยาติ สุตฺตฺนตฺ โอภาสํ การฺาเปตฺวา วินยํ วา
อภิธมฺมํ วา ปุจฺจติ, อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส, วินยํ โอภาสํ การฺา-
เปตฺวา สุตฺตฺนตฺ วา อภิธมฺมํ วา ปุจฺจติ, อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส,
อภิธมฺเม โอภาสํ การฺาเปตฺวา สุตฺตฺนตฺ วา วินยํ วา ปุจฺจติ,
อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส.^{๑๗}

“พระดำรัสว่า ปญฺหํ ปุจฺเจยฺย (ภิกษุณีพึงถามปัญหา) มี
ความหมายว่า ภิกษุณีขอโอกาสในพระสูตรแล้ว ถามพระวินัย
หรือพระอภิธรรม เธอต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุณีขอโอกาสใน
พระวินัยแล้ว ถามพระสูตรหรือพระอภิธรรม เธอต้องอาบัติ
ปาจิตตีย์ ภิกษุณีขอโอกาสในพระอภิธรรมแล้ว ถามพระสูตร
หรือพระวินัย เธอต้องอาบัติปาจิตตีย์” [การขอโอกาสเป็นการ
แสดงความเคารพต่อผู้ตอบปัญหา ถ้าภิกษุณีถามปัญหาโดย

ไม่ขอโอกาสก่อนก็ถือว่าขาดความเคารพจึงมีโทษคือต้องอาบัติตามพระวินัย]

อนาปัตติ: น วิวณณตูกาโม อิงฆ ตวั สุตตนะเต วา คาคาโย วา อภิธมฺมํ วา ปริยาปุณสฺสสุ. ปจฺจนา วินยํ ปริยาปุณิสฺสสตีติ ภณฺติ, อุมฺมตฺตกสฺส อาทิกมฺมิกสฺสชาติ.^{๑๘}

“ภิกษุผู้ไม่ประสงค์จะตำหนิ พุดตามเหตุว่านิมนต์ท่านเรียนพระสูตร พระคาถา หรือพระอภิธรรมก่อน ภายหลังจึงเรียนวินัย [ภิกษุหนึ่ง]และภิกษุวิกัลจจิตพร้อมทั้งภิกษุผู้เป็นเหตุให้บัญญัติสิกขาบท ไม่ต้องอาบัติ” [ถ้าภิกษุตำหนิการสาธยายพระวินัยว่าหาประโยชน์มิได้ ย่อมจะมีโทษคือต้องอาบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ แต่ถ้ากล่าวว่ขอให้เรียนพระสูตร, คาถา หรือพระอภิธรรมก่อน แล้วจึงเรียนพระวินัย ภิกษุผู้กล่าวเช่นนั้นไม่ต้องอาบัติ แม้ภิกษุวิกัลจจิต และภิกษุผู้เป็นเหตุให้บัญญัติสิกขาบทที่เรียกว่าอาทิกัมมิกะก็ไม่ต้องอาบัติเช่นกัน] เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา เถรา ภิกฺขุ ปจฺจนาภตฺตํ ปิณฺฑ- ปาตปฏิกกฺขนฺตา มณฺฑลมาเฟ สฺนฺนิสินฺหา สฺนฺนิปิตฺตา อภิธมฺม- กถํ กเถนฺติ. ตตฺร สฺสุทํ อายสฺมา จิตฺโต หตฺถิสาริปฺปุตโต เถรานํ ภิกฺขุณํ อภิธมฺมกถํ กเถนฺตานํ อนฺตรนฺตฺรา กถํ โอบาเตติ.^{๑๙}

“อนึ่ง ในสมัยนั้นแล พระเถระหลายรูปกลับจากบิณฑบาต ภายหลังภัตนั้นประชุมสนทนาเรื่องพระอภิธรรมกันอยู่ที่ศาลาทรงกลม ในศาลาทรงกลมนั้นท่านพระจิตตะบุตรของนาง

หัตถิสาวิพุดสตอดขึ้นในระหว่างเมื่อพระเถระกำลังสนทนา
ถ้อยคำเกี่ยวกับพระอภิธรรมอยู่”

อิธวูโส สาริปุตต เทว ภิกขุ อภิธมมกถํ กเถนติ. เต อญญ-
มญญํ ปญหํ ปุจฺจนติ. อญฺญมญฺญสฺส ปญหํ ปุฏฺฐา วิสฺสขุเพหฺติ.
โน จ สํสาเพหฺติ. ธมฺมี จ เหนสํ กถา ปวตฺตินิ โหติ. เอวรูเปน
โฆ อวูโส สาริปุตต ภิกขุหา โคสิงคสาถวณํ โสภยฺย.^{๒๐}

“ท่านสารีบุตร ภิกษุ ๒ รูปในศาสนานี้ สนทนาถ้อยคำเกี่ยวกับ
พระอภิธรรม เธอทั้งสองนั้นถามกันและกัน ครั้นถามกัน
และกันแล้วย่อมแก้กันเอง ไม่จนปัญญา และถ้อยคำของเธอ
ทั้งสองนั้นย่อมประกอบด้วยธรรม ท่านสารีบุตร ปาโคสิงค-
สาถวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้แล”

อารญญิกเณวูโส ภิกขุหา อภิธมฺเม อภิวินฺเย โยโค กรณฺโฆ.
สนฺตาวูโส อารญญิกํ ภิกขุํ อภิธมฺเม อภิวินฺเย ปญฺหํ ปุจฺจिताโร.
สเจ อวูโส อารญญิกโ ภิกขุ อภิธมฺเม อภิวินฺเย ปญฺหํ ปุฏฺฐโ
น สมฺปายติ. ตสฺส ภวานฺติ วตฺตาวโร ก็ ปนิมฺสฺสายสมฺโต
อารญญิกสฺส เอกสฺสอารญฺเเว เสริวิหาเรณ. โย อยฺมายสมฺมา
อภิธมฺเม อภิวินฺเย ปญฺหํ ปุฏฺฐโ น สมฺปายตีติ. ตสฺส ภวานฺติ
วตฺตาวโร. ตสฺมา อารญญิกเณวูโส ภิกขุหา อภิธมฺเม อภิวินฺเย
โยโค กรณฺโฆ.^{๒๑}

“ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกอุตงค์ ควรทำ
ความเพียรในอภิธรรมและอภิวินัย บุคคลผู้จะถามปัญหาใน

อภิธรรมและอภิวินัยกับภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกถูกต้องมีอยู่ ถ้าภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกถูกต้องถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยแล้ว ตอบปัญหาไม่ได้ ก็จะมีผู้ว่ากล่าวภิกษุนั้นว่า ท่านผู้นี้ถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยแล้ว ตอบปัญหาไม่ได้ การที่ท่านผู้นี้สมาทานอรัญญิกถูกต้องอยู่ผู้เดียว เป็นอิสระในป่าจะมีประโยชน์อะไรเล่า บุคคลผู้ว่ากล่าวภิกษุนั้นจะมีได้ เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกถูกต้องจึงควรทำความเพียรในอภิธรรมและอภิวินัย”

[คำว่า อภิวินัย ในที่นี้ คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่าหมายถึงคัมภีร์ชั้นธกะและปริวาระ หรือเป็นการข่มกิเลสอันได้แก่สมณะและวิปัสสนา^{๒๒}]

ปุณ จปร อวฺวโส ภิกฺขุ ฅมฺมกาโม โหติ ปิยสมฺมทาหาโร อภิธมฺเม อภิวินเย อุกฺขารปาโมชฺโซ. ยํปวฺวโส ภิกฺขุ ฅมฺมกาโม โหติ... อุกฺขารปาโมชฺโซ, อยํปิ ฅมฺโม นาถกรโณ.^{๒๓}

“ผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ฝึกไฟในธรรม เจริจน่ารัก มีความปราโมทย์ยิ่งในอภิธรรมและอภิวินัย แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ฝึกไฟในธรรม เจริจน่ารัก มีความปราโมทย์ยิ่งในอภิธรรมและอภิวินัย นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม (ธรรมเป็นที่พึ่ง)”

ปฎฺวิพล โหติ อนฺเตวาลี วา สทฺธิวิหารี วา...อภิธมฺเม วิเนตุ อภิวินเย วิเนตุ.^{๒๔}

“[ภิกษุ]สามารถจะแนะนำอันเตวาลิกหรือสัทธिवหาริกใน

อภิธรรมหรืออภิวินัย...”

[คำว่า อภิวินัย ในที่นี้ คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่าเป็นวินัยปิฎกทั้งหมด]^{๒๔}

การกล่าวคัดค้านว่าพระอภิธรรมไม่ใช่พระพุทฺธพจน์

แม้จะมีสาธกในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกดังที่กล่าวมาก็ยังมีผู้คัดค้านว่าพระอภิธรรมไม่ใช่พระพุทฺธพจน์ โดยยกเหตุผลหลายประเด็นมายืนยันความเห็นของตน ส่วนใหญ่บุคคลเหล่านั้นเป็นชาวตะวันตกที่เริ่มสนใจศึกษาพระพุทฺธศาสนา ผู้เขียนจะขอยกเอาความเห็นนั้นมาแสดงในที่นี้ แล้วจะกล่าวคำชี้แจงในแต่ละประเด็นเป็นข้อๆ ไปดังต่อไปนี้

ข้ออ้างที่ ๑ กล่าวว่่า: มีผู้กล่าวว่าการที่พระพุทฺธเจ้าตรัสพระอภิธรรมปิฎก โดยยกเรื่องพระพุทฺธเจ้าเสด็จขึ้นไปเทศนาโปรดพุทฺธมารดาในดาวดึงส์ เป็นเพียงคำกล่าวของพระอรรถกถาจารย์ ซึ่งเป็นหลักฐานรุ่นหลังมาก และเรื่องนี้ไม่มีในพระสุตฺรและพระวินัย^{๒๖}

ในข้อนี้ เรื่องที่พระพุทฺธเจ้าเสด็จไปโปรดพุทฺธมารดาในดาวดึงส์หาใช่เป็นเพียงคำกล่าวของพระอรรถกถาจารย์ แต่ยังพบในพระสุตฺรอีกด้วย กล่าวคือ ในมัชฌิมนิกายอุปปิฎกนสาส์ก มีเทวดาไปหาภิกษุรูปหนึ่งแล้วแนะนำให้ท่านไปทูลถามภิกษุเทวรัตตสุตฺรที่พระพุทฺธเจ้าทรงแสดงไว้ในดาวดึงส์ ดังมีข้อความว่า

อถ โข จนุทโน เทวปุตฺโต อภิภูณตฺยา รตฺติยา อภิภูณต-

วณฺโณ เกวลกปฺปิ นิโครธารามํ โอบาสฺเสตฺวา เยนายสุมา
 โลมสทงคฺคิโย เตนุสสงฺกมิ. อุสสงฺกมิตฺวา เอกมหนฺตํ อฏฺฐาสิ.
 เอกมหนฺตํ จิตฺโต โข จนฺทโน เทวปุตฺโต ายสุมหนฺตํ โลมสทงคฺคิโย
 เอตทโวจ...เอกมิตํ ภิกฺขุ สมยํ ภควา เทเวสุ ตาวตีสฺเสสุ วิหริติ
 ปาริจฺจนตฺตกมุเล ปณฺทกมุพฺพลิสฺสายํ. ตตฺร ภควา เทวานํ
 ตาวตีสฺสานํ ภาทฺเทกรตฺตสฺส อุกฺทเทสฺสญฺจ วิภงฺคญฺจ อภาสิ...”^{๒๗}

“ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว จันทนเทพบุตรมีรัศมี
 งามยิ่ง ส่องพระวิหารนิโครธารามให้สว่างทั่ว เข้าไปหาท่าน
 โลมสทงคคิยะถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
 จันทนเทพบุตรเมื่อยืนแล้วได้กล่าวกับท่านโลมสทงคคิยะว่า...
 ภิกษุ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปิณฑกัมพล-
 ศิลาอาสน์ ที่ร่มไม้ปาริฉัตตกะ ในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ณ ที่
 นั้นแล พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอุเทศและวิภังค์ของภัทเทก-
 รัตตสุตฺร”

[อุเทศและวิภังค์ของภัทเทกรัตตสุตฺรนั้นไม่พบในพระอภิธรรมปิฎก
 ฉบับปัจจุบัน คาดว่าไม่ได้รับการบันทึกไว้เพราะปรากฏในพระสูตรตันต-
 ปิฎกแล้ว จึงไม่บันทึกไว้อีกตามวิธีการสังคายนาซึ่งรวบรวมธรรมที่ซ้ำกัน
 ไว้เป็นหมวดหมู่ในที่แห่งเดียว]

คัมภีร์ขุททกนิกาย เปตวัตถุ ก็มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

ตาวตีสฺเส ยทา พุทฺโธ

สิสฺสายํ ปณฺทกมุพฺพล

ปาริจฺจนตฺตกมุลมฺหิ

วิหาสิ ปุริสุตฺตโม.

ทสฺสุ โลกธาคูสุ	สนฺนิปตฺติวาน เทวตา
ปยฺริปาสนฺติ สมฺพุทฺธํ	วสนฺตํ นคฺมฺพุทฺธิ.
น โกจิ เทโว วณฺณเณน	สมฺพุทฺธํ อติโรจติ
สพฺเพ เทเว อติคฺคฺยฺห	สมฺพุทฺโธว วิโรจติ. ^{๒๘}

“เมื่อพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุรุษ ประทับนั่งบนบัลลังก์มณฑล-
 ศิลากาสน์ ภายใต้ต้นปาริฉัตตกพฤษ์ ณ ดาวดึงส์ ครั้งนั้น
 เทวดาในหิมาโลกธาคูได้มาประชุมกันเฝ้าพระสัมพุทธเจ้าผู้
 ประทับอยู่บนยอดเขา เทวดาตนไหนก็ไม่รุ่งโรจน์เกินกว่า
 พระสัมพุทธเจ้าด้วยวิเศษ พระสัมพุทธเจ้าเท่านั้นทรงรุ่งโรจน์
 ยิ่งกว่าเทวดาทั้งปวง”

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์สู่นครสังกัสสะ พระสารีบุตร
 เถระที่มารับเสด็จได้แลเห็นสิริอันยิ่งใหญ่แห่งพระตถาคต จึงกล่าวคาถา
 ชมเชยไว้ ต่อมาคาถานั้นได้รับการสังคายนาในคัมภีร์สุตตนิบาตและมหา-
 นิเทศ ความว่า

น เม ทิฏฺฐโสิ อิติ ปุพฺเพ	น สฺสูโต อุกฺ กตฺถจิ
เอวํ วคฺคฺวโท สฺตฺถา	ตุลิตฺตา คณินฺมาคฺโต. ^{๒๙}

“พระศาสดาผู้มีพระวาจไพเราะ ทรงเป็นอาจารย์แห่งคณะ
 เสด็จมาจากดุสิตอย่างนี้ เมื่อก่อนแต่นี้ เรายังไม่เคยเห็นหรือ
 ไม่ได้ยินในที่ใดเลย”

สำหรับประเด็นที่อ้างว่าคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลักฐานรุ่นหลังมาก

ดูจะไม่ใช่เป็นที่ยอมรับของชาวพุทธนิกายเถรวาทซึ่งถือว่าคัมภีร์อรรถกถา
มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ไม่ใช่พระพุทโธศาจารย์แต่งอธิบายเอง แม้
คัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทโธศาจารย์และอาจารย์รูปอื่นจะแต่งขึ้นใน
ภายหลังตั้งแต่พุทธศักราช ๑,๐๐๐ เป็นต้นมา ก็เชื่อว่าท่านปริวรรต
มาจากคัมภีร์มหาอรรถกถาอันเป็นอรรถาธิบายดั้งเดิมโดยเปลี่ยนจาก
ภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลี ประกอบด้วย ๒ ส่วนสำคัญ คือ

๑. ปกิณกเทศนา เทศนาทั่วไปที่พระพุทโธเจ้าตรัสอธิบายไว้ด้วย
พระองค์เองเมื่อมีผู้ทูลถาม หรือเพื่อให้คนรุ่นหลังเข้าใจ

๒. สวากภาษิต ถ้อยคำของพระสาวกที่อธิบายหรือประมวล
พระพุทโธพจน์ไว้ ดังปรากฏหลักฐานในพระสูตร อาทิเช่น

ก) พระสารีบุตร กล่าวแนวทางในการสังคายนาไว้โดยย่อ
ในสังคีตีสสูตร^{๓๑} และทสุตตรสูตร^{๓๒}

ข) พระอานนท์ แสดงอุเทศและวิภังค์ของภัทเทภัตต-
สูตรไว้ในอานันท์ภัทเทภัตตสูตร^{๓๒}

ค) พระมหากัจจายนะ อธิบายภัทเทภัตตสูตรไว้ในมหา-
กัจจายนภัทเทภัตตสูตร^{๓๓}

คัมภีร์มหาอรรถกถาที่จารึกปกิณกเทศนาและสวากภาษิตได้รับ
สังคายนาในปฐมสังคายนาและการสังคายนาครั้งอื่นๆ ต่อมาพระมหินท-
เถระไปเผยแผ่พระศาสนาในลังกาทวีปหลังการสังคายนาครั้งที่ ๓ ใน
ราวพุทธศักราช ๒๓๕ ท่านได้นำพระไตรปิฎกและมหาอรรถกถาไปยัง

เกาะลังกาทั้งใต้แปลพระไตรปิฎกและมหาอรรถกถาเป็นภาษาสิงหลเพื่อให้กุลบุตรชาวสิงหลศึกษาโดยสะดวก ครั้นเวลาผ่านไปช้านาน คัมภีร์มหาอรรถกถาฉบับบาลีได้สาบสูญไป จนเมื่อพระพุทฺโฆสาจารย์ได้เดินทางไปลังกาทวีปในรัชสมัยพระเจ้ามหานาม (พ.ศ. ๙๕๓- ๙๗๕) จึงได้แปลคัมภีร์มหาอรรถกถามาเป็นภาษาบาลีเพื่อให้กุลบุตรผู้รู้ภาษาบาลีในนานาประเทศได้ใช้เป็นคู่มือศึกษาพระไตรปิฎก^{๓๔} ภายหลังต่อมาพระอรรถกถาจารย์รูปอื่นก็ดำเนินรอยตามพระพุทฺโฆสาจารย์ มาจนถึงปัจจุบันนี้ คัมภีร์อรรถกถาที่ปริวรรตจากภาษาสิงหลจึงมีอยู่อย่างครบถ้วน

ข้อความข้างต้นกล่าวไว้ในคาถาเริ่มต้นของคัมภีร์อรรถกถาทุกฉบับ แม้คัมภีร์มหาวงศ์ก็กล่าวไว้ว่า

สีหพฤษฺฐกถา สุทฺธา	มหินฺเทน มตีมตา
สงฺคีตติตฺตย'มารูพฺหิ	สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตี.
สวาริปฺตุตฺตาทิคีตี จ	กถามคฺคํ สมฺเมกฺขิย
กตา สีหพฺภาสาย	สีหเฟสฺส ปวตฺตติ. ^{๓๕}

“อรรถกถาสิงหลอันหมดจดที่ประมวลคำอธิบายอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้และคำกล่าวของพระสารีบุตร เป็นต้น อันยกขึ้นสู่สังคายนาทั้งสามครั้ง ซึ่งพระมหินทเถระผู้มีปัญญาได้แปลไว้ด้วยภาษาสิงหลย่อมปรากฏแก่ชาวสิงหล”

ด้วยเหตุนี้ ชาวพุทธนิกายเถรวาทจึงไม่ถือว่าคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลักฐานรุ่นหลังอย่างที่พูดกันในสมัยปัจจุบันว่า “คัมภีร์ชั้นอรรถกถา”

แต่มีความสำคัญเทียบเท่าพระไตรปิฎก เพราะหากปราศจากคำอธิบาย จากคัมภีร์อรรถกถาแล้วก็ไม่อาจจะเข้าใจพระพุทธรพจน์ได้อย่างชัดเจน เพราะผู้ที่เข้าใจพุทธรธิบายได้คงมีเพียงพระพุทธรเจ้าและสาวกผู้บรรลุปฏิสัมภิตาญาณเท่านั้น

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาบางแห่งมีการอธิบายหลักภาษา เช่น การเชื่อมความ การประกอบรูปศัพท์ และการแสดงรูปวิเคราะห์ เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นการอธิบายของพระอรรถกถาจารย์เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังที่เรียนบาลีเป็นภาษาที่สองได้เข้าใจบทพยานุชนะได้ชัดเจนซึ่งจะเอื้อประโยชน์ให้เข้าใจอรรถเป็นนอย่างดี นอกจากนี้ ในบางแห่งท่านก็กล่าวตามความเห็นของคนยุคก่อนที่วิทยาศาสตร์ยังไม่เจริญก้าวหน้าเหมือนปัจจุบัน เช่น พระจันทร์กว้าง ๔๘ โยชน์ พระอาทิตย์กว้าง ๕๐ โยชน์ ข้อความดังกล่าวมิได้เกี่ยวกับหลักธรรมแต่อย่างใด จึงมิได้ทำให้คุณค่าของคัมภีร์อรรถกถาด้อยลงไป

ข้ออ้างที่ ๒ กล่าวว่า: *ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธรเจ้า ตรัสมหาบท ๔ ให้สาวกเทียบเคียงหลักปฏิบัติว่าผิดหรือถูก โดยสอบสวนให้ถูกต้องสอดคล้องกับพระสูตรและพระวินัย ถ้าสอดคล้องกัน ได้ก็ให้ถือปฏิบัติ ถ้าไม่สอดคล้องกันก็ไม่ควรถือปฏิบัติ ในที่นี้มีได้ทรงให้เทียบเคียงกับพระอภิธรรมเลย*

ในข้อนี้อธิบายได้ว่า พระอภิธรรมไม่ใช่แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับศีล เหมือนพระวินัย และไม่เน้นการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเหมือนพระสูตร แต่เน้นสภาพธรรมอันไม่มีสัตว์บุคคลหรือสมมุติบัญญัติใดๆ หลักธรรม

ในพระอภิธรรมจึงนำมาเป็นแนวทางในการตัดสินว่าถูกหรือผิดเกี่ยวกับการปฏิบัติไม่ได้ อย่างไรก็ตาม หลักการปฏิบัติธรรมที่สำคัญก็มีแสดงในพระอภิธรรมปิฎก เช่น เรื่องสติปัฏฐาน มีแสดงไว้โดยละเอียดในคัมภีร์วิภังค์ หมวดสติปัฏฐานวิภังค์^{๓๖} ด้วยเหตุนี้ เทวดาที่ฟังธรรมจึงเข้าใจการเจริญสติปัฏฐานและบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรมได้

ข้ออ้างที่ ๓ กล่าวว่า: แม้คำว่า อภิธมฺเม ที่ปรากฏในพระสูตรบางแห่ง ก็ได้หมายถึงพระอภิธรรมปิฎก เช่น ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ กินติสูตร^{๓๗} คำว่า อภิธมฺเม ตามที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในที่นั่นคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗^{๓๘}

ในข้อนี้ คำว่า อภิธมฺม แปลตามศัพท์คือ “ธรรมอันพิเศษ” คำนี้ในกินติสูตรจึงหมายถึง โพธิปักขิยธรรม ซึ่งเป็นทางตรัสรู้อันพิเศษกว่าทานและศีล นอกจากนี้ ในที่ขนิทาย ปาฎิกวรรค สังคีติสูตร^{๓๙} คำว่า อภิธมฺม หมายถึง มรรคผลที่พิเศษกว่าโลกิยธรรม ดังที่พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้^{๔๐}

ความจริงการยกเอาข้อความในกินติสูตรมาอ้างแล้วปฏิเสธว่าพระอภิธรรมไม่ใช่อภิธรรมปิฎก ย่อมไม่เป็นการถูกต้อง เพราะข้อความนั้นเป็นการแสดงความหมายอย่างเฉพาะเจาะจง ซึ่งเป็นธรรมดาที่คำบางคำอาจสื่อความหมายแตกต่างกันตามตำแหน่งที่ปรากฏ เช่น คำว่า ธมฺมจกฺขุ (ธรรมจักขุ) ในคัมภีร์อรรถกถาบางแห่งจะหมายถึงโสดาปัตติมรรค บางแห่งก็หมายถึงมรรคญาณชั้นสูง ๓ อย่าง ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สมังควลลิตินี้ว่า

ธมฺมจกฺขุหนฺติ ธมฺเมสุ จกฺขุ, ธมฺมมยํ วา จกฺขุ. อถฺยเอสุ จาเนสุ
ติถฺนุณฺ มคฺคานํ เอตํ อธิวจฺนํ. อิธ ปน โสตาปตฺติมคฺคสุเสว.^{๔๑}

“คำว่า ธมฺมจกฺขุ มีความหมายว่า จักขุในธรรม หรือจักขุที่
เกิดจากธรรม คำนี้เป็นชื่อของมรรค ๓ ในฐานะอื่น ส่วนใน
พระสูตรนี้ เป็นชื่อของโสตาปตติมรรคอย่างเดียว”

มีข้อสังเกตในเรื่องนี้ว่า ผู้กล่าวคัดค้านพระอภิธรรมได้อ้างคัมภีร์
อรรถกถาจารย์นัยนมิติของตนว่าพระอภิธรรมไม่ใช่อภิธรรมปิฎก แต่
กลับไม่ยอมรับข้อความในคัมภีร์อรรถกถาที่กล่าวว่าพระอภิธรรมคือ
พระอภิธรรมปิฎก เช่น

“พึงทราบข้อความ ๔ หมวดนี้ คือ ธรรม อภิธรรม วินัย และ
อภิวินัย ในเรื่องนั้น ธรรม คือ พระสูตรตันตปิฎก อภิธรรม คือ
พระอภิธรรม ๗ ปกรณ์วินัย คือ คัมภีร์อุกฺโกโตวิภังค์ อภิวินัย
คือ คัมภีร์ขันธกะและปรีวาระ”^{๔๒}

นอกจากนั้น ผู้กล่าวคัดค้านยังไม่ยอมรับเรื่องที่พระพุทธเจ้าเสด็จ
ไปจำพรรษาในดาวดึงส์ซึ่งกล่าวไว้หลายแห่งในอรรถกถา

ข้ออ้างที่ ๔ กล่าวว่า: ในพระอภิธรรมปิฎกมีข้อความว่า ยถฺยจ
โช ภควตา ซานตา ปสฺสตา (พระผู้มีพระภาคผู้รู้อยู่ เห็นอยู่ ได้ตรัสไว้)
และคำว่า วุตฺตยฺเจตํ ภควตา (พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้) สำนวน
เช่นนี้เป็นของพระสังคีติกาจารย์ ไม่ใช่พุทธวจนะ

ในข้อนี้ชี้แจงได้ว่า พระอภิธรรมปิฎกเป็นหลักธรรมที่พระสาวก

ลำดับมาจากพระพุทฺพเจ้าเหมือนพระสุตฺรและพระวินัย ในคราวสังคายนา จึงกล่าวคำเหล่านั้นไว้เพื่อแสดงว่าไม่ใช่คำของท่านผู้สังคายนาข้อนี้เทียบ ได้กับคำในพระสุตฺรว่า เอวํ เม สุตํ (ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้) และ คำในพระวินัยว่า เตน โข ปน สมเยน ภควา (ในสมัยนั้นพระผู้มีพระภาค) หากจะปฏิเสธพระอภิธรรมด้วยคำขึ้นต้นเช่นนี้ ก็ต้องปฏิเสธพระสุตฺรและ พระวินัยด้วย เพราะทั้งพระสุตฺรและพระวินัยล้วนฟังมาจากพระพุทฺพเจ้า เช่นกัน

ข้ออ้างที่ ๕ กล่าวว่า: นิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งมีชื่อเรียกอีกอย่าง หนึ่งว่านิกายอภิธรรม เพราะเชื่อถืออภิธรรมมาก ยังเห็นว่าพระอภิธรรม- ปิฎกเป็นสาวกภาษิต แต่งโดยพระมหากัจจายนะ พระสารีบุตร และ พระโมคคัลลานะ ไม่ใช่พุทฺพวจนะโดยตรง

ในข้อนี้อธิบายได้ว่า ความเห็นที่กล่าวไว้ในนิกายมหายานทั้งหมด รวมทั้งความเห็นของคนยุคต่อมาซึ่งไม่พบในอรรถกถา เมื่อเทียบกับ หลักการตัดสินคำสอน ก็เป็นเพียงอัตโนมติที่น่าเชื่อถือน้อยที่สุด และเมื่อ ความเห็นนี้ขัดแย้งกับพุทฺพจนัที่มีมาในพระไตรปิฎกและหลักฐานจาก อรรถกถา ก็ย่อมจะเชื่อถือไม่ได้ หลักการตัดสินคำสอนนั้นจึงกล่าวไว้ ๔ อย่างในคัมภีร์อรรถกถา^๓ โดยมีความสำคัญตามลำดับดังนี้

๑. สุตตะ (บรรพัตฐาน) คือ พระไตรปิฎก
๒. สุตตานุโลมะ (อนุโลมตามบรรพัตฐาน) คือ มหาปเทศ ๔
๓. อาจริยวาทะ (มติของอาจารย์) คือ คัมภีร์อรรถกถา
๔. อัตโนมติ (ความเห็นของตน) คือ ความเห็นของแต่ละคน

ผู้เขียนคิดว่าถ้าชาวพุทธนิยมใช้ความเห็นส่วนตัวของแต่ละคนมาตัดสินคำสอนในศาสนา ความพินเพื่อนแห่งพระสังฆธรรมย่อมต้องเกิดขึ้น เพราะบุคคลอาจเข้าใจคำสอนไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับกำลังสมปัญญาของแต่ละคนในปัจจุบัน เปรียบได้กับเรื่องเจ้าชาย ๓ พระองค์ คือ เจ้ากิมพิละ เจ้าภักทียะ และเจ้าอนุรุทระ ซึ่งทรงสนทนากันว่า “ข้าวเกิดที่ไหน” ทั้งสามพระองค์ตรัสตอบไม่ตรงกัน กล่าวคือ เจ้ากิมพิละตรัสว่า “ข้าวเกิดที่ฉาง” เจ้าภักทียะตรัสว่า “ข้าวเกิดที่หม้อ” ส่วนเจ้าอนุรุทระตรัสว่า “ข้าวเกิดที่ถาดทอง” ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าเจ้าชายทั้งสามพระองค์ไม่เคยทอดพระเนตรเห็นนาข้าวเลย แต่เห็นข้าวที่ฉางบ้าง หม้อบ้าง ถาดทองบ้าง จึงมีความคิดเห็นแตกต่างกัน^{๔๔}

ข้ออ้างที่ ๖ กล่าวว่า: *ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์ตรัสมอบพระพุทธศาสนาไว้ในความรับผิดชอบของสาวกว่า ธมฺโม จ วินโย จ (พระธรรมและวินัย) มิได้ตรัสถึงพระอภิธรรมเลย*

ในเรื่องนี้มีกล่าวจริงในมหาปรินิพพานสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสให้ถือพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ดังนี้ว่า

โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส
โว มมจฺจเยน สตถา.^{๔๕}

“ดูกรอานนท์ ตถาคตได้แสดงธรรมและวินัยไว้แล้ว ธรรมและวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของพวกเขาเมื่อตถาคตล่วงลับไป”

หากการกล่าวอ้างว่า ธรรม ในที่นี้ ให้หมายถึงพระสูตรอย่างเดียว

ย่อมไม่ถูกต้อง เพราะคำว่า ธรรม เป็นคำทั่วไปไม่เจาะจงว่าเป็นพระสูตร ถ้าพระพุทพองค์ทรงประสงค์จะระบุถึงพระสูตรเท่านั้น ก็พึงตรัสว่า สุตตันโต (พระสูตร) แทน ธมโม (ธรรม) แต่มิได้ตรัสเช่นนี้ดังนั้น ธรรม ในที่นี้จึงหมายถึงพระสูตรและพระอภิธรรมทั้งสองอย่าง ดังคัมภีร์อรรถกถา อธิบายว่า

ตํ สกลปี สุตตฺตปิฎกํ มยิ ปรีนินฺพุเต ตุมฺหากํ สตุฏฺกัจจํ
 สาธเสสฺสติ. ๑.เปฯ ตํ สกลปี อภิธมฺมปิฎกํ มยิ ปรีนินฺพุเต
 ตุมฺหากํ สตุฏฺกัจจํ สาธเสสฺสติ.^{๑๖}

“แม้พระสุตตันตปิฎกทั้งหมดนั้นย่อมกระทำหน้าที่ของศาสดา
 แก่เธอทั้งหลายเมื่อเราปรีนินพพานแล้ว...แม้พระอภิธรรมปิฎก
 ทั้งหมดนั้นย่อมกระทำหน้าที่ของศาสดาแก่เธอทั้งหลายเมื่อ
 เราปรีนินพพานแล้ว...”

ข้ออ้างที่ ๗ กล่าวว่่า: ภาษาในพระอภิธรรมปิฎกเป็นสำนวนภาษารุ่นหลัง เป็นแบบความเรียงลักษณะวิชาการ ไม่ใช่ภาษาพูดสนทนาแบบภาษาในพระสูตรและพระวินัย

ในข้อนี้ชี้แจงได้ว่า ภาษาในพระสูตรและวินัย ส่วนใหญ่เป็นการตรัสในลักษณะแสดงธรรมหรือบัญญัติสิกขาบท จึงเป็นภาษาพูดสนทนา ส่วนพระอภิธรรมเป็นคำสอนในเชิงวิชาการ จึงเป็นแบบความเรียงไม่ใช่ภาษาพูด สำนวนที่ปรากฏต่างกันขึ้นอยู่กับโอกาสที่ตรัสสอน ไม่ใช่เนื่องจากพระอภิธรรมแต่งขึ้นภายหลัง

ความจริงสำนวนภาษาพูดก็มีอยู่ในพระอภิธรรมเช่นกัน คือใน

คัมภีร์วิภังค์ ตอนสติปัฏฐานวิภังค์ และคัมภีร์ปุคคลบัญญัติทั้งหมด ก็เป็นภาษาพูดเหมือนพระสูตร

ในทำนองเดียวกัน ภาษาวิชาการแบบในพระอภิธรรมก็มีในพระสูตร และพระวินัยเช่นกัน โดยจะขอนำตัวอย่างมากล่าวเทียบเคียงไว้ ดังต่อไปนี้

โย ปนาติ โย ยาทีโส ยถายุตโต ยถาชฺจุใจ ยถานาโม ยถา-
โคตฺโต ยถาสีโล ยถาวีหารี ยถาโคจโร เถโร วา นโว วา
มชฺฉิมโฆ วา, เอโส วุจฺจติ โย ปนาติ.^{๔๗}

“พระดำรัสว่า โย ปน (ภิกษุใด) มีความหมายว่า ผู้ใด คือ ผู้เช่นใด มีกรงานเช่นใด มีชาติอย่างไร มีชื่ออย่างไร มีโคตรอย่างไร มีปกติอย่างไร มีกรรมเครื่องอยู่อย่างไร มีอารมณ์อย่างไร เป็นเถระก็ตาม นวกะก็ตาม มัชฌิมะก็ตาม ภิกษุนี้เรียกว่า โย ปน (ภิกษุใด)”

ข้อความนี้มาจากพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ฟังสังเกตว่าเป็นภาษาความเรียงแบบวิชาการ และยังคล้ายคลึงกับภาษาที่ใช้ในคัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายบทแต่ละบทโดยละเอียด

แม้ในมัชฌิมนิกาย อุปริปันณาสก์ ก็มีข้อความในลักษณะเช่นนี้ ดังต่อไปนี้

กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาทีฏฺฐิ อริยา อนาสวา โลกุตฺตรา มคฺคฺจฺคา.
ยา โช ภิกฺขเว อริยจิตฺตสฺส อนาสวจิตฺตสฺส อริยมคฺค-
สมฺมุคฺคิโน อริยมคฺคํ ภาวยโต ปญฺญา ปญฺญินฺทริยํ ปญฺญาพลํ

ธมฺมวิจยสมโพชฌงโค สัมมาทิฏฺฐิ มคฺคจฺจํ. อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว
 สัมมาทิฏฺฐิ อริยา อนาสวา โลกุตฺตรา มคฺคจฺจกา.^{๔๘}

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฏฐิของพระอริยะที่ไม่มีอาสวะ
 พ้นจากโลก เป็นองค์มรรค เป็นโณน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปัญญา
 ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญามีกำลัง สัมโพชฌงค์ที่ยังรู้ธรรม
 องค์แห่งมรรคคือความเห็นชอบ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก
 มีจิตหาอาสวะมิได้ ถึงพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรค
 อยู่นี้ เรียกว่า สัมมาทิฏฐิของพระอริยะที่ไม่มีอาสวะพ้นจากโลก
 เป็นองค์มรรค”

พึงเทียบเคียงพระดำรัสข้างต้นนี้กับข้อความในพระอภิธรรมปิฎก
 ดังต่อไปนี้

กตมา ตสฺมี สมเย สัมมาทิฏฺฐิ โหติ. ยา ตสฺมี สมเย ปญฺญา
 ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุลฺลกฺขณา
 ปจฺจุลฺลกฺขณา ปณฺทิจฺจํ โกสฺสลฺลํ เนปฺปญฺญํ เวทฺทปฺยา จินฺดา อฺป-
 ปริกฺขา ภูรี เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชฺฌณํ โปโตโท
 ปญฺญา ปญฺณินฺทริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตัดฺธํ ปญฺญาปาสาโท
 ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญา ปชฺโชโต ปญฺญารตนํ
 อโมโห ธมฺมวิจโย สัมมาทิฏฺฐิ. อโย ตสฺมี สมเย สัมมาทิฏฺฐิ
 โหติ.^{๔๙}

“สัมมาทิฏฐิที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นโณน ปัญญา ความรู้แจ้ง
 ความหยั่งรู้ ความหยั่งรู้โดยประการต่างๆ ความหยั่งรู้ธรรม

ความกำหนดรู้ ความหมายรู้ ความกำหนดเฉพาะ ความรู้
 ความฉลาด ความแยกคาย ความรู้แจ่มแจ้ง ความใคร่ครวญ
 ปัญญา เหมือนแผ่นดิน ปัญญาทำลายกิเลส ปัญญานำทาง
 ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญา
 เป็นใหญ่ ปัญญามีกำลัง ปัญญาเหมือนศาสตร์ยา ปัญญาเหมือน
 ปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญา
 เหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความ
 หยั่งรู้ธรรม ความเห็นชอบ ชื่อว่า สัมมาทิฐิ ที่เกิดขึ้นใน
 สิ้นนั้น”

นอกจากนั้น ยังมีอุทาหรณ์จากมัชฌิมนิกายอีกอุทาหรณ์หนึ่ง ดังนี้

กตโม จ ภิกขเว สมมาสงกนฺไป อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร
 มคฺคฺจโค. โย โข ภิกขเว อริยจิตฺตสฺส อนาสวจิตฺตสฺส อริยมคฺค-
 สมฺจคฺคิโน อริยมคฺคํ ภาวยเต ตกฺโก วิตกฺโก สงกนฺไป อปฺปนา
 พฺยปฺปนา เจตโส อภินโรปนา วจีสฺสงฺขาโร. อโย ภิกขเว สมมา-
 สงกนฺไป อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร มคฺคฺจโค.^{๕๐}

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะของพระอริยะที่ไม่มีอาสวะ
 พ้นจากโลก เป็นองค์มรรค เป็นโฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความ
 ตริภิก ความวิตก ความดำริ ความแน่ว ความแน่ ความยกจิต
 เข้าไปสู่อารมณ์ วจีสังขาร ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก
 มีจิตหาอาสวะมิได้ ถึงพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรค

อยู่นี้ เรียกว่าสัมมาสังกัปปะของพระอริยะที่ไม่มีอาสวะพัน
จากโลก เป็นองค์มรรค”

พึงเทียบเคียงพระดำรัสข้างต้นนี้กับพระดำรัสในพระอภิธรรมปิฎก
ดังต่อไปนี้

กตโม ตสฺมี สมเย สมนาสงฺกบฺโป โหติ. โย ตสฺมี สมเย ตกฺโก
วิตกฺโก สงฺกบฺโป อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา สมนาสง-
สงฺกบฺโป. อยํ ตสฺมี สมเย สมนาสงฺกบฺโป โหติ.^{๕๑}

“สัมมาสังกัปปะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นโนน ความตริก ความ
วิตก ความดำริ ความแน่ว ความแน่ ความยกจิตเข้าไปสู่
อารมณ์ ความดำริชอบ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ชื่อว่า สัมมา-
สังกัปปะ”

ข้ออ้างที่ ๘ กล่าวว่า: การศึกษาพระอภิธรรมในปัจจุบัน มุ่งเรียน
คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะซึ่งพระเถระรุ่นหลังแต่ง จึงไม่มีผลแต่อย่างใด
เพราะคัมภีร์ดังกล่าวไม่ใช่พุทฺพพจน์

คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะแม้จะแต่งภายหลังพุทธกาลในราวพุทธ-
ศตวรรษที่ ๑๖ แต่ก็ได้ประมวลความจากพระอภิธรรมปิฎกเพื่อให้เยาวชน
ศึกษาเล่าเรียนได้ง่าย คัมภีร์นี้เป็นเส้นทางลัดที่ช่วยให้เข้าใจพระอภิธรรม
ได้รวดเร็ว การศึกษาคัมภีร์นี้จึงอำนวยความสะดวกแก่นักศึกษาเป็นอย่างมาก
เมื่อศึกษาคัมภีร์นี้แล้วได้เรียนพระอภิธรรมปิฎกต่อไป ก็จะเข้าใจความใน
พระอภิธรรมปิฎกที่ละเอียดลึกซึ้งได้เป็นอย่างดี เช่น จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑
ดวง พบในพระอภิธรรมปิฎกเป็นหมวดหมู่ ดังนี้

จิต	เลขหน้าในธรรมสังคณี	เลขหน้าในวิภังค์
อกุศลจิต ๑๒	๑๐๕-๒๔	๓๖๔
อกุศลวิปากจิต ๗	๑๕๖-๖๐	๓๗๐
อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘	๑๒๐-๑	๓๖๕-๗๑
อเหตุกกิริยาจิต ๓	๑๖๐-๑	๓๗๑
มหากุศลจิต ๘	๑๕๐	๓๖๒
มหาวิปากจิต ๘	๑๓-๒๓	๓๖๘
มหากิริยาจิต ๘	๑๖๔	๓๗๒
รูปาวจรกุศลจิต ๕	๕๐-๗๙	๓๑๙-๒๑
รูปาวจรวิปากจิต	๕๑๓-๓๔	๓๒๔
รูปาวจรกิริยาจิต ๕	๑๖๕	๓๒๖
อรูปาวจรกุศลจิต ๔	๗๙-๘๐	๓๒๑
อรูปาวจรวิปากจิต ๔	๑๓-๔๕	๓๒๕
อรูปาวจรกิริยาจิต ๕	๑๖๕-๒๖	๓๒๖
โลกุตตรกุศลจิต ๔/๒๐	๘๔-๑๐๔	๓๒๑-๒๔
โลกุตตรวิปากจิต ๔/๒๐	๑๓๖-๕๗	๓๒๕-๒๖

ข้ออ้างที่ ๙ กล่าวว่า: อภิธรรมเป็นเรื่องของเนื้อหาล้วนๆ แตกต่างจากพระสูตรตรงที่พระสูตรเกี่ยวข้องกับบุคคล สถานที่ที่พระพุทธเจ้าปรารภก่อนจะตรัส แต่พระอภิธรรมไม่กล่าวถึง นักปราชญ์ต่างๆ จึงลงมติฟ้องกันว่าเนื้อหาของอภิธรรมคือส่วนหนึ่งที่ประมวลข้อธรรมในพระสูตรให้เป็นระบบโดยตัดส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องออกไป คัมภีร์อภิธรรมจึงเกิดขึ้น

หลังระบบนิกายทั้ง ๔

ในข้อนี้ชี้แจงได้ว่า การกล่าวถึงบุคคลและสถานที่ในพระสูตรนั้นๆ เป็นคำปรารภของพระอาณนที่ที่ต้องการกล่าวยืนยันข้อความในพระสูตร ซึ่งมีบุคคลและสถานที่เป็นหลักฐาน อย่างไรก็ตาม มีพระสูตรจำนวนมากที่พระอาณนที่มีได้กล่าวถึงบุคคลและสถานที่ไว้ เช่น อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ทุกนิบาต เป็นต้น แม้พระวินัยปิฎกก็มีข้อความส่วนใหญ่ซึ่งมิได้ระบุถึงบุคคลและสถานที่ไว้ การอ้างว่าพระอภิธรรมไม่มีการกล่าวถึงบุคคลและสถานที่แสดงว่าพระอภิธรรมแต่งภายหลังพุทธกาล จึงมิใช่เหตุผลที่เหมาะสม

ข้ออ้างที่ ๑๐ กล่าวว่า: ระยะเวลาที่แต่งคัมภีร์อภิธรรมยังไม่มีหลักฐานกำหนดลงไปว่าเมื่อไร อย่างน้อยที่สุด การที่อภิธรรมปิฎกไม่ปรากฏในวินัยปิฎก จุลวรรค แสดงให้เห็นว่าคัมภีร์นี้ไม่ได้ “ขึ้น” สู่สังคายนาที่ ๒

ในข้อนี้ชี้แจงได้ว่า ข้อความที่เกี่ยวกับพระอภิธรรมได้ปรากฏแล้วในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น พระอภิธรรมจึงมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล

นอกจากนี้ ในคัมภีร์จุลวรรค พระสูตรที่ระบุถึงว่าได้รับสังคายนามีเพียงสองสูตร คือ พรหมชาลสูตร และสามัญญผลสูตร ถ้าถือเอาเฉพาะพระสูตรที่พบโดยตรงดังนี้ พระสุตตันตปิฎกก็ควรมีเพียงสองสูตรเช่นกัน โดยความเป็นจริง พระธรรมสังคากาจารย์แสดงสูตรทั้งสองเป็นตัวอย่างโดยสังเขปเพื่อให้รู้ลักษณะการถามตอบในการสังคายนาเท่านั้น ดังคำสรุปความที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เอเตเนว อุปาเยน ปญจปี นิกาเย ปุจฺฉิ. ปุญฺโส ปุญฺโส อายสฺมา
 อานนโท วิสฺสชฺเชติ.^{๕๒}

“พระมหากัสสปะถามนิกายทั้ง ๕ โดยนัยนี้ ท่านพระอานนท์
 ซึ่งพระมหากัสสปะถามแล้วได้ตอบทุกๆ ข้อ”

อนึ่ง ข้อความที่พบในคัมภีร์จุลวรรคเป็นบันทึกของสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งพระอรหันต์ ๕๐๐ รูปมีพระมหากัสสปะเป็นประธานจัดขึ้น ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา กรุงราชคฤห์ และกลายเป็นบรรทัดฐานของการสังคายนาครั้งต่อๆ มาซึ่งได้สังคายนาตามหมวดหมู่ที่จัดไว้ในครั้งแรก

ข้ออ้างที่ ๑๑ กล่าวว่า: อีกแง่หนึ่ง “สังคายนา” แปลว่า “สวดพร้อมกัน” สิ่งที่จะต้องมีสิ่งที่จะพระสงฆ์เคยศึกษาท่องบ่นขึ้นใจมาแล้วกรณีทีอภิธรรมมิได้ขึ้นสู่สังคายนาครั้งที่ ๒ ก็อาจเป็นเพราะไม่ใช่สิ่งที่พระสงฆ์จำทรงอย่างธรรมหรือวินัย อาจจะต้องแต่งตั้งมหาเถระเป็นกลุ่มย่อยเพื่อแต่งหรือตรวจสอบว่าแต่งอธิบายไปตรงพระพุทธวจนะหรือไม่

ในข้อนี้ชี้แจงได้ว่า เมื่อมีหลักฐานแน่ชัดว่าพระอภิธรรมปิฎกที่นับเข้าในขุททกนิกายได้รับสังคายนาในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๑ ข้ออ้างนี้ก็ไม่สมเหตุผล ทั้งการศึกษาโดยใช้ความทรงจำพระอภิธรรมก็มีมาแต่สมัยพุทธกาล ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ข้ออ้างที่ ๑๒ กล่าวว่า: นอกจากเนื้อหาแล้วที่กล่าวถึงมากคือ เกี่ยวแก่ตัวผู้แต่ง ข้างฝ่ายเถรวาทบาลีถือว่าพระพุทธเจ้าตรัสอภิธรรมทั้ง ๗ ปกรณ์ ในสัปดาห์ที่ ๗ นับแต่ตรัสรู้ คัมภีร์อัฐสุลลีนีระบุว่า

พระพุทฺพเจ้าตรัสรู้อภิธรรมใต้โคนโพธิ์พฤกษ์ ข้อมูลนี้ขัดกับพงศาวดารด้วยคัมภีร์มหาวงศ์และทีปวงศ์ที่ระบุเด่นชัดว่ากถาวัตถุปรกณ์ซึ่งเป็นอภิธรรมเล่มสุดท้ายนั้น ผู้แต่งคือพระโมคคัลลีสือตรติสสเถระ เมื่อคราวสังคายนาที่เมืองปาฏลีบุตรราว ๒๓๕ ปี หลังพุทฺพปรินิพพาน

ในข้อนี้ชี้แจงได้ว่า พระพุทฺพเจ้าตรัสคัมภีร์กถาวัตถุไว้โดยสังเขปมีบุคคลกถาซึ่งจำแนกเป็นสุทฺธสังคิกัฏฐะ โอกาสสังคิกัฏฐะ กาลสังคิกัฏฐะ อวยวสังคิกัฏฐะ โอกาสสังคิกัฏฐะ กาลสังคิกัฏฐะ และอวยวสังคิกัฏฐะ ซึ่งมีจำนวน ๑๒ หน้าตามฉบับมหาจุฬาย ถัดจากนั้นไปเป็นคำอธิบายของพระโมคคัลลีสือตรติสสเถระซึ่งมีประมาณ ๕๐๘ หน้า

จากข้ออ้างทั้งหมดที่ได้ยกมาแสดงไว้นี้ ฟังสังเกตว่าการปฏิเสธพระอภิธรรมว่าไม่ใช่พระพุทฺพจนัและเป็นตำรารุ่นหลังพุทฺพกาล ล้วนเป็นความเห็นของชาวตะวันตกที่เริ่มหันมาศึกษาศาสนาพุทฺพราวร้อยกว่าปีมานี้ ไม่ใช่ความเห็นของชาวพุทฺพนิกายเถรวาท ความจริงแล้วชาวตะวันตกนิยมศึกษาภาษาบาลีด้วยเห็นว่าเป็นภาษาเก่าที่น่าสนใจเหมือนภาษาสันสกฤต แต่ไม่ได้มุ่งเรียนรู้หลักธรรมเพื่อนำมาปฏิบัติให้พ้นทุกข์ อนึ่ง พระอภิธรรมเป็นธรรมที่สุขุมลุ่มลึก ถ้าไม่มีผู้เชี่ยวชาญชี้แนะก็ยากที่จะเข้าใจได้ และเมื่อไม่เข้าใจพระอภิธรรมจึงเชื่อว่าไม่ใช่คำสอนของพระพุทฺพเจ้า

ท่านอาจารย์ธัมมานันทะ อัครมหาบัณฑิต เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ ได้เคยกล่าวว่า “Mrs. Rhys Davids และคณะแปลของสมาคมบาลีปกรณ์ในราวพุทฺพศตวรรษที่ ๒๔ ได้เดินทางไปประเทศพม่าหลายครั้ง

เพื่อถามปัญหาเกี่ยวกับพระอภิธรรม ทั้งนี้เพื่อเป็นอุปการะในการแปล อภิธรรมปิฎก และผู้ที่ตอบปัญหาแก่พวกเขาคือพระเถระผู้มีชื่อเสียง เลื่องลือในยุคนั้นอันได้แก่พระญาณธชะ (แลตีสยาตอ) แห่งวัดแลตีส จังหวัดโมงยวา และพระวิสุทธาจารย์ (มหาวิสุทธารามสยาตอ) แห่งวัด วิสุทธาราม จังหวัดมันดเลย์ โดยเฉพาะพระญาณธชะได้แต่งคัมภีร์อธิบาย ปัญฐานโดยย่อเป็นภาษาบาลีชื่อว่า ปัญฐานุทเทศทีปนี เพื่อช่วยให้ชาว ตะวันตกศึกษาคัมภีร์ปัญฐานได้ง่าย และท่านได้ตอบปัญหาของ Mrs. Rhys Davids เกี่ยวกับคัมภีร์ยมกเป็นภาษาบาลีชื่อว่า ยมกปุจฉาวิสัชชนา อย่างไรก็ตาม ชาวพม่าทราบดีว่า Mrs. Rhys Davids ไม่ใช่พุทธศาสนิกชน และเนื่องจากมีความเข้าใจภาษาบาลีเป็นอย่างดี ชาวพม่าจึงยกย่องเป็น ปาลีเทวี (เทวีแห่งบาลี)”

ท่านอาจารย์ธัมมานันทะยังได้กล่าวว่า “พระภิกษุชาวพม่ารูปหนึ่ง ที่พำนักอยู่ในกรุงลอนดอนเป็นเวลานานชื่อว่า พระเสฏฐิลลาภิงค์ ซึ่ง ชาวตะวันตกรู้จักในนามว่า U Thitila นั้นได้เคยกล่าวกับท่านไว้ว่า ‘ผู้แปลคัมภีร์ในสมาคมบาลีปกรณ์ส่วนใหญ่ไม่ใช่ชาวพุทธ’” ดังนั้น การ แสดงความคิดเห็นของชาวตะวันตกจึงมิใช่กล่าวไว้ได้อย่างเป็นกลางใน เชิงวิชาการ แต่มุ่งวิพากษ์วิจารณ์พระไตรปิฎกซึ่งเป็นที่บรรทัดฐานของ ชาวพุทธ อนึ่ง เมื่อสมาคมบาลีปกรณ์ขาดแคลนผู้สามารถแปลคัมภีร์ วิภังค์ จึงได้อาราธนาพระเสฏฐิลลาภิงค์เป็นผู้แปล นายกสมาคมบาลี ปกรณ์ในขณะนั้น คือ Miss I. B. Horner ยังได้เขียนคำนำหนังสือ ยกย่องผู้แปลไว้ด้วย

อาจกล่าวได้ว่าชาวตะวันตกส่วนใหญ่ไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญหลักธรรมอย่างแท้จริงและไม่ใช่ชาวพุทธ หากแต่เป็นผู้สนใจใฝ่รู้ภาษา การอ้างทฤษฎีของพวกเขาแล้วปฏิเสธพระอภิธรรมทั้งที่เป็นคัมภีร์ดั้งเดิมของเถรวาทจึงเป็นเรื่องไม่ตั้งงามสำหรับชาวพุทธ เพราะผู้ไม่เคารพในธรรมก็เหมือนไม่เคารพในพระศาสดาผู้ประกาศธรรม และยังไม่เคารพในพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามธรรม ดังนั้น การตำหนิว่าพระอภิธรรมไม่ใช่พระพุทฺทพจน์จึงอาจจัดว่าเป็นความไม่เคารพในพระรัตนตรัยซึ่งชาวพุทธไม่พึงกระทำโดยแท้

บทสรุป

พระอภิธรรมปิฎกฉบับปัจจุบันเป็นคำอธิบายของพระสาวรีบุตรที่สดับพระอภิธรรมมาจากพระพุทฺทเจ้า มีเพียงคัมภีร์กถาวัตถุที่แต่งโดยพระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระในราวพุทธศักราช ๒๓๕ ซึ่งแต่งตามหัวข้อที่พระพุทฺทเจ้าตรัสไว้โดยย่อ ดังนั้น แม้จะกล่าวว่าพระอภิธรรมเป็นคำสอนของพระสาวรีบุตร แต่ก็จัดเป็นคำสอนตามพระพุทฺทพจน์ จึงควรถือได้ว่าพระอภิธรรมเป็นพระพุทฺทพจน์เช่นกัน

บทความนี้เขียนขึ้นด้วยความตั้งใจจะเชิดชูพระอภิธรรมปิฎกด้วยเห็นว่าการดำรงรักษาพระพุทฺทวจนะในพระไตรปิฎกนั้นเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัท ๔ ถ้าเราไม่ช่วยกันพิทักษ์คุ้มครองไว้ พระศาสนาก็คงคล้ายกับต้นไม้ที่ถูกตัดกิ่ง โคนลำต้น แล้วต่อไปก็จะถูกถอนรากในที่สุด แม้พระพุทฺทองค์ก็ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการธำรงรักษาพระพุทฺทวจนะ

จึงตรัสข้อความนี้ไว้ในอังคุตตรนิกายว่า

เทวเม ภิกขเว ตถาคตํ อพฺภากิจฺจนฺติ. กตเม เทว. โย จ ภาสิตํ
ลปิตํ ตถาคเตน อภาสิตํ อลปิตํ ตถาคเตนาติ ที่เปติ, โย จ
อภาสิตํ อลปิตํ ตถาคเตน ภาสิตํ ลปิตํ ตถาคเตนาติ ที่เปติ.
อิเม โข ภิกขเว เทว ตถาคตํ อพฺภากิจฺจนฺติ.^{๕๓}

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนสองจำพวกนี้ย่อมกล่าวผู้ตถาคต คน
สองจำพวกเป็นโฉน คือคนที่แสดงสิ่งที่ตถาคตตรัสภษิตไว้
ว่า ตถาคตมิได้ตรัสภษิตไว้ และคนที่แสดงสิ่งที่ตถาคตมิได้
ตรัสภษิตไว้ว่า ตถาคตได้ตรัสภษิตไว้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย คน
สองจำพวกนี้แลย่อมกล่าวผู้ตถาคต”

เทวเม ภิกขเว ตถาคตํ นาพฺภากิจฺจนฺติ. กตเม เทว. โย จ
อภาสิตํ อลปิตํ ตถาคเตน อภาสิตํ อลปิตํ ตถาคเตนาติ ที่เปติ,
โย จ ภาสิตํ ลปิตํ ตถาคเตน ภาสิตํ ลปิตํ ตถาคเตนาติ ที่เปติ.
อิเม โข ภิกขเว เทว ตถาคตํ นาพฺภากิจฺจนฺติ.^{๕๔}

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนสองจำพวกนี้ย่อมไม่กล่าวผู้ตถาคต
คนสองจำพวกเป็นโฉน คือคนที่แสดงสิ่งที่ตถาคตมิได้ตรัส
ภษิตไว้ว่า ตถาคตมิได้ตรัสภษิตไว้ และคนที่แสดงสิ่งที่ตถาคต
ตรัสภษิตไว้ว่า ตถาคตได้ตรัสภษิตไว้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย
คนสองจำพวกนี้แลย่อมไม่กล่าวผู้ตถาคต”

เย เต ภิกขเว ภิกฺขุ อธมฺมํ อธมฺโมติ ที่เปนฺติ, เต ภิกขเว
ภิกฺขุ พหุชนฺหิตาย ปฏฺิปนฺนา พหุชนฺสุชาย พหุโน ชนฺสฺส อตฺถาย

หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानํ. พหุญฺจ เต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปุณฺณํ
ปสวณฺติ. เต จิมํ สทฺธมฺมํ จเปณฺติ.^{๕๕}

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้แสดงสิ่งที่มีใช้ธรรมว่ามีใช้ธรรม
ภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเจริญ เพื่อความสุขแก่ชน
เป็นอันมาก เพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่มหาชน เพื่อสุขแก่เทวดา
และมนุษย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นย่อมได้รับกุศล
มาก และชื่อว่าดำรงพระสัทธรรมนี้”

เย เต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ธมฺมํ ธมฺโมติ ทิเปณฺติ, เต ภิกฺขเว ภิกฺขุ
พหุชนหิตาย ปฏิปนฺนา พหุชนสุขาย พหุโน ชนสฺส อตฺถาย
หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानํ. พหุญฺจ เต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปุณฺณํ
ปสวณฺติ. เต จิมํ สทฺธมฺมํ จเปณฺติ.^{๕๖}

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้แสดงธรรมว่าเป็นธรรม ภิกษุ
เหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเจริญ เพื่อความสุขแก่ชนเป็น
อันมาก เพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่มหาชน เพื่อสุขแก่เทวดา
และมนุษย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นย่อมได้รับกุศล
มาก และชื่อว่าดำรงพระสัทธรรมนี้”

ประวัติคัมภีร์สัททาวีเสส

ความเป็นมาและความหมายของ สัททาวีเสส

คำว่า สัททาวีเสส ปรากฏใช้เป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๑ พบหลักฐานการใช้คำนี้ในจดหมายเหตุพงศาวดารเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๑ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (ปัจจุบันคือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) การทำสังคายนาในครั้งนั้นได้แบ่งออกเป็น ๔ กอง คือ

๑. กองพระวินัย
๒. กองพระสูตร
๓. กองพระปรมาัตถ์ หรือพระอภิธรรม
๔. กองพระสัททาวีเสส

คำว่า สัททาวีเสส มีได้อธิบายไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน กล่าวตามรูปศัพท์แล้วจัดเป็นศัพท์สมาสมาจากคำสองคำ คือ สัททา กับ วิเสส คำว่า สัททา มาจากรูปศัพท์ในภาษาบาลีว่า สทฺท ซึ่งมักแปลว่า “เสียง” หรือ “ศัพท์” แต่ในที่นี้แปลว่า “ไวยากรณ์” ดังคำว่า สทฺททานุสาสน (คัมภีร์อธิบายไวยากรณ์) สทฺทสตุถ (คัมภีร์ไวยากรณ์) สทฺททวิฑู (ผู้รู้ไวยากรณ์) สทฺทนีติ (ระเบียบแห่งไวยากรณ์) แม้ในภาษาสันสกฤตก็ปรากฏรูปคำที่คล้ายคลึงกันว่า ศพฺท ในคำว่า ศพฺททานุสาสน

(คัมภีร์อธิบายไวยากรณ์), ศพทศาสตร์ (คัมภีร์ไวยากรณ์) โดยเหตุที่ภาษาไทยมีลักษณะสำคัญประการหนึ่งคือ ไม่นิยมออกเสียงหนักในพยางค์สุดท้าย เมื่อนำคำบาลีมาใช้ เช่น วิถี กวี อคฺคิ มุณี จึงได้แผลงรูปและออกเสียงยาวเป็น วิถี กวี อักคิ และมุณี เป็นต้น ดังนั้น คำบาลีว่า สทฺท จึงมีรูปเป็น สัททา ส่วนคำว่า วิเสส ยังคงรูปเดิมเช่นในภาษาบาลี (แปลว่า วิเศษ) ดังนั้น คำว่า สัททาวีเสส จึงแปลว่า “ไวยากรณ์พิเศษ” คือ ไวยากรณ์ที่เป็นอุปการะสำคัญในการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก

สัททาวีเสสและกลุ่มคัมภีร์อื่นเพื่อการศึกษาบาลีในพระไตรปิฎก

สัททาวีเสส คือ กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีที่ว่าด้วยหลักภาษาในพระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์พื้นฐานแห่งความเข้าใจในภาษาบาลีตลอดจนการเรียนรู้และวินิจฉัยข้ออรรถข้อธรรมในพระไตรปิฎก ปัจจุบันในหอสมุดแห่งชาติมีบัญชีรายชื่อกลุ่มคัมภีร์สัททาวีเสส ๑๕๓ คัมภีร์ซึ่งรวมทั้งคัมภีร์ภาษาบาลีและสันสกฤตที่แต่งในลังกา พม่า และไทย สำหรับในประเทศพม่ามีรายชื่อคัมภีร์สัททาวีเสสที่แต่งขึ้นเฉพาะในพม่าเป็นภาษาบาลีอย่างเดี่ยวจำนวน ๑๓๔ คัมภีร์

ความจริงชื่อว่าสัททาวีเสสหมายความถึงกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นหลัก แต่ยังมีคัมภีร์อื่นที่ว่าด้วยหลักภาษาซึ่งไม่จัดเป็นไวยากรณ์ เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นอุปการะในการศึกษาพระไตรปิฎก อาจแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑. กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์หรือสัททาวีเสส คือ คัมภีร์แสดงหลักภาษา

เช่น กัจจายนไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ สัททนีติปกรณ์ เป็นต้น

๒. กลุ่มคัมภีร์นิพนธ์ๆ คือ คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์ เช่น คัมภีร์อภิธานปิปปิกา คัมภีร์เอกกัชรโกศ เป็นต้น

๓. กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ คือ คัมภีร์ว่าด้วยระเบียบในการวางคำ ครุ ลหุ เป็นแบบต่างๆ เช่น คัมภีร์วุตโตทัย คัมภีร์ฉันทโหมฏฐรี เป็นต้น

๔. กลุ่มคัมภีร์เกฏฐกะ คือ คัมภีร์ว่าด้วยการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ เช่น คัมภีร์สุไพธาลังการ เป็นต้น

กลุ่มคัมภีร์สหทาวีเสส

เนื่องจากหลักภาษาเป็นสิ่งสำคัญที่ควรเรียนรู้ก่อนคัมภีร์อื่นทั้งหมด คัมภีร์สหทาวีเสสจึงเป็นตำราพื้นฐานของการศึกษาภาษาบาลี เพื่อให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจหลักภาษาได้ถูกต้อง คัมภีร์สหทาวีเสสซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง มีประวัติโดยสังเขปดังนี้

คัมภีร์สหทาวีเสสที่ละเอียดบริบูรณ์ซึ่งแต่งขึ้นโดยบูรพาจารย์ในกาลก่อนมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ เรื่อง ได้แก่ **สูตร** คือ กฎหรือข้อบังคับให้ปฏิบัติตาม **วุตติ** คือ คำอธิบาย และ **อุทาหรณ์** คือ ตัวอย่าง คัมภีร์ดังกล่าวที่แต่งมาแต่โบราณกาลได้สาบสูญไปแล้วมีหลายคัมภีร์ เช่น นิรุตติปิฎกของพระมหากัจจายนะผู้เป็นมหาสาวก, จุฬานิรุตติของพระยมก, โพรธัสตตไวยากรณ์ (ไวยากรณ์ของพระโพรธัสต) ซึ่งมีสูตรแรกว่า นรารวจนโปกการานิ จตตาลีสขุขรานิ (อักษรที่เกี่ยวแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า มี ๔๐ ตัว) และสหัพคฤณากรไวยากรณ์ (ไวยากรณ์ของพระสหัพคฤณากร)

ซึ่งมีสูตรแรกว่า สิทธกมาทาทยโย วณณกขรา ติตาลีส (เสียง อ เป็นเสียงแรก ๔๓ เสียง ชื่อว่า อักษร ตามลำดับแห่งความปรากฏ) คัมภีร์เหล่านี้มีอ้างอิงไว้ในสหทนต์ิปกรณ์^๑ ซึ่งประพันธ์โดยพระอัครควงศ์ พระเถระชาวพม่าในสมัยพุกามราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และพบในคัมภีร์พุทธธิปสาทนียซึ่งเป็นฎีกาของคัมภีร์ปทสาธนะ^๒ ที่ประพันธ์โดยพระราหุละพระเถระชาวสิงหลในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๐ คัมภีร์ไวยากรณ์ดังกล่าวสาบสูญไปตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๐ สันนิษฐานว่าคงเป็นเพราะมีไวยากรณ์ฉบับอื่นที่ละเอียดบริบูรณ์กว่าจึงไม่นิยมใช้ศึกษา ต่อมาจึงสาบสูญไปตามกาลเวลา

อนึ่ง คัมภีร์สหทนต์ิปกรณ์ที่แต่งไว้ดีเพียงพร้อมด้วยสูตร วุตติ และอุทาหรณ์เป็นเอกเทศปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน มีหลายคัมภีร์ จำแนกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มกัจจายนไวยากรณ์ กลุ่มโมคคัลลานไวยากรณ์ และสหทนต์ิปกรณ์

ก. กลุ่มกัจจายนไวยากรณ์

คัมภีร์สหทนต์ิปกรณ์ฉบับเก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีสืบทอดมาถึงปัจจุบัน คือ กัจจายนไวยากรณ์ โดยมีทัศนะเรื่องผู้แต่งคัมภีร์นี้ต่างกันเป็น ๓ ทัศนะ คือ

ทัศนะที่ ๑ เห็นว่า พระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาลเป็นผู้รจนา

ทัศนะที่ ๒ เห็นว่าพระมหากัจจายนะได้รจนาสูตรไว้แล้ว

ต่อมาบุคคลอื่นได้รจนาวุตติและอุทาหรณ์ เพื่ออธิบายคัมภีร์ให้ชัดเจนขึ้น

ทัศนะที่ ๓ เห็นว่า พระกัจจายนะในสมัยหลังพุทธกาล แต่งขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าสมันธาตุในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือในระหว่างที่ราชวงศ์ของกษัตริย์พระองค์นั้นเรื่องอำนาจตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๙ บางมติกกล่าวว่าแต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖

แต่ละทัศนะมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

ทัศนะที่หนึ่ง : พระมหากัจจายนะรจนารุ่งขึ้นในครั้งพุทธกาล

ความเชื่อนี้ปรากฏครั้งแรกในอรรถกถาอาปทานที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และมตินี้เป็นที่ยอมรับของคัมภีร์ไวยากรณ์ที่แต่งในช่วง ๑,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา อันได้แก่คัมภีร์นยาสะ (มุขมัตตที่ปนี) ที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ปทรูปสิทธิฎีกาที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ นยาสัปปทีปิกาซึ่งเป็นฎีกาเก่าของคัมภีร์นยาสะที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา (พ.ศ. ๑๗๗๘-๑๗๙๔) สัททนีติปกรณ์ที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวาเช่นกัน และนิรุตติสารมัญจสาซึ่งเป็นฎีกาใหม่ของคัมภีร์นยาสะที่แต่งในพุทธศักราช ๒๑๙๓ ดังมีข้อความกล่าวไว้ว่า

“พระมหากัจจายนะได้กล่าวปกรณ์ทั้งสาม คือ คัมภีร์ กัจจายนะ คัมภีร์มหานิรุตติ และเนตติปกรณ์ ในท่ามกลางสงฆ์โดย เนื่องด้วยความปรารถนาของตน”^๓

“ข้าพเจ้าขออนอบน้อมพระกัจจายนะผู้มีปัญญาอันพระมุนี

ยกย่องแล้ว จักประพันธ์คัมภีร์อธิบายของพระกัจจายนะนั้น”^๔

“ชื่อว่าผู้ประพันธ์ คือ พระมหากัจจายนะที่พระผู้มีพระภาคทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า ดุกริกษุทั้งหลาย พระมหากัจจายนะเป็นผู้เลิศกว่าริกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเรา ซึ่งจำแนกอรุณที่เรากล่าวไว้โดยสังเขปให้พิสดาร”^๕

“บทว่า กัจจายนนฺจ คือ พระกัจจายนเถระผู้เป็นมหาสาวกและเป็นอาจารย์ผู้รอบรู้กฏไวยากรณ์ อันพระผู้มีพระภาคทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่าสาวกผู้อธิบายข้อความของพระพุทธรักษาให้พิสดาร”^๖

“ถามว่า การทักท้วงคัมภีร์ที่ปราศจากโทษ เพราะแต่โดยพระมหาสาวกผู้แตกฉานปฏิสัมภิทาและปราศจากโทษคือ อาสวะ ทั้งเป็นผู้ฉลาดในบัญญัติทางโลกและเพราะอาจารย์ทั้งหมดยอมรับ ย่อมไม่สมควร มีใช่หรือ”^๗

“ลำดับวิภัตติอาชยาดมี ตี เป็นต้น พระกัจจายนะผู้มีปรีชาดี ฉลาดในบัญญัติต่างๆ กล่าวไว้เพื่อศาสนาของพระชินเจ้า ข้าพเจ้าได้กล่าวลำดับของบทกริยาโดยเนื่องด้วย กู ธาตุ โดยกระทำให้คล้อยตามลำดับวิภัตติอาชยาดนั้น”^๘

“ข้าพเจ้าขอนมัสการพระกัจจายนะผู้มีปรีชาที่พระมุณีทรงชมเชย ผู้เป็นพระเถระที่ประเสริฐแตกฉานปฏิสัมภิทาญาณ ผู้ข้ามพ้นสารแห่งสงสาร มีศีลหมดจดดี มีจวิรรณดังทองคำชมพู”^๙

คัมภีร์สูตรตนิเทศที่พระเถระชาวพม่าชื่อพระสัทธัมม-
โชติपालะแต่งไว้ในพุทธศักราช ๑๙๙๐ ได้เล่าเหตุการณ์ที่ทำให้พระมหา-
กัจจายนะรจนากัจจายนไวยากรณ์ว่า

“ในพากย์นั้นสูตรว่า อตฺโถ อุกฺขรสนฺญาโต นี้เป็นประโยค
แรกที่เป็นมุขปาฐะของพระผู้มีพระภาค มิใช่ประโยคที่พระกัจจายนะ
กล่าวไว้ ความโดยพิสดารว่า ภิกษุขรัวตารูปหนึ่งเรียนเอากรรมฐาน
ในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วหนึ่งที่ควงไม้สาละ เจริญกรรมฐาน
ที่พิจารณารู้ความเกิดดับ เธอเห็นนภระยางเที่ยวไปในน้ำแล้วเจริญ
กรรมฐานว่า อุทกํ พกํ (น้ำ นภระยาง) พระผู้มีพระภาคทรง
ทราบความผิดพลาดนั้นแล้วรับสั่งให้เรียกพระขรัวตามาแล้วตรัส
ประโยคว่า อตฺโถ อุกฺขรสนฺญาโต (เนื้อความย่อหมายความว่าด้วย
อักษร) เมื่อพระกัจจายนเถระได้ทราบความประสงค์ของพระผู้มี-
พระภาคแล้วจึงแต่งปกรณ์นี้โดยตั้งสูตรไว้ในเบื้องต้นว่า อตฺโถ
อุกฺขรสนฺญาโต อาจารย์บางท่านกล่าวอีกมติหนึ่งว่าเป็นสูตรที่
พระกัจจายนะแต่ง”^{๑๐}

แนวความเชื่อดังกล่าวยังปรากฏในคัมภีร์กัจจายนวินัยนา
ที่พระเถระชาวพม่าชื่อพระมหาวิชิตาวีแต่งไว้ในพุทธศักราช ๒๑๖๙ แต่
มีข้อความแตกต่างกันเล็กน้อย ดังนี้

“ถามว่า : ใครกล่าวสูตรนี้ไว้

ตอบว่า : พระผู้มีพระภาคตรัสไว้

ถามว่า : ตรัสไว้ในกาลไหน

ตอบว่า : พร้าหมณ์สองคนเชื่อว่ายมะและอุปปละ เรียน
 เอกกรรมฐานที่ว่าด้วยการเกิดขึ้นและดับไป เมื่อเจริญกรรมฐานอยู่
 ใกล้ฝั่งน้ำ พร้าหมณ์คนหนึ่งเห็นนกระยางเที่ยวจับปลาในน้ำ จึง
 สาธยายผิดว่า อุทกพโก (นกระยางในน้ำ) พร้าหมณ์อีกคนหนึ่ง
 เห็นผ้าอยู่ในหม้อแล้วสาธยายผิดว่า ฆฎปิฎุ (ผ้าในหม้อ) ในขณะที่
 พระผู้มีพระภาคทรงแผ่โอกาสแล้วตั้งประโยคว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 เนื้อความย่อมหมาয়รู้ได้ด้วยอักษร” กรรมฐานของพร้าหมณ์ทั้งสอง
 คนนั้นก็ตั้งมั่น ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่าพระผู้มีพระภาคตรัสไว้
 พระมหากัจจายนะรู้ความนั้นแล้วทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคแล้วไป
 สู่ป่าหิมพานต์ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก วางศิระะไว้ทางทิศใต้
 เนื้อแผ่นดินมีสีเหมือนหรรดาด ได้รจนากัจจายนโวยากรณที่มีสูตร
 ดันว่า อตโถ อุกขรสถญาโต (เนื้อความย่อมหมาয়รู้ได้ด้วยอักษร)
 ดังนั้น ในปทรูปลัทธิปกรณ์จึงกล่าวว่าสูตรนี้เป็นประโยคตัน ทั้ง
 กล่าวว่าปรีภาสาสูตร (สูตรแสดงกฏทั่วไป) บ้าง เพราะเป็นสูตร
 ที่พระเถระกล่าวไว้ สมจริงดังสาธกในคัมภีร์มุขมัตตสาระว่า

“อาจารย์ท่านอื่นกล่าวสูตรนี้ว่าเป็นประโยคเริ่มแรกแต่
 มติของข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นปรีภาสาสูตรโดยคล้อยตามชื่อสูตร”

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวอีกว่า “พระผู้มีพระภาคประทับ
 นั่งที่ควงไม้สาละใกล้สระอนโธดาต ตรัสไว้โดยปรารภภิกษุชวตารูป
 หนึ่ง” ทั้งหมดนี้เป็นเหตุเกิดแห่งเรื่องราวของสูตรนี้”^{๑๑}

อย่างไรก็ตาม เรื่องดังกล่าวนี้เป็นเพียงตำนานที่เล่าต่อ

กันมา ไม่พบในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระญาณกิตติได้นำกัจจายนไวยากรณ์มาจัดลำดับใหม่ โดยเพิ่มคำอธิบายจากปทฐุปลิตธิปกรณ์และคัมภีร์อื่นๆ และให้ชื่อว่า “คัมภีร์มูลกัจจายน์” ท่านผู้แต่งรับทศนะและตำนานความเป็นมาของคัมภีร์ตามแนวนี้ด้วย เช่น ในงานเขียนเรื่อง “มูลกัจจายน์ปกรณ์ูปัตติกถา ว่าด้วยเรื่องเดิมที่จะเกิดคัมภีร์มูลโดยความย่อ” ซึ่งนายวงษ์ เปรียญ ได้เรียบเรียงขึ้นเมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔ พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้พรรณนาเรื่องราวตามคัมภีร์กัจจายนวถณนา ซึ่งแสดงแนวคิดในเรื่องผู้แต่งและประวัติความเป็นมาของกัจจายนไวยากรณ์ตามทศนะที่ ๑ อย่างชัดเจน ดังนี้

“เริ่มความว่า พระมหากัจจายนเถรเจ้า เมื่อท่านจะเรียบเรียงคัมภีร์มูลนี้ ในคัมภีร์สุดตะนิเทศท่านกล่าวว่า อตฺถโถ อกฺขร-สญญาโต สูตรตันแห่งคัมภีร์สนธินี้เป็นมุขบาถออกจากพระโอบุษฐ์แห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสขึ้นก่อน ซึ่งพระกัจจายนะจะได้กล่าวขึ้นก่อนหามิได้ คำที่ว่านี้สมจริง คือยังมีบรรพชิตผู้เฝ้ารูปหนึ่ง ได้เรียนพระกรรมฐานแต่สำนักสมเด็จพระสาสดาจารย์ แล้วได้ไปนั่งอยู่ใต้ต้นรัง ริมฝั่งสระอโนดาตฯ ท่องบ่นพระกรรมฐานว่าด้วยเรื่องความเกิดและความเสื่อม เมื่อบรรพชิตผู้เฝ้านั้น ครั้นเหลือบเห็นนกยางตัวหนึ่งเที่ยวอยู่ในน้ำแล้วก็เผลอสติท่องพระกรรมฐานผิดไปว่า อุทะกะพะกะ นกยางในน้ำฯ ดังนี้ สมเด็จพระชินสีห์ครั้นทรงเห็นว่าบรรพชิตผู้เฝ้ากล่าวผิดไปอย่างนั้นแล้ว จึงรับสั่งให้เรียก

บรรพชิตผู้เฒ่าขึ้นมา จึงทรงตรัสพากยะเบื่องตันว่า อตฺโถ อุกฺขร-
 สญญาโต ว่าเนื้อความแห่งถ้อยคำทั้งปวงที่บัณฑิตยจะรู้ได้ ก็เพราะ
 อาโศรยตัวอักษรดังนี้ เมื่อพระมหากัจจายนเถระเจ้าได้ทราบความ
 ประสงค์ขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์เจ้าทรงตรัสไว้โดยสังเขป
 ดังนั้นแล้ว เมื่อท่านจะเริ่มแต่งคัมภีร์มูลขึ้น จึงได้ตั้งสูตร อตฺโถ
 อุกฺขรสญญาโต ไว้เป็นบุพพากย์เบื้องต้นโดยความเคารพแล้วจึง
 เรียบเรียงให้พิศดารกว้างขวางออกไป...รวมทั้งสิ้นได้ ๗๑๗ สูตร
 ท่านได้เรียบเรียงไว้ดังนี้ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่กุลบุตรซึ่งมี
 ความใคร่หายากจะศึกษามคธพากย์ให้เป็นลึปะวิทายารอบรู้เนื้อความ
 แห่งพระไตรปิฎกเป็นสาสนูปถัมภกแล้ว และได้ปฏิบัติให้ต้องตาม
 พระบรมพุทโธวาทอันเป็นสาระประโยชน์แก่ตนและชนอื่น

อาโศรยอุบัติเหตุที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนั้นแล้ว พระคัมภีร์
 นี้จึงได้ชื่อว่ากัจจายนปกรณ์ เพราะพระกัจจายนเถระเจ้าเรียบเรียง
 ตามสำเนาพุทธภาสิตที่ทรงตรัสไว้โดยย่อ ต่อความให้วีจิตรพิศดาร
 กว้างขวางออกไป ด้วยกำลังพระปรีชาญาณอันสามารถเพราะฉะนั้น
 สมเด็จพระบรมโลกนารถจึงออกพระโอษฐ์ตรัสสรรเสริญว่า เอต-
 ทคคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขุณํ สํชิตฺเตน ภาสิตสฺส วิตถาเรน
 อตฺถํ วิภินฺดานํ ยทิตํ มหากัจจानํ ว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดา
 ภิกษุซึ่งเป็นสาวกของเราทั้งสิ้น ซึ่งจะมีปรีชาขยายความถ้อยคำ
 ของเรามากกว่าแต่โดยย่อจะให้พิศดารกว้างขวางออกไปเหมือน
 อย่างพระกัจจายนเถระเจ้าซึ่งเปนนุตรของพระตถาคตนี้ไม่มีเลย

พระกัจจายนองค์นี้ นับว่าเป็นเอตทัคคะล่ำเลิศประเสริฐในเรื่องนี้ ไม่มีใครจะทัดเทียมได้ แม้ถึงในคัมภีร์อรรถพยาขยานะท่านก็กล่าวสรรเสริญว่า พระกัจจายนเถระเจ้าองค์นี้ ท่านเป็นผู้แตกฉานในปฏิสัมพันธ์ญาณอันแก่ล่ำล้าและเป็นพระมหาชีนาศพนันประเสริฐ ครั้นท่านได้รับตำแหน่งเอตทัคคะตามทีสมเด็จพะพิชิตมาร ทรงตั้งแต่งไว้ดั่งนั้นแล้ว เมื่อท่านจะเรียบเรียงแต่งพระคัมภีร์นี้ได้นี้ที่สนาการนั่งอยู่ในที่บริสุทธิ์สะอาดแล้ว หันภักตร์จำเภาะต่อทิศบูรพาด้วยอาการเคารพอันยิ่งใหญ่หวังเพื่อเปนมุลรากเนติแบบแผน แก่กุลบุตรซึ่งมีความอุสาหะเล่าเรียนมคธภาษาต่อไปในอนาคตกาลเบื้องหน้า”^{๑๒}

ในคัมภีร์จุฬคันถวงศ์ ผลงานของพระนันทปัญญะ พระเถระชาวพม่าราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ได้กล่าวว่า พระมหากัจจายนะเป็นชาวมพุกหวิป (อินเดีย) เคยเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทรปัชโชติ ผู้ครองนครอุชเชนีในแคว้นอวันตี ต่อมาเห็นโทษแห่งกาม จึงละบ้านเรือนออกบวช ในพระศาสนาของพระศาสดา ท่านได้รจนาคัมภีร์ไว้ ๖ เรื่องคือ คัมภีร์กัจจายนะ (กัจจายนไวยากรณ์) คัมภีร์มหานิรุตติ คัมภีร์จุฬนิรุตติ เนติ-ปกรณ คัมภีร์เปฏโกปเทศ และคัมภีร์วถณนที^{๑๓}

ในอุปทานอรรถกถาได้กล่าวถึงพระมหากัจจายนเถระว่า เดิมท่านเป็นบุตรพราหมณ์กัจจายนโคตร หรือกัจจายนโคตร ในกรุงอุชเชนี เมื่อโตขึ้นได้รับราชการในตำแหน่งปุโรหิตของพระเจ้าจันทรปัชโชติแทนบิดาที่เสียชีวิต เมื่อพระเจ้าจันทรปัชโชติได้ทรงทราบข่าวเกี่ยวกับการ

เผยแพร่พระธรรมของพระพุทธเจ้าในแถบเมืองสาวัตถีและอื่นๆ แล้วทรงปรารถนาที่จะได้ฟังธรรมบ้าง จึงมีรับสั่งให้กัจจายนะเดินทางไปในนิมิตต์ พระพุทธเจ้ามากรุงอุชเชนี กัจจายนะเมื่อเดินทางไปถึงได้ฟังธรรม ก็เกิดความเลื่อมใสตัดสินใจออกบวช และอยู่ปฏิบัติธรรมจนบรรลุอรหัตตผล ท่านได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในด้านการอธิบายขยายความ เมื่อถึงเวลาอันสมควร พระกัจจายนะได้กราบทูลนิมิตต์พระพุทธเจ้าไปอุชเชนี แต่พระพุทธเจ้ากลับส่งพระกัจจายนะไปแทนด้วยเห็นว่าท่านเป็นผู้มีความเหมาะสมทุกประการ ทั้งในด้านการปฏิบัติ การสอน และการเป็นชาวอุชเชนีเอง พระกัจจายนะจึงเดินทางกลับบ้านเมืองเดิม ท่านได้สามารถทำให้วันตีกลายเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งในอินเดีย^{๑๔}

ทัศนะว่ากัจจายนไวยาकरणเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะนี้ เป็นความเห็นของโบราณจารย์ฝ่ายเถรวาทตั้งแต่สมัยแต่งคัมภีร์อรรถกถาในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ แล้วได้รับการยอมรับต่อมาดังปรากฏหลักฐานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในประเทศไทยยังคงสืบทอดความเห็นนี้อยู่มาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏเรื่องผู้แต่งกัจจายนไวยาकरणในหนังสือแบบเรียนวรรณคดีประเภทคัมภีร์ไวยาकरण^{๑๕} ของพระเทพเมธาจารย์ (เข้า จิตปัญโญ) และใน ประวัตินวนคดีบาลี^{๑๖} ของ ร.อ.ฉลาด บุญลอย เป็นต้น

พระเถระชาวพม่าบางท่านสันนิษฐานว่า การที่โบราณจารย์อ้างว่าผู้แต่งกัจจายนะคือพระมหาสาวกนั้น คงจะเป็นกุศโลบายให้

อนุชนรุ่นหลังเกิดศรัทธาเลื่อมใสในคัมภีร์นี้ แล้วหมั่นศึกษาเล่าเรียนด้วยความพากเพียรไม่ย่อท้อ^{๑๗}

ทัศนะที่สอง : พระมหากัจจายนะรจนาสูตรในครั้งพุทธกาลและมีการรจนาวุตติและอุทาหรณ์เพิ่มในภายหลัง

ทัศนะนี้พบในคัมภีร์กัจจายนเภทภูิกายใหม่ ซึ่งแต่งโดยพระอุตตมสิกขะ พระเถระชาวพม่าในพุทธศักราช ๒๒๑๓ มีข้อความกล่าวว่า

“พระกัจจายนะแต่งสุตร พระสังฆนันท์แต่งวุตติ พระพรหมทัตแต่งอุทาหรณ์ คัมภีร์นยาสะ แต่งโดยพระวิมลพุทธิ”^{๑๘}

ท่านผู้แต่งเสนอว่าสาระของกัจจายนไวยการณนั้นในแต่ละสูตรมีเนื้อหาจำแนกเป็น ๓ ส่วน ตัวสูตรเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะ วุตติเป็นผลงานของพระสังฆนันท์ ส่วนอุทาหรณ์เป็นผลงานของพระพรหมทัต และยังมีคัมภีร์อธิบายกัจจายนไวยการณที่ชื่อว่า นยาสะ เป็นผลงานของพระวิมลพุทธิ (บางท่านเห็นว่าคำนี้อาจจะผิดพลาดมาจากชื่อวชิรพุทธิ เพราะถือว่าผู้แต่งวชิรพุทธิภูิกายและนยาสะเป็นคนเดียวกัน หรืออาจจะเป็นอีกชื่อหนึ่งของพระวชิรพุทธิก็ได้) นอกจากนี้ ท่านผู้แต่งได้พยายามปรับแนวคิดให้สอดคล้องกับทัศนะแรก โดยกล่าวว่า พระสังฆนันท์ผู้รจนาวุตตินั้นอาจจะเป็นชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งของพระมหากัจจายนะ

ข้อเสนอในกัจจายนเภทภูิกายข้างต้นมีความหมายว่าสาระ

ไวยากรณ์บาลีตามที่ปรากฏในรูปกัจจายนไวยากรณ์นั้น เริ่มต้นจากหลักหรือตัวสูตรที่พระมหากัจจายนะริเริ่มไว้แต่สมัยพุทธกาลแล้วได้มีพัฒนาการเพิ่มคำอธิบายวृत्ติและอุทาหรณ์เข้าไป ดังนั้น ชื่อกัจจายนไวยากรณ์จึงมิได้มีความหมายถึงไวยากรณ์ของพระมหากัจจายนเถระ แต่หมายความว่าไวยากรณ์สายกัจจายนะ ไวยากรณ์บาลีสายนี้เริ่มขึ้นที่แคว้นอวันตี

ในหนังสือ ไวยากรณ์บาลี ของ รศ.ดร.สุภาพรรณ ฌบางช้าง สันนิษฐานว่าผลงานที่กล่าวในคัมภีร์คันทถวงศ์ว่าเป็นของพระมหากัจจายนเถระ ได้แก่ คัมภีร์กัจจายนะ คัมภีร์มหานิรุตติ คัมภีร์จุฬานิรุตติ เนตติปกรณ์ คัมภีร์เปฏุโกปเทศ และคัมภีร์วิถนณีติ ล้วนเป็นผลงานที่พัฒนาสร้างขึ้นในสำนักศึกษาสายกัจจายนะแห่งอวันตี มิใช่ผลงานของพระมหากัจจายนเถระโดยตรง^{๑๙} โดยนำเสนอตามความเห็นของ The Pali Literature of Ceylon^{๒๐} และ Dictionary of Pali Proper Names^{๒๑} ของ G.P. Malalasekera อย่างไรก็ตาม หนังสือทั้งสองเล่มนี้กล่าวถึงทัศนะที่สองโดยอ้างว่ามาจากคัมภีร์กัจจายนเถระของพระมหายสะชาวพม่าและกล่าวว่ารจนาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ แต่ข้อความนี้พบในฎีกาใหม่ของกัจจายนเถระ ไม่ปรากฏในกัจจายนเถระที่แต่งโดยพระมหายสะผู้เป็นครูของพระโชตยันทะผู้เป็นพระราชครูของพระเจ้าราชาธิราช (พ.ศ. ๑๘๙๒-๑๘๖๔)^{๒๒}

ในหนังสือธาตุปทีปิกา หรือ พจนานุกรมบาลี-ไทย แผนกธาตุ ของหลวงเทพดรุณานุกิษฏ์ ได้เสนอเรื่องแต่งกัจจายน-

ไวยากรณ์ซึ่งสะท้อนแนวคิดตามแบบทัศนะที่ ๒ นี้ แต่กล่าวเฉพาะตัวสูตรว่า

“ตำราไวยากรณ์ของบาลีที่มีชื่อสำคัญ ก็คือ กัจจายนะ โมคคัลลานะ สัททนีติ...ในไวยากรณ์ทั้ง ๓ นั้น กัจจายนะมีอายุเก่าแก่กว่าใครหมด และเป็นครูไวยากรณ์อื่นทั้งสิ้น เฉพาะตัวสูตรของ กัจจายนะ ฎีกากล่าวว่าท่านผู้แต่งคือ พระมหากัจจายนเถระ ซึ่งพระพุทธรูปทรงยกย่องในเขตทัศนสถานว่าเลิศกว่าใครๆ ในเรื่องกระจายคำสั่งเขปให้พิสดารกว้างขวางกระจ่างแจ้ง เป็นพระอรหันต์ นับเข้าในอัสติมหาสาวก ซึ่งท่านมีชีพอยู่ท่านพร้อมกับพระพุทธรูป”^{๒๓}

ทัศนะที่กล่าวว่า กัจจายนไวยากรณ์เป็นผลงานของบุคคล ๓ ท่านนี้ นักปราชญ์ชาวพม่าบางท่านยอมรับกันบ้าง แต่ไม่เชื่อว่าพระมหากัจจายนะเป็นผู้แต่งสูตร เพียงเชื่อว่าท่านผู้แต่งเป็นพระกัจจายนะรุ่นหลัง แต่งสูตรไว้ก่อน ต่อมาจึงมีผู้รู้แต่งวุดติและอุทาหรณ์เพื่ออธิบายสูตรให้กระจ่าง เหมือนกับปาณินิซึ่งแต่งสูตรของคัมภีร์ปาณินิไว้ก่อน ต่อมาวารติกะจึงแต่งวุดติและอุทาหรณ์เพื่ออธิบายสูตร ข้อสันนิษฐานนี้ปรากฏในคัมภีร์กัจจายนสูตรดัดละที่แปลและอธิบายกัจจายนไวยากรณ์เป็นภาษาพม่าในพุทธศักราช ๒๔๔๗ ท่านผู้แต่งเห็นว่ากัจจายนสูตรมีข้อบกพร่องหลายประการ จึงไม่ควรเป็นผลงานของพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิภาญาณ ทั้งวุดติในบางสูตรก็อธิบายความไม่สอดคล้องกับสูตรและอุทาหรณ์ในบางสูตรก็ไม่ตรงตามสูตรและวุดติ ตัวอย่างเช่น

๑. สูตรบางสูตรกล่าวซ้ำหรือชวนสับสน

๑.๑ สูตร ๖๔๓ ว่า ภยาที่หิ มติพุธิปุชาที่หิ จ กุโต (ลง กุต ปัจจัยท้าย หิ ชาติเป็นต้น และท้าย มน ชาติ พุช ชาติ และ ปุช ชาติเป็นต้น) ไม่ควรกล่าวไว้อีก เพราะอาจลง ต ปัจจัยได้ด้วยสูตร ๕๕๖ ว่า ภาวกมุเมสุ ต (ลง ต ปัจจัยในภาวสาธนะและกรรมสาธนะ)^{๒๔}

๑.๒ สูตร ๖๕๓ ว่า ภาววาจิมฺหิ จตุตถึ (ลงจตุตถึ วิภัตติในศัพท์ที่แสดงภาวะในอนาคตกาล) ไม่ควรกล่าวไว้อีก เพราะมีข้อความซ้ำกับสูตร ๒๗๗ ว่า สิลามฺ ๒เปยฺ สตตมยตฺถเอสฺ จ (การกใน ที่ประกอบกับ สิลาม ชาติ...และในอรรถของสัตตมวิภัตติ และในการ ประกอบกับศัพท์อื่นๆ ชื่อว่า สัมปทานการก)^{๒๕}

๑.๓ สูตร ๖๖๓ ว่า กชฺยาที่หิ โก (ลง ก ปัจจัยท้าย กหิ ชาติเป็นต้น) ไม่ควรกล่าวไว้อีก เพราะอาจลง อ ปัจจัยแทน ก ปัจจัยด้วยสูตร ๕๒๗ ว่า สพฺพโต ญฺวุตฺวาวิ วา (ลง ญฺวุ ตฺ อววิ และ อ ปัจจัยท้ายชาติทั้งหมด)^{๒๖}

๑.๔ สูตร ๖๖๔ ว่า ขาทามคมานันฺ ขนฺธฺนฺธคฺนฺธา (แปลง ขาท ชาติเป็น ขนฺธ, อม ชาติเป็น อนฺธ และ คมฺ ชาติเป็น คนฺธ) เพราะรูปว่า ขนฺธ อนฺธ และ คนฺธ อาจสำเร็จได้ด้วย ขนฺธ ชาติ อนฺธ ชาติ และ คนฺธ ชาติ^{๒๗}

๒. วุตติในบางสูตรอธิบายความไม่สอดคล้องกับสูตร เช่นสูตร ๑๕๔ ว่า สฺมาเส จ วิภาสา สูตรนี้แปลตามวุตติว่า “แปลงสระ ที่สุดของ ปฺม ศัพท์เป็น อ ได้บ้างในเมื่อกระทำสมาสแล้ว” มีอุทาหรณ์

ตามวุตติว่า อิติปิมนนปุสกานิ กล่าวคือ ให้แปลงสระ อ ของ ปุม ศัพท์ เป็น อ แล้วแปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สูตวรรค จึงสำเร็จรูปเป็น อิติปิมนนปุสกานิ แต่คัมภีร์ก็กระจายนสุตตัตถะกล่าวว่าควรแปลสูตรนี้ว่า “แปลงสระที่สูตของ ปุม ศัพท์พร้อมทั้งวิภตติเป็น อ ได้บ้างในเพราะวิภตติอาลปะนะเอกพจน์ ในเมื่อกระทำสมาสแล้ว” และได้แสดงอุทาหรณ์ว่า เห อิติปิมนุ, อิติปิมุ, อิติปิมา (เนาะ สตรีและบุรุษ) ความเห็นนี้เกิดจากสูตรหน้าของสูตรนี้ คือสูตร ๑๕๓ ว่า อมาลปะเนกวจเน (แปลงสระที่สูตของ ปุม ศัพท์พร้อมทั้งวิภตติเป็น อ ได้บ้างในเพราะวิภตติอาลปะนะเอกพจน์) ควรมีความหมายเชื่อมโยงกับสูตรนี้โดยมีบางบทจากสูตรต้นตามมาสูตรหลังได้ตามธรรมเนียมของสูตร^{๒๘}

นอกจากนี้ สูตร ๑๗๘ ในกัจจายนไวยากรณ์ว่า สพุพโตโก (ลง ก อาคมท้ายสรรพนามทั้งหมด) ก็แต่งตามสูตรในคัมภีร์กาดันตระ (ปริจเฉทที่ ๒ สูตร ๑๔๑) ที่แสดงการลง อกุ บัจจัย และ ก บัจจัย ดังนั้น สูตรดังกล่าวจึงควรแปลว่า “ลง ก บัจจัยท้ายสรรพนามทั้งหมด” แต่ท่านผู้แต่งวุตติกล่าวว่าให้ลง ก อาคม ซึ่งไม่ตรงกับข้อความในคัมภีร์กาดันตระ

๓. อุทาหรณ์ในบางสูตรก็ไม่ตรงตามสูตรและวุตติ เช่น สูตร ๑๖๗ ว่า พหุพพิหิมฺหิ จ (วิธีในสรรพนามย่อมไม่มีในพหุพพิหิสมาส) มีอุทาหรณ์ในกัจจายนไวยากรณ์ว่า ปิยปุพฺพาย, ปิยปุพฺพานํ, ปิยปุพฺเพ, ปิยปุพฺพสฺส แต่คัมภีร์ก็กระจายนสุตตัตถะเห็นว่าควรมีอุทาหรณ์เป็น ปิย-ปุพฺพา, ปิยปุพฺพาย, ปิยปุพฺพา, ปิยปุพฺเพ, ปิยปุพฺพานํ, ปิยปุพฺพาย

จึงจะเหมาะสม^{๒๙}

ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนสูตรตัดตะจึงอธิบาย กัจจายนไวยาकरणโดยเขียนวุตติและอุทาหรณ์ขึ้นใหม่ ไม่ใช่วุตติและอุทาหรณ์เดิมที่พบในกัจจายนไวยาकरण ต่อมาพระนาคะศิษย์ของท่านผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนสูตรตัดตะได้รจนาคัมภีร์กัจจายนสังเขปเป็นภาษาบาลีในพุทธศักราช ๒๔๕๔ โดยนำกัจจายนสูตรมาเป็นสูตรหลักแล้วใช้วุตติและอุทาหรณ์ของคัมภีร์กัจจายนสูตรตัดตะทั้งหมด

ทัศนะที่สาม : พระกัจจายนะสมัยหลังเป็นผู้รจนา

ตามทัศนะนี้เชื่อว่าพระกัจจายนเถระผู้รจนามีใช่พระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาล แต่เป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีชื่อตรงกัน หากเกิดภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วหลายร้อยปี สันนิษฐานว่าคงจะเป็นชาวสิงหลหรือชาวอินเดียตอนใต้ แคว้นโจฬะ แต่งคัมภีร์มีชื่อตามชื่อผู้แต่งเช่นเดียวกับโมคคัลลานไวยาकरणที่แต่งโดยพระเถระชื่อว่าโมคคัลลาน ในคำนำของสัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา มีข้อความกล่าวไว้โดยนักวิชาการชาวพม่าว่า

“ผู้ที่มีปัญญาตรึกพิจารณาในปัจจุบันกล่าวว่า กัจจายนไวยาकरणนี้มีผู้แต่งโดยพระมหากัจจายนเถระผู้ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะ แต่แต่งโดยพระเถระรูปหนึ่งที่มีชื่อเหมือนกับพระมหาสาวกนั้นซึ่งเป็นชาวสิงหลหรือชาวแคว้นโจฬะ และอ้างเหตุผลอธิบายไว้มากมายในที่นั้นๆ ความเห็นดังกล่าวคงจะชอบด้วยเหตุผล”^{๓๐}

แม้ในคำนำของพาลาวตารฎีกาใหม่ซึ่งพระสิงหลชื่อว่า
 สุมังคลสามิแต่งไว้ก็กล่าวว่า

“บัณฑิตบางท่านเห็นว่า อาจารย์กัจจายนะนั้นมิใช่รูป
 เดียวกับพระมหาชีณาสพ หากทว่าเป็นพระเถระรูปหนึ่งในภายหลัง
 ที่ปรากฏโดยชื่อของพระชีณาสพนั้น เหมือนโมคคัลลานไวยากรณ์
 ที่แต่งโดยพระเถระรูปหนึ่งในภายหลังซึ่งมีชื่อเหมือนพระมหาชีณาสพ
 ผู้บรรลุนิระอันยอดเยี่ยมในภิกษุผู้มีฤทธิ์”^{๓๑}

ทัศนะข้างต้นนี้มีเหตุผลกล่าวคือ

๑. กัจจายนไวยากรณ์แต่งขึ้นโดยอาศัยไวยากรณ์สันสกฤต
 คือปาณินิและกัตตันตระ โดยเฉพาะกัตตันตระที่แต่งในราวพุทธศตวรรษ
 ที่ ๖ เป็นหลัก เพราะนำข้อความจากไวยากรณ์สันสกฤตมาอ้างไว้และ
 มีสูตรเหมือนหรือคล้ายกับสูตรในไวยากรณ์สันสกฤต

๒. ไวยากรณ์บาลีอื่น เช่น โมคคัลลานไวยากรณ์ กล่าว
 คัดค้านความเห็นของกัจจายนไวยากรณ์ ถ้าท่านผู้แต่งเป็นผู้แตกฉานใน
 นิรุตติปฎิสนัทธิญาณก็ไม่ควรมีข้อบกพร่องให้ผู้อื่นหักท้วงได้ อนึ่ง คำ
 คัดค้านของไวยากรณ์เหล่านั้นจะถูกหรือไม่ก็ตาม ก็แสดงการเห็นแย้ง
 กับมติของกัจจายนไวยากรณ์

๓. อุทาหรณ์บางอย่างในกัจจายนไวยากรณ์ เกิดภายหลัง
 จากพุทธปรินิพพานหลายร้อยปี

คำอธิบายโดยสังเขปในทั้ง ๓ ข้อ มีดังต่อไปนี้

๑.๑ ประสมถญา ปโยค (เมื่อมีการประกอบใช้ ชื่อใน คัมภีร์สันสกฤตอื่นก็พึงประกอบได้) สูตรนี้กล่าวถึงการนำชื่อจากไวยากรณ์ สันสกฤตมาใช้ในกัจจายนไวยากรณ์ ซึ่งแสดงว่าคัมภีร์นี้แต่งโดยอิงอาศัย ไวยากรณ์สันสกฤต ดังนั้น คัมภีร์นี้จึงแต่งก่อนคัมภีร์ปาณินิซึ่งแต่งหลัง พุทธปรินิพพานในราวพุทธศตวรรษที่ ๑ หรือ ๒ ไม่ได้ ทั้งชื่อในคัมภีร์ สันสกฤตอื่นซึ่งกล่าวถึงในกัจจายนไวยากรณ์ ก็ปรากฏในคัมภีร์ปาณินิและ กาทันตระ ดังนี้

-โฆสะ โฆษวนโตนุเย. (กา. ๑.๑๒)

-อโฆสะ วรคานำ ปุรณมทิวติยา ศษสาศุจา
โฆษาะ. (กา. ๑.๑๑)

-สวัถณะ เตษำ เทวา ทูวาวนุโยนุยสย สวรธเนา.
(กา. ๑.๔)

ตุลยาสุขปรยตุนั สวรณม. (ปา. ๑.๑.๖)

-สังโยค หโลนนุตราหะ สโยคะ. (ปา. ๑.๑.๗)

-ลึงค์ ธาตุวิภกิติวรชมรธวลลึงคฺม. (กา. ๒.๑)
อรธวธาดูรปรตฺยยะ ปฺราติปทิกม. (ปา.

๑.๒.๔๕)

กฤตฺตทฺธิตสมาสาศจ. (ปา. ๑.๒.๔๖)

-บท ปูรวปรโยรรโถปฬพฺธา ปทม. (กา.

๑.๒๐)

สุปฺติงนฺตํ ปทม. (ปา. ๑.๔.๑๔)

- อุปฐา อนุตยาต ปุรว อุปฐา. (กา. ๒.๑๑)
- นที อีหุตสุตฺรยาชเยา นที. (กา. ๒.๙)
- สรรพนาม สรวาทินี สรวนามานี. (ปา ๑.๑.๒๗)

๑.๒ สูตรบางสูตรในกัจจายนไวยากรณ์เหมือนสูตรในคัมภีร์ปาณินิ เช่น

- กาลทธานมจจนตส์โยเค. (กจ. ๒๙๘)
- กาลาฐวโนรตฺยนตส์โยเค. (ปา. ๒.๓.๑๕)
- กมฺมปฺวจนีเยยฺยเต. (กจ. ๒๙๙)
- กรมฺปฺวจนีเยยฺยเต. (ปา. ๒.๓.๘)
- เยนงฺควิกาโร. (กจ. ๒๙๑)
- เยนงฺควิการะ. (ปา. ๒.๓.๒๐)
- อปาทาเน ปญฺจมี. (กจ. ๒๙๕)
- อปาทาเน ปญฺจมี. (ปา. ๒.๓.๒๘)

๑.๓ สูตรบางสูตรในกัจจายนไวยากรณ์เหมือนสูตรในคัมภีร์กาทันตระ เช่น

- ยสฺมาทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานิ. (กจ. ๒๗๑)
- ยโตไปติ ภยมาทตฺเต วา, ตทปาทานม. (กา. ๒.๒๑๔)
- ยสฺส ทาดุกาโม ไรจเต ธารยเต วา, ตํ สมฺปทานิ. (กจ. ๒๗๖)

ยสุไม ทิตฺสาโรจเต ธารยเต วา, ตตฺ สมฺปรทานมฺ.

(กา. ๒.๒๑๖)

โย กโรติ ส กตฺตา. (กจ. ๒๘๑)

ยะ กโรติ ส กรฺตา. (กา. ๒.๒๒๐)

นามานํ สมาสโย ยุตฺตตฺถ. (กจ. ๓๑๖)

นามนํ สมาสโย ยุกฺตารุณะ. (กา. ๒.๒๕๙)

วา ฌปฺจเจ. (กจ. ๓๔๔)

วา ฌปฺตเย. (กา. ๒.๒๘๘)

เต กิจฺจา. (กจ. ๕๔๕)

เต กฤตฺยา. (กา. ๔.๑๓๐)

นนฺทาทิหิ यु. (กจ. ๕๔๗)

นนฺทฺยาเทรฺยุะ. (กา. ๔.๑๓๓)

กตฺตริ กิตฺ. (กจ. ๖๒๔)

กรฺตริ กฤตฺตะ. (กา. ๔.๔๗๖)

ภาวกมฺเมสุ กิจฺจ-กฺต-ขตฺถา. (กจ. ๖๒๕)

ภาวกรฺมโณะ กฤตฺตย-กฺต-ขลารุณะ. (กา. ๔.๔๗)

๑.๔ ลำดับสูตรในกัจจายนไวยากรณเหมือนลำดับสูตร

บางแห่งในคัมภีร์กาดันตระ เช่น

โยธโร ตโมกาสิ. (กจ. ๒๗๘)

ย อธารสฺตททิกฺรณมฺ. (กา. ๒.๒๑๗)

เยน วา กยิริเต ตํ กรณํ. (กจ. ๒๗๙)

เยน กุริยเต, ตตฺ กรณมฺ. (กา. ๒.๒๑๘)

ยํ กโรติ, ตํ กมมํ. (กจ. ๒๘๐)

ยตฺ กุริยเต ตตฺ กรณมฺ. (กา. ๒.๒๑๙)

โย กโรติ, ส กตฺตา. (กจ. ๒๘๑)

ยะ กโรติ, ส กตฺตา. (กา. ๒.๒๒๐)

โย กาเรติ, ส เหตุ. (กจ. ๒๘๒)

การยติ ยะ, ส เหตุจฺจ. (กา. ๒.๒๒๑)

นามานํ สมาสํ ยุตฺตตฺโถ. (กจ. ๓๑๖)

นามนํ สมาสํ ยุกตารุณะ. (กา. ๒.๒๕๙)

เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ. (กจ. ๓๑๗)

ตตฺสเถ โลปฺยา วิภกฺตยะ. (กา ๒.๒๖๐)

ปกฺติ จสฺส สรณฺตสฺส. (กจ. ๓๑๘)

ปรฺกถฺติจฺจ สฺวรณฺตสฺย. (กา ๒.๒๖๑)

ทฺวิปเท ตฺลฺยาธิกรณ กมฺมธารโย. (กจ. ๓๒๔)

ปเท ตฺลฺยาธิกรณ วิเชณยะ กรมธารยะ. (กา

๒.๒๖๓)

สงฺขยา ปุพฺโพ ทิคฺ. (กจ. ๓๒๕)

สงฺขยาปุรุโว ทฺวิคฺริติ ชฺเณยะ. (กา ๒.๒๖๔)

อุภะ ตปฺปฺริสา. (กจ. ๓๒๖)

ตตฺปุรฺชาวุภะ. (กา ๒.๒๖๕)

สเว อน. (กจ. ๓๓๔)

สวเรกษรวีปรยุยะ. (กา ๒.๒๘๑)

กท กุสุส. (กจ. ๓๓๕)

โก กต. (กา ๒.๒๘๒)

กาบปตเถสุ จ. (กจ. ๓๓๖)

กาตวิษทรเถกษะ. (กา ๒.๒๘๓)

๑.๕ กฎไวยการณบ้างกฎในกัจจายนไวยการณเหมือน
กฎไวยการณที่นิยมใช้ในไวยการณสันสกฤต เช่น

-การแบ่งสูตร พบใน กจ ๒๐, ๕๑๕ และ ปา. ๒.
๓.๓๒, ๓.๓.๑๐๐, กา. ๒.๖๖

-การแสดงว่า จ ศัพท์ทำหน้าที่อวุตตสมุจยะ คือ
รวบรวมข้อความที่มีได้กล่าวไว้ในสูตร พบใน กจ. ๒๐, ๓๕, ๓๗, ๒๗๒,
๔๔๙ และ ปา. ๒.๓.๑๖, กา. ๒.๒๒๑

-การแสดงศัพท์เกินที่มีอรรถพิเศษ พบใน กจ. ๔๙,
๑๕๔, ๔๘๑, ๔๙๑ และ ปา. ๑.๔.๔๙, กา. ๒.๗๑, ๗๒, ๗๕

-การกล่าวสูตรซ้ำ พบใน กจ. ๘๒, ๘๘ และ ปา.
๒.๓.๓๙, กา. ๑.๒๒, ๒.๒๔, ๒.๔๐

๑.๖ วิธีการอธิบายสูตรในกัจจายนไวยการณที่แสดง
ประโยชน์ของสูตรหรือศัพท์ที่ประกอบใช้ในสูตร มีความคล้ายคลึงกับการ
อธิบายสูตรในคัมภีร์ปาณินิและกาดันตระ เช่น

เตน กวตโต. อตโต อกฺขรสมฺญาโต. (กจ. ๒)

กวจีติ กสฺมา. อิติสฺส มฺหุตฺตมฺปิ. (กจ. ๑๙)

สิมฺหิตี กิมตถํ โภติโย อยยาโย. (กจ. ๕๗)

บทเหล่านี้ คือ กวตุโถ กสฺมา และ กิมตถํ คล้ายคลึง
กับวิธีการอธิบายสูตรในไวยากรณ์สันสกฤตว่า

คุณปรเทศามาเทรคุณ อิตฺยเววมาทยะ. (ปา. ๑.๑.๒)

อมนฺตรอติ กิมฺ. กฤษฺโณ โนนาว. (ปา. ๓.๗.๑๔๙)

สฺวารปรเทศา สฺวโรวฺรณฺวรุชฺโซ นามิตฺยเววมาทยะ.

(กา. ๑.๒)

อการานฺตาทิต กิ. ภาตตะ. (กา. ๒.๒๖)

๒.๑ กัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๒) กล่าวว่า อกฺขรธาปา-
ทโย เอกจตุตาลีศฺ (เสียงทั้งหลายมี อ เป็นต้น ๔๑ เสียง ชื่อว่า อักษรที่
กล่าวไว้ในสูตรก่อน) โดยกล่าวถึงอักษรในภาษาบาลีว่ามี ๔๑ เสียง
แต่โมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๑) กล่าวว่า ออาทโย
ติตาลีศ วณฺณา (เสียง ๔๓ เสียงมี อ เป็นต้นชื่อว่า วัณณะ) โดยกล่าวว่า
อักษรมี ๔๓ เสียง ทั้งนี้เพราะกัจจายนไวยากรณ์แสดงสระ ๘ เสียง ส่วน
โมคคัลลานไวยากรณ์แสดงสระ ๑๐ เพิ่มสระ เอะ และ โอะ ที่เป็นเสียง
สั้น^{๓๒}

๒.๒ โมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๓๓)
กล่าวว่า พฺยณฺชเน ทิชมฺรสฺสา (เป็นที่ขะและรัสสะในเพราะพยัญชนะ)
ในคำอธิบายที่เรียกว่า ปัญจิกา ของสูตรนี้ พระโมคคัลลานกล่าวดำหั้น
พระกัจจายนะว่ากล่าวสูตรไว้ ๔ สูตรโดยพรั่าเพรื่อ สูตรดังกล่าวคือ ทิชมฺ
(เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลังย่อมาถึงความเป็นที่ขะในบางแห่ง) ปุพฺโพ จ

(เมื่อลบสระหลังแล้ว สระหน้าย่อมาถึงความเป็นที่ชนะในบางแห่ง) ที่ขัม (สระทั้งหลายย่อมาถึงความเป็นที่ชนะในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง) รสฺส (สระทั้งหลายย่อมาถึงความเป็นที่ชนะในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง) พบในกัจจายนสูตร ๑๕, ๑๖, ๒๕ และ ๒๖ ตามลำดับ^{๓๓}

๒.๓ ในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๒ สูตร ๔๔) กล่าวว่า สพุพาทิตฺปิ สฺมาสมฺมึสฺสานํ ฐฺวาทฺถายา โหนฺเตว (แปลง สฺมา เป็น ฐฺว, สฺมึ เป็น ฐฺว และ ส วิภัตติเป็น อาย ได้แม้ในเบื้องหลังจาก สพุพ คัพทฺเป็นต้น) ข้อความดังกล่าวขัดแย้งกับมติของกัจจายนไวยากรณ์ที่ห้ามการเอาเทศเหล่านั้นไว้ในสูตร ๑๑๐ ว่า ตโย เนว จ สพุพนาเมหิ (การแปลง สฺมา, สฺมึ และจตุตถวิภัตติเอกพจน์ท้ายสรรพนาม อ การันต์ เป็น อา, เอ และ อาย ทั้งสามย่อไม่มีนั้นเที่ยวได้บ้าง)^{๓๔}

๒.๔ ในสังกัณฺธิปกรณํ สุตตมาลา (สูตร ๘๓๓) กำหนดว่า ลำดับสังขยาที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๓๙๕) ไม่สอดคล้องกับพระบาลี^{๓๕}

๓.๑ ในกัจจายนไวยากรณ์ สูตร ๒๕๑ ว่า กีสฺมา โว (ลง ว บัจจยฺทำย กิ คัพทฺ) มีอุทาหรณ์ว่า กฺว คโตสิ ตฺวํ เทวานมฺปิยติสฺส (ข้าแต่พระเจ้าเทวานมฺปิยติสสะพระองค์เสด็จไปที่ไหน) พระนามว่า เทวานมฺปิยติสสะ ที่กล่าวถึงในสูตรนี้ เป็นพระนามของกษัตริย์ลังกาผู้ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในพุทธศักราช ๒๖๗-๓๐๗

๓.๒ สูตร ๒๘๑ ว่า โย กโรติ ส กตฺตา (การกโดยย่อกระทำ การกนั้นชื่อว่า กัตตุการก) ในกัจจายนไวยากรณ์มีอุทาหรณ์ว่า

อุปกุตุเตน มาโร พุทโธ (มารถูกพระอุปกุตุมัดไว้) เรื่องพระอุปกุตุปรากฏ
ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชในพุทธศักราช ๒๓๒-๗๓

๓.๓ สุตฺร ๒๐๔ กล่าวถึงรูปว่า สกมนธาตุ ที่เป็นพระนาม
ของพระเจ้าสกมันธาตุที่มีนามอื่นว่า พระเจ้าสาลิวาหนะ หรือพระเจ้า
เทวมิตร ผู้ครองราชย์ที่เมืองอุชเชนีทางแถบเหนือของอินเดียในพุทธ-
ศักราช ๖๒๑ หรือ ๖๖๓

หนังสือประวัติคัมภีร์ที่แต่งเป็นภาษาสิงหลบางฉบับกล่าวว่า
พระกัจจายนะผู้แต่งกัจจายนไวยากรณ์คือพระกาดตายนะ นีปุตระ
ผู้แต่งคัมภีร์ญาณปัฏฐานและอยู่ในนิกายสัพพัตถิวกาที่ เกิดในราวพุทธ-
ศตวรรษที่ ๓^๖ แต่ความเห็นนี้คงไม่ถูกต้อง เพราะหากเป็นตามนี้
กัจจายนไวยากรณ์ก็ต้องมีมาก่อนคัมภีร์กาดตันตระที่แต่งในราวพุทธ-
ศตวรรษที่ ๖ ซึ่งความจริงไม่น่าเป็นเช่นนั้น

คัมภีร์สิงหลชื่อสาสนวังสัปทปิยะกล่าวปฏิเสธว่า
พระกัจจายนะมิใช่พระมหาสาวกในครั้งพุทธกาล โดยแสดงผลไว้ว่า
ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงคัมภีร์กัจจายนะก็ควรได้รับสังคายนาไว้ในสมัยปฐม-
สังคายนา แต่กลับไม่พบในรายชื่อของคัมภีร์ที่ได้รับสังคายนาในครั้งนั้น
ทั้งกล่าวว่าพระกัจจายนะรูปดังกล่าวเป็นพระภิกษุชาวสิงหล พำนักอยู่ใน
นิกายมหาวิหาร เมืองอนูราธบุรี^๗ แต่มิได้ระบุศักราชไว้อย่างชัดเจน

นักวิชาการชาวตะวันตกส่วนใหญ่ เช่น B.C.Law และ
K.R. Norman แสดงความเห็นว่ พระกัจจายนเถระน่าจะแต่งกัจจายน-
ไวยากรณ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อันเป็น

ระยะเวลาหลังสมัยอรรทกถาและก่อนสมัยฎีกา เพราะในอรรทกถาใช้ศัพท์ทางไวยากรณ์แตกต่างไปจากที่กล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ แต่ในฎีกาได้ใช้ศัพท์ทางไวยากรณ์ตามคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์^{๓๘} ตัวอย่างเช่น การใช้ศัพท์วิภัตตินามมีความแตกต่างกันดังนี้

ชื่อวิภัตตินามในอรรทกถา	ชื่อวิภัตตินามในกัจจายนะและฎีกา
ปจฺจตฺต	ปจฺมา
อุปโยค	ทฺติยา
กรณ	ตฺติยา
สมฺปทาน	จตฺตถิ
นิสฺสกก	ปญฺจมี
สามิ	ณฺฎฺจิ
ภุมฺม	สตฺตมี
อาลปน	อาลปน

อย่างไรก็ดี ข้อสันนิษฐานนั้นไม่ใช่เหตุผลที่เหมาะสม เพราะอาจกล่าวได้ว่าในคัมภีร์อรรทกถาที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ต้องการตั้งชื่อวิภัตตินามให้เป็นเอกเทศต่างไปจากไวยากรณ์สันสกฤต จึงใช้ชื่อว่า ปจฺจตฺต เป็นต้น ส่วนกัจจายนไวยากรณ์เป็นตำราว่าด้วยหลักภาษา จึงใช้ชื่อวิภัตตินามตามไวยากรณ์สันสกฤตซึ่งเป็นตำราอ้างอิงในการแต่งเหมือนชื่ออื่นที่นำมาจากไวยากรณ์สันสกฤต แม้คัมภีร์ฎีกาก็เป็นตำราอธิบายรูปศัพท์เป็นสำคัญจึงใช้วิภัตตินามตามไวยากรณ์สันสกฤต

อนึ่ง การที่คัมภีร์อรรถกถามีได้เอ่ยถึงกัจจายนไวยากรณ์ไว้ก็เพราะว่าเป็นไวยากรณ์ชั้นพื้นฐานที่ไม่ละเอียดนัก จึงต้องนำคำอธิบายที่ละเอียดลึกซึ้งมาจากไวยากรณ์สันสกฤต ดังจะเห็นได้ว่าเรื่องของปิโสทราทิกณะและนิรุตตินัยซึ่งพบในคัมภีร์อรรถกถานั้น^{๓๙} ปรากฏในคัมภีร์ปาณินิโดยตรง^{๔๐}

ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการชาวพม่าจึงเห็นว่าคัมภีร์นี้แต่งหลังคัมภีร์กาดันตระที่รจนาโดยศรววรรมันและทุรคสิงหะ ศรววรรมันแต่งสูตรของกาดันตระในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าสาตวาหนะ ส่วนทุรคสิงหะแต่งวุตติและอุทาหรณ์ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓^{๔๑} และในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๒๐๔) กล่าวว่า สกมนุธาดาทีนญจ (แปลงสระท้ายของ สกมนุธาดุ คัพพ์เป็นต้น เป็น อุ ในเพราะ ส วิภตติ และลบ ส วิภตติ) ชื่อว่า สกมนุธาดู นี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก หากทว่าเป็นพระนามของกษัตริย์ผู้ครองราชย์ที่เมืองอุชเชนีทางแถบเหนือของอินเดียในพุทธศักราช ๖๒๑ หรือพุทธศักราช ๖๖๓ ท่านผู้แต่งได้ตั้งสูตรระบุนามของพระเจ้าสกมันธาดูไว้ เพราะเป็นผู้ทรงกิตติศัพท์ในสมัยที่แต่งไวยากรณ์เล่มนั้น หรืออาจเป็นนามวงศ์ตระกูลหรือผู้บัญญัติของ ท่านผู้แต่ง หากเป็นตามนี้ก็กัจจายนไวยากรณ์คงจะแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าสกมันธาดูในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือในสมัยราชวงศ์ของพระองค์ซึ่งเรื่องอำนาจตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๙^{๔๒}

สรุปความว่ากัจจายนไวยากรณ์แต่งหลังพุทธกาล และคงได้รับการเพิ่มเติมต่อๆ กันมาจนทำให้ข้อความบางตอนในวุตติและ

อุทากรณีไม่สอดคล้องกับสูตร หรืออาจเป็นความผิดพลาดจากการคัดลอก
ต่อกันมานานนับพันปี

ส่วนข้อที่ว่า กัจจายนไวยากรณ์แต่งโดยอาศัยไวยากรณ์
สันสกฤต และไวยากรณ์หลักที่ใช้อ้างอิงคือคัมภีร์กาทันตระ มีเหตุผลดังนี้

๑. กัจจายนไวยากรณ์แบ่งเป็นกัณฑ์หลักไว้ ๔ ปริจเฉท
เหมือนคัมภีร์กาทันตระ คือ สนธิกัณฑ์ นามกัณฑ์ อาชยาดกัณฑ์และ
กิตก์กัณฑ์ โดยการกัณฑ์ สมาสกัณฑ์ และตัทธิตกัณฑ์ นับเข้าในนาม-
กัณฑ์ ซึ่งแตกต่างจากคัมภีร์ปาณินิที่แบ่งออกเป็นอธยายะ ปาหะ และสูตร
อธยายะคือกัณฑ์ใหญ่ มี ๘ ตอน ปาหะคือกัณฑ์ย่อย มี ๔ ตอน

๒. ลำดับสูตรในกัจจายนไวยากรณ์จำนวนมากคล้ายคลึง
กับคัมภีร์กาทันตระ (ดู ข้อ ๑.๔)

๓. กฎไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์มักดำเนิน
ตามแนวของคัมภีร์กาทันตระมากกว่าคัมภีร์ปาณินิ เช่น

๓.๑ ในกัจจายนไวยากรณ์ไม่มีการแสดงวิธีปรัตยา-
หาระเหมือนดังที่ไม่ปรากฏใช้ในคัมภีร์กาทันตระ ขณะที่วิธีนี้ใช้มากใน
ไวยากรณ์สันสกฤตสายปาณินิ

๓.๒ พระกัจจายนะแสดงการแยกพยัญชนะหน้าออก
จากสระหลังด้วยสูตร ๑๐ ว่า ปุพฺพมโรจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย
(พึงแยกพยัญชนะข้างหน้าออกจากสระ ทำให้ตั้งอยู่ข้างหน้าโดยไม่มีสระ)
กฎดังกล่าวพบในคัมภีร์กาทันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๒๒) ว่า อนตฺกิ-
รเมน วิศฺเลขเยตฺ (พึงแยกไม่ให้ล่วงลำดับ) แต่ไม่พบในคัมภีร์ปาณินิ

๓.๓ ในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๑๑) กล่าวว่า นเย
 ปรี ยุตเต (พืงนำพยัญชนะอันปราศจากสระตั้งอยู่ข้างหน้าไปสู่อักษรตัวหลัง
 ในที่อันควร) แสดงการประกอบพยัญชนะที่ไม่มีสระสู่อักษรตัวหลัง ข้อนี้
 ตรงกับข้อความในคัมภีร์กาดันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๒๑) ว่า พยัญชน-
 มสฺวรี ปรี วรณฺ นเยตฺ (พืงนำพยัญชนะที่ไม่มีสระไปสู่อักษรตัวหลัง) กฏ
 ดังกล่าวไม่มีในคัมภีร์ปาณินิ

๓.๔ การลบสระหน้าและที่ชะสระหลังในกัจจายน-
 ไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ด้วยสูตร ๑๒ ว่า สรา เสโร โลปี (สระทั้งหลายย่อม
 ถึงการลบในเพราะสระหลัง) และสูตร ๑๕ ว่า ทีฆิ (เมื่อลบสระหน้าแล้ว
 สระหลังย่อมถึงความเป็นที่ชะในบางแห่ง) ได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์
 กาดันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๒๔) ว่า สมานะ สวรฺเณ ทิรุโฆ ภวติ
 ปฺรศฺจ โลปฺม (สระสมานะเป็นที่ชะ ในเพราะสระสวัตฺถนะ และสระหลัง
 ย่อมถึงการลบ) ส่วนในคัมภีร์ปาณินิไม่มีกฏเช่นนี้ เพราะกล่าวถึงการรวม
 สระสองตัวเข้าด้วยกันเป็นที่ชะด้วยสูตร (อธิบายะ ๖ ปาทะ ๑ สูตร
 ๑๐๑) ว่า อกะ สวรฺเณ ทิรุชะ (ความเป็นที่ชะย่อมมีในเพราะสระสวัตฺถนะ
 ที่อยู่ท้าย อกฺ ปรีตฺยาหฺระ)

๓.๕ ในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๕๑) ว่า อนุปทิจฺจานํ
 วุตฺตโยคโต (การประกอบรูปศัพท์ที่มีได้แสดงไว้ พืงทราบตามสูตรที่ได้
 กล่าวมาแล้ว) เป็นสูตรสุดท้ายของสนธิกัณฑ์แสดงการสำเร็จรูปแห่งศัพท์
 ที่สูตรในกัจจายนไวยากรณ์มิได้กล่าวไว้ด้วยการแบ่งสูตรและรวบรวมด้วย
 จ ศัพท์เป็นต้น ข้อความนี้พบในคัมภีร์กาดันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๔๕)

ว่า อนุปทิษฏาสุจ (สระปลูตะที่มีได้แสดงไว้ย่อมตั้งอยู่ตามปกติในเพราะสระหลัง) แต่คัมภีร์ปาณินิไม่มีข้อความในลักษณะนี้

กัจจายนไวยากรณ์มีคัมภีร์อธิบายโดยละเอียดหรือแต่งสรุบนื้อหานับร้อยฉบับ ส่วนใหญ่ยังมีได้พิมพ์เผยแพร่ ในที่นี้จะนำรายชื่อคัมภีร์ที่แต่งในอินเดีย ลังกา และพม่ามาแสดงไว้พอสมควรพร้อมประวัติโดยย่อ โดยเลือกเฉพาะคัมภีร์ที่ได้รับการอ้างอิงไว้ในปกรณ์นั้นๆ หรือที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว ดังต่อไปนี้

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายกัจจายนะที่แต่งในอินเดียและลังกา

๑. กัจจายนธาตุมัญจสุสา ผลงานของพระสีลวงค์ ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ประมวลธาตุในกัจจายนไวยากรณ์มาจัดเป็นหมวดหมู่

๒. นยาสะ หรือ มุขมัตตทีปนี ผลงานของพระวชิรพุทธิแห่งลังกา แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อธิบายสูตรกัจจายไวยากรณ์โดยเน้นการบอกลักษณะของสูตร และแสดงวิธีการประกอบศัพท์ตามกฎที่กล่าวไว้ในสูตรนั้นๆ

๓. ปทรูปสิทธิ ผลงานของพระพุทธรูปปิยะ ชาวทมิฬ แต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ณ แคว้นโจพะทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย คัมภีร์นี้นำสูตรของกัจจายนะมาจัดลำดับใหม่เป็นหมวดหมู่ชัดเจนยิ่งขึ้นและเพิ่มเนื้อหาสาระที่สำคัญในหลักภาษา

๔. ปทรูปสิทธิฎีกา เป็นงานอธิบายขยายความสาระในปทรูปสิทธิปกรณ์ พระพุทธรูปปิยะเป็นผู้แต่งเอง

๕. พาลาวตาร ผลงานของพระธรรมกิตติ ท่านเป็นพระนิกายมหาวิหาร ฟานักอยู่ที่วัดคชลาเทณี ใกล้เมืองเสขัณฑเสละ มณฑลมายา แถบภาคกลางของประเทศลังกา ท่านเป็นพระสังฆราชปกครองคณะสงฆ์ลังกาในรัชสมัยพระเจ้าปราวกรมพาทูที่ ๒ (พ.ศ. ๑๗๗๙-๑๘๑๑) บางตำรากล่าวว่า ท่านเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปราวกรมพาทูที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในคัมภีร์ปฏิภักตต่อตะมายของพม่ากล่าวว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระสารีบุตรเถระผู้รจนาคัมภีร์สารัตถทีปนีเป็นต้นในรัชสมัยพระเจ้าปราวกรมพาทูที่ ๑

๖. พาลาวตารนวกฎิกา หรือ สุโพธิกา ผลงานของพระสุมังคละ ผู้บวชในนิกายสยามวงศ์ (นิกายนี้เป็นนิกายที่พระภิกษุชาวไทยไปสืบพระศาสนาที่ประเทศศรีลังกา) ท่านเกิดวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๐ ณ หมู่บ้านหิกักททุ มณฑลคาล ฟานักอยู่ที่วัดวิไชยทัย เมืองโคลัมโบ และมรณภาพวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕

๗. อักขรมาลา ผลงานของพระนาคเสน ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ กล่าวถึงอักขระบาลีและสิงหล ประพันธ์เป็นคาถาภาษาบาลี

๘. อัดถพยายขาน ผลงานของพระจุพพุทธะ ชาวสิงหล แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อธิบายขยายความกัจจายนไวยากรณ์โดยละเอียด

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายกัจจายนะที่แต่งในพม่า

๑. กัจจายนภททะ ผลงานของพระมหายสะผู้ฟานักอยู่ที่เมือง

สะเล กล่าวสรุปกฎไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์โดยประพันธ์เป็นคาถา ๑๘๐ บท ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๒. กัจจายนวิถณนา ผลงานของพระมหาวิชิตาวิในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑

๓. กัจจายนสาระ ผลงานของพระยสละในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เป็นคาถา ๗๒ บท อธิบายสาระสำคัญของกัจจายนไวยากรณ์โดยจำแนกเป็นสามัญญนิเทศ อาชยาตนิเทศ กิตินิเทศ การกนิเทศ สมาสนิเทศ และตัทธิตินิเทศ ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๔. การิกา ผลงานของพระธรรมเสนาบดีพำนักอยู่ที่วัดนันทาใกล้ถ้ำนันทาในพุกาม แต่งในสมัยของพระเจ้าจันลิตตาผู้ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๒๘ ประพันธ์เป็นคาถาจำนวน ๕๖๘ บท แสดงสาระไวยากรณ์ตามโครงสร้างและสาระในกัจจายนไวยากรณ์ ตั้งแต่สนธิกัณฑ์ไปจนถึงกิตกัณฑ์ คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์บาลีเล่มแรกสุดที่แต่งในพม่า

๕. คันถาภระนะ ผลงานของพระอริยวงศ์ในสมัยปีนยะ ท่านพำนักอยู่ที่ภูเขาสะไถย อยู่ในรัชสมัยพระเจ้านรปติผู้ทรงครองราชย์ในพุทธศักราช ๑๙๘๕ ประพันธ์เป็นคาถา ๘๗ บท กล่าวถึงศัพท์นิบาต

๖. จุลลคัมภีร์ฐิติ ผลงานของพระเถระไม่ปรากฏนาม กล่าวถึงวิธีสัมพันธ์ศัพท์นิบาตโดยย่อเป็นร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๗. ชาติวัตถสังคหะ ผลงานของพระวิสุทธาจารย์ อดีตเจ้าอาวาส

วัดวิสุทธาราม เมืองมณฑลยี่ แต่งประมวลธาตุและความหมายของธาตุ โดยนำเสนอเรียงลำดับตามตัวอักษร เป็นงานประพันธ์ที่มีคาถา ๔๔๕ บท ท่านผู้แต่งยังได้ประพันธ์คัมภีร์นิสสัยของธาตุวัตถสังคหะไว้อีกด้วย

๘. **นยาสัปทปิปกา** ผลงานของพระราชบุตรเขยของพระเจ้า นรปตีสีตู่ผู้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติในพุทธศักราช ๑๗๑๗ ณ เมือง พุกาม ท่านผู้แต่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้ากรมที่ดินซึ่งภาษาพม่าเรียกว่า ตันเบียน ชาวพม่าจึงรู้จักคัมภีร์นี้ในนามว่า ตันเบียนฎีกา คัมภีร์นี้เป็น ฎีกาเก่าของคัมภีร์นยาสะ แต่งอธิบายโดยสังเขป

๙. **นิรุตติเภทสังคหะ** ผลงานของพระชัมพูระชะ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ มีคาถาทั้งหมด ๕๕๘ บท

๑๐. **นิรุตติสารมัญจสุสา** ผลงานของพระท้าวสุทธานาคะ ซึ่งพำนัก อยู่ที่วัดโฆงตาตุลต จังหวัดสะกาย แต่งจบในพุทธศักราช ๒๑๙๒ ท่าน เป็นพระราชครูของพระเจ้าตาลวนที่ทรงพระนามว่า สิริรัตนธรรมราช-ปวารณิบดี ผู้ทรงครองราชย์ ณ กรุงอังวะ ในพุทธศักราช ๒๑๗๒

๑๑. **มหาคันธัญญลิลี** ผลงานของพระมหามังคล กล่าวถึงวิธีสัมพันธ ศัพท์นิบาตโดยพิสดารเป็นร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๑๒. **มุขมัตตสาระ** ผลงานของพระคุณสาคร แต่งในสมัยพุกาม เป็นคัมภีร์ประมวลสาระสำคัญจากคัมภีร์นยาสะมาประพันธ์เป็นคาถา ไม่ ปรากฏปีที่แต่ง

๑๓. **มุขมัตตสารฎีกา** ผลงานอีกเรื่องหนึ่งของพระคุณสาคร อธิบายขยายความคัมภีร์มุขมัตตสาระซึ่งท่านแต่งเอง

๑๔. **รูปเทพปกาสนี** ผลงานของพระชัมพูชระแต่งเป็นคาถา ๑๑๓ บท อธิบายรูปศัพท์อาชยาตโดยเฉพาะ

๑๕. **วาจโกปเทศ** ผลงานของพระมหาวิชิตาวีในสมัยปิ่นยะในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ผลงานอีกคัมภีร์หนึ่งของผู้แต่งท่านเดียวกันคือ กัจจายนวินิจฉัยนา

๑๖. **วาจจวาจกะ** ผลงานของพระเตชวันตะ แต่งในสมัยพุกาม มีคาถา ๕๙ บท ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๑๗. **วิกิตยัตถะ** ผลงานของพระเถระไม่ปรากฏนาม แต่งในสมัยกรุงปิ่นยะเป็นราชธานีของประเทศพม่า มีคาถา ๓๗ บท

๑๘. **สัททพินทุ** ผลงานของพระเจ้าจະสวา เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ขนาดเล็ก ประพันธ์เป็นคาถา ๑๖ บท จำแนกเป็นสนธิ ๓ บท นาม ๔ บท การก ๓ บท समास ๒ บท ดัทธิต ๑ บท อาชยาต ๒ บท กิตก์ ๑ บท

๑๙. **สัททวุดติ** หรือ **สัททวุดติปกาสกะ** ผลงานของพระสัทธรรมคुरुในสมัยพุกาม ประพันธ์เป็นคาถา ๑๑๕ บท กล่าวถึงศัพท์ในภาษาบาลี ๕ ประเภท คือ นามศัพท์ ชาตศัพท์ ทัพศัพท์ กริยาศัพท์ และคุณศัพท์

๒๐. **สัททสารัตถชาลินี** ผลงานของพระนาคิตะ ชาวพม่าเรียกว่า ฉุตวินปีตสยาตอ (แปลว่า อาจารย์ผู้ถูกทิ้งไว้ในหลุมหนาม) เพราะเมื่อเกิดมาแล้วถูกทิ้งไว้ในหลุมหนาม ท่านพำนักอยู่ที่วัดจ้อสวาในรัชสมัยของพระเจ้าสีหสุระ ผู้ทรงครองราชย์ ณ กรุงปิ่นยะในพุทธศักราช ๑๘๙๔

ประพันธ์เป็นคาถา ๕๑๖ บท

๒๑. **สัททตถเภทจินดา** ผลงานของพระสังฆธรรมสิริ แสดงประเภทแห่งศัพท์และประเภทแห่งเนื้อความ มีคาถา ๔๐๐ บท ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๒๒. **สัททตถเภทจินดาที่ปนี** ผลงานของพระวิจิตตาลังการ เมื่อวันที่แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ พุทธศักราช ๑๙๐๕ ชาวพม่าเรียกท่านว่า ชเวคุสยาตอ (อาจารย์วัดชเวคุ) ท่านพำนักอยู่ที่วัดชเวคุ (วัดสุวัณณคูลา) จังหวัดสะลีน

๒๓. **สารัตถสังคหา** เป็นฎีกาเก่าของพาลาวตาร รचनाโดยพระพุทโธมไซ ผู้มีฉายาเดิมว่า พระอุตตมมงคล ซึ่งพำนักอยู่ที่เมืองมะโยเตต (อภินวปุระ) ประเทศพม่า ท่านเป็นพระราชครูของเจ้าเมืองมะโยเตต ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๒๔. **สุตตนิเทศ** ผลงานของพระสังฆัมมโชติपालะ แต่งอธิบายความหมายของสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ในพุทธศักราช ๑๙๙๐

ข. กลุ่มโมคคัลลานไวยากรณ์

คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระโมคคัลลาน พระเถระชาวสิงหลในรัชสมัยพระเจ้าปราคักรมพาทูที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในนิคมคาถาได้เอ่ยถึงเรื่องที่ตั้งในรัชสมัยของพระเจ้าปราคักรมพาทูหลังจากที่พระองค์ทรงกำจัดภิกษุใจบาปประพฤติผิดศีลธรรมและทรงยังพระศาสนาให้ดำรงมั่นในประเทศลังกา ดังข้อความกล่าวว่า

“ศาสนาของพระจอมมุนีที่เกลื่อนกล่นด้วยนิกายทั้งสาม

ได้ดำรงมั่นเป็นอย่างดีไม่มีภิกษุผู้ทำบาปเห็นผิด ย่อมเจริญรุ่งเรือง
 ดังสาครเต็มฝั่งเพราะประกอบกับพระจันทร์เพ็ญ ด้วยอาณาภาพของ
 พระราชาพระองค์ใด เมื่อพระราชาพระองค์นั้นผู้ทรงนามว่าปราคกรม-
 พาทู ผู้เจริญด้วยคุณธรรมคือศรัทธาและปรีชาเหมือนดังธงชัยแห่ง
 วงศ์ของพระเจ้ามุนีทรงปกครองลังกาทวีป พระเถระชื่อโมคคัลลาน
 ผู้ทรงปัญญามีความประพฤติหมดจดได้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์ที่
 รุ่งง่าย ไม่ชวนสงสัย ไม่ซับซ้อน”^{๔๓}

ตามประวัติศาสตร์ลังกาที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์เป็นต้น
 พระเจ้าปราคกรมพาทูที่ ๑ เป็นกษัตริย์ที่ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดย
 โปรดฯ ให้สีกพระอลัชชีที่บวชปลอมเพื่อแสวงหาลาภยศ แล้วโปรดฯ ให้
 รวมนิกายสงฆ์ที่แตกแยกกันเป็นเวลานานเข้ามาเป็นหนึ่งเดียวเมื่อพุทธ-
 ศักราช ๑๗๐๘^{๔๔} ด้วยเหตุดังกล่าว พระโมคคัลลานจึงแต่งโมคคัลลาน-
 ไวยากรณ์นี้หลังพุทธศักราช ๑๗๐๘

คัมภีร์นี้มี ๗ ปริจเฉท มี ๖ ภาณวาร (๑ ภาณวาร มี
 ๒๕๐ คาถาหรือ ๘,๐๐๐ พยางค์) ท่านผู้ประพันธ์ได้แต่งโดยอาศัย
 ไวยากรณ์สันสกฤตชื่อจันทระเป็นหลัก และอาศัยไวยากรณ์สันสกฤต
 อื่นๆ มีปาณินิเป็นต้น แต่ส่วนใหญ่เห็นตามมติของคัมภีร์จันทระ จึงได้
 กล่าวแย้งมติของคัมภีร์ปาณินิไว้ในบางแห่ง แม้คัมภีร์อธิบายโมคคัลลาน-
 ไวยากรณ์ชื่อว่า วุตติวิวรรณปัญญาจิกา ก็แต่งโดยบุคคลเดียวกัน ปราชญ์
 ทั้งหลายจึงสรรเสริญไวยากรณ์เล่มนี้ว่าเป็นตำราที่ดีเลิศ^{๔๕} เพราะมีระเบียบ
 และคำอธิบายเป็นสมานฉันท์ไม่ขัดแย้งกัน ซึ่งต่างจากกัจจายนไวยากรณ์

ที่มีคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ กล่าวแย้งกันเอง

พระโมคคัลลานพำนักอยู่ที่วัดภูปาราม เมืองอนุรธาบุรี เป็นพระภิกษุในนิกายอุตรมุล หนึ่งในแปดนิกายที่มีในสมัยนั้น ท่านเป็นครูของพระสังฆรักขิตะ (ผู้รจนาคัมภีร์สุโฆลาลังการเป็นต้น) ตามที่ได้มีการเอ่ยถึงในตำราไวยากรณ์ที่แต่ง^{๕๖}

พระสังฆรักขิตะผู้เป็นพระสังฆราชาในรัชสมัยพระเจ้าวิชัย-พาหุที่ ๓ ผู้ครองราชย์ ณ เมืองชัมพูโทณิ ประเทศลังกา ในพุทธศักราช ๑๗๘๗ (บางแห่งกล่าวว่า เป็นพระสังฆราชาในรัชสมัยของพระเจ้าปรากรม-พาหุที่ ๑) ได้กล่าวชมเชยโมคคัลลานไวยากรณ์ไว้ในคัมภีร์บโยคสิทธิว่า

“ปรีชาของพระโมคคัลลานในไวยากรณ์ทั้งมวลและ
พระไตรปิฎก กวีไม่อ้อมใจไปได้ ช่างน่าอัศจรรย์ยิ่งนัก”^{๕๗}

นอกจากนี้ บางท่านกล่าวว่าคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกาเป็นผลงานของพระโมคคัลลานเช่นกัน เพราะมีชื่อผู้แต่งตรงกันและแต่งในสมัยของพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ เหมือนกัน^{๕๘} แต่ความเห็นดังกล่าวไม่ถูกต้อง เพราะพระเถระทั้งสองมีชื่อแตกต่างกัน คือ

๑. **สถานที่พำนัก** พระโมคคัลลานผู้แต่งไวยากรณ์ อยู่ที่วัดภูปาราม เมืองอนุรธาบุรี^{๕๙} ส่วนพระโมคคัลลานผู้แต่งอภิธาน์ปทีปิกาอยู่ที่วัดมหาเชตวัน เมืองโปโรชนรฐะ^{๖๐} (บาลีใช้เป็นเมือง ปุลัตติ ปัจจุบันเรียกว่าโปโรชนรฐะ)

๒. **นิกาย** พระโมคคัลลานรูปแรกเป็นพระนิกายอุตร-

มูล^{๕๑} ส่วนรูปหลังเป็นพระนิกายสโรคาม^{๕๒}

๓. ความเห็น พระโมคคัลลนารูปแรกเห็นแย้งกับ กัจจายนไวยากรณ์ แต่รูปหลังเห็นตามมติของกัจจายนไวยากรณ์ เช่น

๓.๑ กัจจายนไวยากรณ์แสดง อว อุปสรรคโดยไม่มี โอ และแสดง นิ, นี อุปสรรคสองตัว^{๕๓} พระโมคคัลลนารูปแรกผู้แต่งไวยากรณ์ แสดง อว, โอ อุปสรรคสองตัว และแสดง นิ อุปสรรคโดยไม่มี นี^{๕๔} แต่พระโมคคัลลนารูปแรกผู้แต่งอภิธานปัถพีปิกาได้กล่าวถึงอุปสรรค ๒๐ ตัวไว้ เหมือนกัจจายนไวยากรณ์^{๕๕}

๓.๒ กัจจายนไวยากรณ์แสดงรูปว่า สุกฺนฺธิ, ทฺกฺนฺธิ, ปฺตฺติคฺนฺธิ, สฺรฺกฺนฺธิ^{๕๖} แต่โมคคัลลนารูปแรกผู้แต่งอภิธานปัถพีปิกาได้กล่าวถึงรูปเหล่านั้น^{๕๗} ในขณะที่คัมภีร์อภิธานปัถพีปิกาได้กล่าวถึงรูปเหล่านั้นไว้ตามกัจจายนไวยากรณ์^{๕๘}

๓.๓ โมคคัลลนารูปแรกแสดงรูปว่า อโหฺรตฺโต, อฑฺฒรตฺโต เป็นปุงลึงค์^{๕๙} แต่คัมภีร์อภิธานปัถพีปิกาแสดงเป็นรูปนปุง-สกลึงค์ว่า อโหฺรตฺตํ, อฑฺฒรตฺตํ^{๖๐}

๓.๔ โมคคัลลนารูปแรกผู้แต่งอภิธานปัถพีปิกาแสดงรูปว่า คินิ^{๖๑} โดยถือว่าเป็น อคฺคินิ ศัพท์ที่ลป อ และ ค แต่คัมภีร์อภิธานปัถพีปิกาแสดงรูปนี้ไว้^{๖๒}

๓.๕ โมคคัลลนารูปแรกแสดงรูปว่า อสฺสึ ที่แปลว่า “มูม” ไว้เป็น อี การันต์ โดยคล้ายตามสันสกฤต^{๖๓} แต่คัมภีร์อภิธานปัถพีปิกาแสดงรูปว่า อสฺส เป็น อ การันต์^{๖๔}

๓.๖ โมคคัลลานไวยากรณ์กล่าวว่า ยาวตา ศัพท์เป็นต้น เป็นบทตัทธิต^{๖๕} แต่คัมภีร์อธิบายที่ปีกากกล่าวว่าเป็นอัพพยศัพท์

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายโมคคัลลานไวยากรณ์

ตามหลักฐานที่พบในปัจจุบัน มี ๑๐ ฉบับ คือ

๑. **นิรุตติทีปนี** ผลงานของพระญาณธชะ (ชาวพม่าเรียกว่า แลดีสยาตอ ตามชื่อวัดที่พำนัก) แต่งจบในพุทธศักราช ๒๔๔๖ คัมภีร์นี้ นำโมคคัลลานไวยากรณ์มาลำดับสูตรใหม่และเขียนอธิบายให้เข้าใจง่าย รวมทั้งนำอุทาหรณ์จากพระไตรปิฎกมาแสดงไว้เป็นสาธกของกฎไวยากรณ์ ในสูตรนั้นๆ พระญาณธชะยังแต่งคัมภีร์แปลนิรุตติทีปนีซึ่งแปลเฉพาะ ศัพท์ยากเท่านั้น ชื่อว่า นิรุตติทีปนีนิสสัย ในพุทธศักราช ๒๔๔๘

๒. **ปทสาธนะ** ผลงานของพระปิยทัสสี ศิษย์ของพระโมคคัลลาน เป็นงานร่วมสมัยหรือในเวลาหลังโมคคัลลานไวยากรณ์ไม่นาน คัมภีร์นี้แต่งประมวลเนื้อหาสาระในโมคคัลลานไวยากรณ์อย่างกระชับ สั้นง่าย โดยนำสูตรมาเรียงลำดับใหม่ตามอุทาหรณ์เพื่อให้ประกอบรูป ศัพท์ได้ง่าย คล้ายกับคัมภีร์พาลาวตารที่กล่าวสรุปเนื้อหาของกัจจายนไวยากรณ์

๓. **ปทสาธนฎีกา** ผลงานพระราหุลผู้เป็นพระสังฆราชาในรัชสมัยพระเจ้าปราวกรรมพาหุที่ ๖ (พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๐๗)

๔. **ปโยคสิทธิ** ผลงานของพระสังฆรักขิตะ คัมภีร์นี้ได้นำเนื้อหา สาระในโมคคัลลานไวยากรณ์มาจัดหมวดหมู่ใหม่ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้ง

ได้อธิบายขยายความและแสดงอุทาหรณ์เพิ่ม เหมือนกับปทรูปสิทธิปกรณ์
ที่ขยายความกัจจายนไวยากรณ์

๕. **โมคคัลลานปัญญาจิกา** ผลงานของพระโมคคัลลาน เป็น
คัมภีร์ฎีกาที่อธิบายความของโมคคัลลานไวยากรณ์

๖. **โมคคัลลานปัญญาจิกาทิปะ** ผลงานพระราหุล เป็นฎีกาของ
คัมภีร์โมคคัลลานปัญญาจิกาฎีกา ท่านผู้แต่งได้นำข้อความจำนวนมากจาก
สัททนีติปกรณ์มากล่าวไว้ในคัมภีร์นี้

๗. **สัมพันธจินตา** ผลงานของพระสังฆรักขิตะ แต่งร่วมสมัยกับ
ปโยคสิทธิ เป็นคัมภีร์อธิบายวาทก ๔ และการก ๖ โดยพิสดาร ตามแนว
คำอธิบายของโมคคัลลานไวยากรณ์

๘. **สัมพันธจินตาฎีกา** ผลงานของพระสิงหลรูปหนึ่งผู้ไม่ปรากฏ
นาม แต่งอธิบายสัมพันธจินตาโดยย่อ

๙. **สารัตถวิลาสินี** หรือ **โมคคัลลานปัญญาจิกาฎีกา** ผลงานของ
พระสังฆรักขิตะ คัมภีร์นี้เป็นฎีกาของคัมภีร์โมคคัลลานปัญญาจิกา

๑๐. **สุสัททสิทธิ** ผลงานของพระสังฆรักขิตะ เป็นชื่อคัมภีร์ที่
ปรากฏอยู่ในรายชื่อคัมภีร์ที่พระสังฆรักขิตะแต่ง ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ในคำ
ลงท้ายของคัมภีร์สัมพันธจินตา แต่ยังไม่มีการพิมพ์เผยแพร่เป็นอักษร
พม่าหรือไทย จึงไม่สามารถทราบรายละเอียด

ค. กลุ่มสัททนีติปกรณ์

ในนิคมคาถา ตอนท้ายของสัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา

ท่านผู้แต่งกล่าวว่าคัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระอัคควงศ์ พระเถระชาวพม่า ในพุทธกาลสมัยที่เรียกว่า อริยัททนะ (เมืองย่ำยี่ศัตตฺร) เป็นบุตรของภคินี (พี่น้องสาว) ของท่านอัคคบัณฑิตผู้เป็นศิษย์ในสำนักของท่านมหาอัคคบัณฑิต ดังข้อความกล่าวว่

“กิตติศัพท์ของภิกษุโศขจรขจายตั้งดวงสุรีย์และศศิธรบน
ปากฟ้า ภิกษุนั้นผู้ชื่อว่า พระอัคควงศาจารย์ ได้ประพันธ์คัมภีร์นี้

สหทวินิธิปกรณ์นี้แต่งโดยพระอัคควงศาจารย์แห่งเมือง
พุกาม ผู้บวชในสำนักของพระมหาอัคคบัณฑิตที่งามพร้อม ผู้เป็น
หลานของพระอัคคบัณฑิตผู้งามพร้อมซึ่งเป็นศิษย์ของพระมหา-
อัคคบัณฑิตนั้น ผู้มีนามว่า อัคคะ อันได้รับมาส่วนหนึ่ง ผู้มีถ้อยคำ
อันปราศจากโทษซึ่งเกิดจากความถึงพร้อมแห่งกรรมอันเป็นเครื่อง
แสดงธรรมเป็นอย่างดี จบแล้วด้วยประการฉะนี้”^{๖๗}

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เมืองพุกามมีพระเถระผู้แตกฉาน
พระไตรปิฎกและภาษาบาลีสันสกฤต ชื่อว่า พระมหาอัคคบัณฑิต ท่าน
มรณภาพในราวพุทธศักราช ๑๗๑๖ ท่านมีศิษย์ผู้แตกฉานรูปหนึ่งชื่อว่า
พระอัคคบัณฑิต ผู้แต่งคัมภีร์โลกุปัตติปกาสนี ส่วนพระอัคควงศ์
ผู้แต่งสหทวินิธิปกรณ์เป็นหลานของพระอัคคบัณฑิต และเป็นศิษย์ของ
พระมหาอัคคบัณฑิต

ท่านผู้แต่งมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าจระสุวา (พ.ศ.
๑๗๗๗-๑๗๙๓) คัมภีร์นี้อาศัยไวยากรณ์สันสกฤตหลายคัมภีร์ อาทิเช่น
ปาถินิ มหาภาสสะ และกาทันตระ รวมทั้งยังอาศัยตรรกศาสตร์ของฝ่าย

สันสกฤตไว้อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ที่แต่งในประเทศพม่ากล่าวถึงเวลาที่แต่งสัททนีติปกรณ์ไว้ต่างกัน ดังนี้

๑. คัมภีร์ศาสนาลังการและศาสนวงษ์สัปทีปิกากล่าวว่า พระอัครวงศ์แต่งสัททนีติปกรณ์เมื่อพุทธศักราช ๑๖๙๗ ที่เมืองพุกาม ในเวลานั้นมีพระเถระผู้แตกฉานปริยัติธรรม ๓ ท่าน คือ พระมหาอัครบัณฑิต ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่ ศิษย์ของท่านนามว่า พระอัครบัณฑิต จัดเป็นอัครบัณฑิตรูปที่สอง และพระอัครวงศ์ผู้เป็นหลานของพระอัครบัณฑิต จัดเป็นอัครบัณฑิตรูปที่ ๓ ชาวสิงหลได้ยินกิตติศัพท์ในความแตกฉานภาษาบาลีในพุกามก็เดินทางมาพิสูจน์เมื่อพบสัททนีติปกรณ์ที่เป็นผลงานของพระอัครวงศ์แล้วก็สรรเสริญว่าไวยากรณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งเช่นนี้ยังไม่มีในลังกา^{๖๕} ตามมตินี้ พระอัครวงศ์แต่งสัททนีติปกรณ์ในรัชสมัยพระเจ้าอะลองสีตู (พ.ศ. ๑๖๓๕-๑๗๑๐)

อย่างไรก็ดี ตามข้อความในคัมภีร์ศาสนวงษ์สัปทีปิกาก็เรียกว่า ศาสนวงษ์ ในฉบับบาลีไทยไม่ตรงกับฉบับพม่า กล่าวคือ ฉบับพม่ามีข้อความว่า สตฺตนาฏาธิเก ฉสเต สหสฺเส จ สมฺปตฺเต (เมื่อถึงพุทธศักราช ๑๖๙๗) แต่ฉบับไทยมีข้อความคลาดเคลื่อนไปว่า สตฺตนาฏาธิเก ฉสเต สหสฺเส จ สมฺปตฺเต (เมื่อถึงพุทธศักราช ๑๖๗๐) ความจริงคัมภีร์ศาสนวงษ์เป็นตำราแปลคัมภีร์ศาสนาลังการจากภาษาพม่าเป็นภาษาบาลี จึงควรมีเนื้อหาตรงกับคัมภีร์ต้นฉบับ ดังนั้น ข้อความตามฉบับไทยจึงไม่น่าถูกต้อง

๒. คัมภีร์ปิฎกัตตอตะมาย (ประวัติพระไตรปิฎก)^{๖๔} กล่าวว่าแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา (พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๘๓)

นักวิชาการตะวันตกส่วนใหญ่เชื่อว่าพระอัครวงศ์แต่งสหทนีติปกรณ์เมื่อพุทธศักราช ๑๖๘๗ ตามหลักฐานในคัมภีร์สาสนาลังการ^{๖๕} แต่นักวิชาการชาวพม่าเห็นว่าแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา โดยพิจารณาเนื้อหาคัมภีร์เป็นหลัก มีเหตุผลดังนี้ คือ

๒.๑ สหทนีติปกรณ์ (ปทมมालา) กล่าวคัดค้านมติของบางคัมภีร์ไว้โดยใช้ศัพท์ว่า เกจิ (บางคน)^{๖๖} ซึ่งมติดังกล่าวพบในโมคคัลลานไวยากรณ์ที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าปรากรมพายุหลังพุทธศักราช ๑๗๐๘^{๖๗}

๒.๒ สหทนีติปกรณ์ (ธาตุมालา) กล่าวคัดค้านบางมติไว้โดยใช้ศัพท์ว่า เกจิ (บางคน)^{๖๘} ซึ่งมติดังกล่าวพบในคัมภีร์นยาสาปทีปิกา^{๖๙} ซึ่งแต่งโดยพระราชบุตรเขยของพระเจ้านรปตีสัตถุผู้ทรงครองราชย์ที่เมืองพุกาม ในพุทธศักราช ๑๗๑๗ ท่านผู้แต่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้ากรมที่ดินซึ่งภาษาพม่าเรียกว่า ตันเบียน^{๗๐} ดังนั้นคัมภีร์นี้ต้องแต่งหลังพุทธศักราช ๑๗๑๗ อย่างแน่นอน

สหทนีติปกรณ์ มี ๓ ภาคคือ ปทมมालา ธาตุมालา และ สุตตมालาซึ่งแต่งในแบบแผนตามคัมภีร์ปาณินิที่แบ่งเป็นสุตตปาฐะ ธาตุปาฐะ และคณปาฐะ แม้คัมภีร์นี้จะอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตจำนวนมาก แต่คันถรจนาคารย์ได้เลือกแสดงกฎไวยากรณ์สันสกฤตที่สอดคล้องกับพระพุทพจน์เท่านั้น คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์ที่ครอบคลุมพระไตรปิฎกและ

อรรถกถารวมทั้งมติของนักไวยากรณ์บาลีและสันสกฤตอย่างบริบูรณ์ ได้
รับการสรรเสริญว่าเป็นไวยากรณ์บาลีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในวรรณกรรมบาลี
ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การอ้างข้อความจากไวยากรณ์สันสกฤตในคัมภีร์นี้ มี
ปรากฏในทั้งสามภาค เช่น ในสุตตมาลาได้อ้างข้อความของท่านปตัญชลี
ที่ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาภษยะ ในคำอธิบายของสูตรว่า โยธาโร
ตโมกาสี^{๗๖} ในชาตุมมาลาอ้างถึงข้อความในคัมภีร์ปาณินียาตุปาฐะ^{๗๗}
พร้อมด้วยจันทรธาตุปาฐะ^{๗๘} และพจนานุกรมสันสกฤตชื่ออมรโกศ^{๗๙}
และในปทมาลา ปริจเฉทที่ ๓ ได้แสดงประเภทของวิวัตติอาชยาตไว้
๑๐ หมวดตามแนวของคัมภีร์กาดันตระ^{๘๐} ทั้งในปริจเฉทที่ ๑๐ ได้อ้าง
ข้อความจากคัมภีร์เอกักรโกศ^{๘๑} และฎีกาของคัมภีร์วิทครมุขมัทธนะ^{๘๒}
และในปริจเฉทที่ ๑๒ ได้อ้างข้อความจากคัมภีร์กาวยาทรศะอิกด้วย^{๘๓}

ผู้ศึกษาศัพท์นี้ติปกรณ์นี้จะมีปริชาอันแจ่มแจ้งในภาษา
บาลีอย่างสมบูรณ์ เป็นผู้ปราศจากความสงสัยสามารถเที่ยวไปในไพโรสณฑ์
คือพระไตรปิฎกได้อย่างอาจหาญแกลั้วกล้า ดังข้อความที่ท่านผู้แต่งได้
กล่าวเชิญชวนไว้ว่า

“ชนเหล่าใดผู้มีปัญญาหมั่นขวนขวายศึกษาศัพท์นี้ติ-
ปกรณ์อยู่เนืองนิจ ชนเหล่านั้นย่อมเข้าใจเนื้อความอันเป็นสาระใน
พระพุทธานันประเสริฐงามด้วยนัยอันลุ่มลึก ครั้นพวกเขาได้รับ
เนื้อความอันเป็นสาระในคำสอนของพระสุคตซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งสุข
จะเป็นผู้ไม่ครั้นคร้ามเหมือนราชาสีห์แล้วบันลือสีหนาทอันยอดเยี่ยม

ไม่ผิดพลาดจะนั้น”^{๘๔}

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายสหทวินิติ

ไวยากรณ์บาลีที่แต่งอธิบายสหทวินิติปกรณ์ มีเพียงฉบับเดียว คือ สหทวินิติฎีกา ผลงานของพระปัญญาสาามิ แต่งในช่วงระหว่างพุทธศักราช ๒๓๙๕-๒๔๒๐ โดยประมาณ คัมภีร์นี้แต่งโดยถอดความมาจากคำอธิบายภาษาพม่าในคัมภีร์สหทวินิตินิสสัย ซึ่งแต่งโดยพระชัมพูธชะ (พ.ศ. ๒๓๓๐-๒๓๘๕) ผู้แปลและอธิบายสหทวินิติปกรณ์โดยละเอียด คัมภีร์สหทวินิติฎีกายังไม่ได้รับการตีพิมพ์จนถึงปัจจุบันส่วนสหทวินิตินิสสัยได้รับการพิมพ์แล้วโดยกระทรวงมหาดไทยและการศาสนา มีทั้งหมด ๖ เล่ม แยกเป็นการอธิบายสหทวินิติปกรณ์แต่ละเล่มเป็น ๒ เล่ม

ใน Pali Literature and Language, W. Geiger จัดผลงานคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีเป็น ๓ สาย คือ สายกัจจายนะ สายโมคคัลลาน และสายสหทวินิติ^{๘๕} แต่นักวิชาการชาวพม่าแบ่งเป็น ๔ สาย โดยมีคัมภีร์สหทสังคหะเพิ่มขึ้นอีกสายหนึ่ง เพราะเห็นว่าการแบ่งสายไวยากรณ์ได้ถือเอาไวยากรณ์ที่ตั้งสูตรเป็นเอกเทศไม่ใช่สูตรจากไวยากรณ์ที่มีอยู่เดิม^{๘๖} คัมภีร์สหทสังคหะก็มีสูตรเป็นเอกเทศกว่า ๔,๐๐๐ สูตร แต่งโดยเจ้าโกลาย เจ้าครองนครยอและเป็นมหาอำมาตย์ที่ปรึกษาราชการในรัชสมัยพระเจ้ามินดง (พ.ศ. ๒๓๕๗-๒๔๒๑) คัมภีร์นี้แต่งอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตหลายคัมภีร์ โดยเน้นคัมภีร์สิทธานตเกมุฑที่เป็นหลัก มีหลักฐานจารึกอยู่ในใบลาน และยังไม่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่

กลุ่มคัมภีร์นิชัณฑุ

คัมภีร์นิชัณฑุ หรือ นิชัณฎุ เป็นตำราประมวลศัพท์และเพศทางไวยากรณ์ที่มีอยู่ประจำในศัพท์นั้นๆ เท่าที่พบในปัจจุบันมี ๒ คัมภีร์ คือ อภิธาน์ปทีปิกา และเอกักรโกศ

คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา แต่งโดยพระโมคคัลลาน พระเถระชาวสิงหลในรัชสมัยพระเจ้าปราคักรมพายุที่ ๑ ท่านพำนักอยู่ที่วัดเซตวันทีพระเจ้าแผ่นดินโปรดฯ ให้สร้างถวายเป็นเมืองโปโรชนรฐะ คัมภีร์นี้มีคทาทั้งหมด ๑๒๑๒ บท (รวมนิคมคทา) มีคำอธิบายเป็นภาษาบาลีในเวลาต่อมา ๒ ฉบับ คือ

๑. อภิธาน์ปทีปิกาฎีกา แต่งโดยมหาอำมาตย์ผู้ดำรงตำแหน่งสิริมหาจตุรงค์พล ในรัชสมัยพระเจ้าสีหสุระผู้ทรงช้างเผือกสี่เชือก (พ.ศ. ๑๘๘๓-๑๘๐๒) ท่านผู้แต่งได้เน้นการแยกรากศัพท์และแสดงรูปวิเคราะห์ศัพท์ในอภิธาน์ปทีปิกา โดยอาศัยคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีคือ กัจจายน-ไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ ฯลฯ พร้อมทั้งคัมภีร์นิชัณฑุของฝ่ายสันสกฤตคือ อมรโกศ ดิกัณฐเสสสะ รตนโกศ รตนมาลา และจินตามณิฎีกา เป็นต้น ดังปรากฏรายชื่อคัมภีร์สันสกฤตกว่า ๖๐ ฉบับในคัมภีร์นี้

๒. อภิธาน์ปทีปิกาสูจิ แต่งโดยพระสุภูติ พระเถระชาวสิงหลในพุทธศักราช ๒๔๓๖ ผู้ดำรงสมณศักดิ์ที่ ปวเรนรุตติกาจริยมหาวิภาวี โดยได้นำบทในอภิธาน์ปทีปิกามาลำดับตามอักษร พร้อมกับนำรูปวิเคราะห์ที่กล่าวไว้ในอภิธาน์ปทีปิกาฎีกามาแสดงไว้ในคัมภีร์นี้ด้วย นอกจากนี้ท่านผู้แต่งยังเพิ่มเติมข้อวินิจฉัยทางไวยากรณ์โดยนำมาจากกัจจายน-

ไวยากรณ์เป็นต้น

กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์

ฉันทลักษณ์ คือ คัมภีร์ว่าด้วยระเบียบในการวางคำ ครุ ลหุ เป็นแบบต่างๆ เท่าที่ทราบมี ๓ คัมภีร์ คือ คัมภีร์วุดโตทัย คัมภีร์ฉันทโหมฏฐรี และคัมภีร์ฉันทวุดติปทีป มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

คัมภีร์วุดโตทัย แต่งโดยพระสังฆรักขิตะ พระเถระชาวสิงหลผู้เป็นพระสังฆราชในรัชสมัยของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ ผู้ครองราชย์ ณ เมืองซัมพูโทณี ประเทศลังกา ในพุทธศักราช ๑๗๗๔ (บางแห่งกล่าวว่าเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปราคักรมพาหุที่ ๑) คัมภีร์นี้มีคทา ๑๓๗ บท แสดงฉันท ๒๖ ชนิด และคทา ๑๐๘ ประเภท มีคำอธิบายเป็นภาษาบาลี ๗ ฉบับ คือ

๑. ฉบับฎีกาเก่า แต่งโดยพระเถระผู้ไม่ปรากฏนาม บางแห่งกล่าวว่าแต่งโดยพระนวมิลพุกุทธิในสมัยพุกาม ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๒. ฉบับฎีกาใหม่ แต่งโดยพระเวบุลละในสมัยพุกาม ท่านพำนักอยู่ที่วัดทักขินาวาส ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๓. กวิสาระ แต่งโดยพระธัมมหนันทะผู้เป็นพระราชครูของพระเจ้าสันตะแวง แต่งที่เมืองหงสาวดี ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๔. ฉันทโสรardtวิกาสินี แต่งโดยพระสัทธรรมญาณในสมัยพุกาม ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๕. ฉบับัจจยทีปกะ แต่งโดยพระปัญญาสีหะในสมัยอังวะ แต่งจบ

ในพุทธศักราช ๒๓๑๓

๖. สุกุททสิวกาสินี แต่งโดยธรรมนันท์ผู้ดำรงสมณศักดิ์ที่ ตีสาสนา-
ลังการพำนักอยู่ที่วัดซีกพะยูง ประเทศพม่า แต่งจบในพุทธศักราช ๒๒๗๒

๗. ฉันทโสรสัตตเมทินี แต่งโดยพระวชิรปัญญาผู้อยู่ในวัดธรรมิกา-
ราม จังหวัดยะลา ประเทศพม่า แต่งจบในพุทธศักราช ๒๔๙๐

ส่วนคัมภีร์ฉันทมัญชุรี แต่งโดยพระวิสุทธาจารย์ พระเถระชาวพม่า
อดีตเจ้าอาวาสวัดวิสุทธาราม เมืองมันดเลย์ ในพุทธศักราช ๒๔๓๙ มี
คำอธิบายเป็นภาษาบาลีชื่อว่า ฉันทโสรสัตตมัญชุสา แต่งโดยพระญาณิหะ
ศิษย์ของพระวิสุทธาจารย์ ผู้พำนักอยู่ที่เมืองหงสาวดี แต่งจบในพุทธ-
ศักราช ๒๔๔๗

นอกจากนี้ คัมภีร์ฉันทมัญชุติปปทีป แต่งโดยพระญาณมงคล พระเถระ
ชาวไทยไม่ปรากฏปีที่แต่ง ท่านผู้แต่งนิยมประพันธ์คาถา ๑๒ พยางค์ไว้
ในคัมภีร์นี้ ปัจจุบันได้รับการปริวรรตจากอักษรขอมเป็นฉบับพิมพ์ดีด
เท่านั้น

กลุ่มคัมภีร์เกฏฐกะ

คัมภีร์เกฏฐกะ หรืออลังการ คือ คัมภีร์ว่าด้วยการตกแต่งเสียงและ
ความหมายให้ภาษามีความไพเราะ แต่งโดยพระสังฆรักขิตะ มีคาถา
ทั้งหมด ๓๖๗ บท และมีคำอธิบายเป็นภาษาบาลี ๒ ฉบับ คือ

๑. ฉบับฎีกาเก่า พระสังฆรักขิตะเป็นผู้รจนา จึงชื่อว่ามหาสามิฎีกา
คือฎีกาของพระมหาสามิ (มหาสามิเป็นสมณศักดิ์เทียบเท่าพระสังฆราช)

๒. ฉบับฎีกาใหม่ สันนิษฐานว่าพระเถระชาวพม่าชื่อว่าพระธรรมกิตติรัตนปัทมโชตะเป็นผู้แต่งในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ โดยปริวรรตจากคำอธิบายสุโฆลาลังการที่พระสังฆรักขิตะแต่งเป็นภาษาสิงหล จึงมีชื่อว่า นิสสยฎีกา คือ ฎีกาที่ปริวรรตมาจากคัมภีร์นิสสัย

การศึกษาคัมภีร์สหทาวีเสส

ดังได้กล่าวมาในข้างต้นว่าคัมภีร์สหทาวีเสสที่แต่งก่อนก็กระจายนโวยากรณ์มีหลายคัมภีร์ คือ นิรุตติปิฎกของพระมหากัจจายนะผู้เป็นมหาสาวก จุฬานิรุตติของพระยวมก โปธิสัตตโวยากรณ์ (โวยากรณ์ของพระโปธิสัตว์) และสัพพคุณากรโวยากรณ์ (โวยากรณ์ของพระสัพพคุณากร) หากว่าพระมหากัจจายนะเป็นผู้รจนาคัมภีร์นิรุตติปิฎกจริง คัมภีร์สหทาวีเสสก็น่าจะได้รับการศึกษาตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา โดยพระภิกษุผู้ไปเผยแผ่พระศาสนาในสถานที่ต่างๆ คงได้ถ่ายทอดแก่กุลบุตรสืบต่อกันมาเพื่อให้เข้าใจภาษาบาลีในพระไตรปิฎก แต่ถ้าคัมภีร์ดังกล่าวแต่งในสมัยหลังพุทธกาล ก็คงจะมีการศึกษาในสมัยที่แต่งคัมภีร์นั้นๆ ซึ่งน่าจะเป็นช่วงภายหลังการแต่งคัมภีร์กาดันตระในราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๘ แม้จะไม่มีหลักฐานชัดเจนว่ากัจจายนโวยากรณ์แต่งในสมัยใด แต่คัมภีร์สหทาวีเสสที่แต่งหลังกัจจายนโวยากรณ์เป็นอันดับแรกชื่อว่า การิกา ปรากฎหลักฐานชัดเจนว่าแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจันสิตตา หรือจันสิทธิ กษัตริย์พุกาม ผู้ครองราชย์ในระหว่างพุทธศักราช ๑๖๒๗-๑๖๕๕ ดังนั้น กัจจายนโวยากรณ์จึงน่าจะมีก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๖

การศึกษาคัมภีร์สัทททาวิเสสในประเทศไทย

สำหรับหลักฐานการศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยนั้น ทางภาคเหนือได้รับพระพุทธรศาสนาจากพม่า ทางภาคใต้และภาคกลางได้รับมาจากลังกา เมื่อสำรวจศิลาจารึกภาษาบาลีในสมัยสุโขทัยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ พบว่าการแต่งบาลีในสมัยนั้นมีความไพเราะสละสลวยตามหลักภาษา เหมาะจะเจาะด้วยเสียงและความหมาย วรรณกรรมบาลีที่สำคัญซึ่งแต่งที่เมืองเชียงใหม่ในพุทธศักราช ๒๐๒๖ คือ ชินกาลมาลี ถือเป็นเพชรน้ำเอกที่ได้รับการยอมรับมาตั้งแต่สมัยก่อนจวบจนปัจจุบัน ท่านผู้แต่งได้แสดงความเชี่ยวชาญในหลักภาษาเป็นอย่างสูง จึงสามารถแต่งคัมภีร์ที่ทรงคุณค่า โดยเฉพาะคัมภีร์มังคลัตถทีปนีที่แต่งในพุทธศักราช ๒๐๖๗ ได้เข้าถึงคัมภีร์ไวยากรณ์อย่างชัดเจนอันได้แก่ กัจจายนไวยากรณ์ บทรูปสัททวิปริณัย โมคคัลลนานไวยากรณ์ และสัททหนิตติปริณัย เป็นต้น ดังนั้น การศึกษาคัมภีร์สัทททาวิเสสจึงมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

หลักฐานที่ปรากฏชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ ในการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๑ ได้จัดตั้งพระภิกษุสงฆ์และราชบัณฑิตผู้ทำการสังคายนาตรวจสอบชำระคัมภีร์ออกเป็น ๔ กอง มีกองชำระคัมภีร์สัทททาวิเสสด้วยกองหนึ่ง^{๘๗}

มีจดหมายเหตุสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าอยู่หัวกล่าวไว้ใน “บัญชีจำนวนพระภิกษุสามเณรวัดต่าง ๆ ที่เล่าเรียนสูตรกัจจายนะ จ.ศ.

๑๑๘๙ (พ.ศ. ๒๓๗๐)” แสดงถึงพระราชูปถัมภ์เพื่อส่งเสริมและสนับสนุน การศึกษาเล่าเรียนในวैयाकरणบาลี โดยเฉพาะคัมภีร์มูลกัจจายน์ ดังนี้

“ศุภมัสดุ จุลศักราช ๑๑๘๙...พระบาทสมเด็จพระบรม-
นาถบรมบพิตรพระพุทธิเจ้าอยู่หัว...จึงทรงพระจินดาไมยญาณว่า
พระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตรนี้เป็นที่กุลบุตรแรกเล่าเรียนพระปริยัติ-
ธรรม พระราชประสงค์จะยังกุลบุตรที่บวชเป็นภิกษุสามเณรมี
(ความ) เพียรเล่าเรียนมูลกัจจายนะสูตรตั้งแต่สนธิจนจบถึงการก
นั้นให้รื่นเริงด้วยไตรจีวรบริวารแล้วจะได้มีอุสาหะพากเพียรเรียน
พระไตรปิฎกสืบต่อไปขึ้นไปได้ดังพระทัยประสงค์ จึงมีพระราช-
โองการมานพระบัณฑูลสุรสิงหนาทดำรงเสนาบดีเกล้าเหนือกระหม่อม
ให้นายฉิมมหาดเล็กดำเนินพระราชบริหารออกไปประเดียงพระราช-
กุศลพระราชอาณาฐานานุกรม เจ้าอธิการพระอารามในกรุงนอก
กรุงว่า ภิกษุสามเณรรูปใดอารามใดมีศรัทธาเล่าสูตรกัจจายนะจบ
บริบูรณ์อันเป็นคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตรที่จะแรกรู้อักขระ พยัญชนะ สติกล
ธนิธ และบทวิคคหะ อันแปลไปในพระไตรปิฎก มีมากน้อยเท่าใด
นิมนต์มาสังวัฑถยายสูตรให้นายฉิมมหาดเล็ก นายอ่อน นายเนียม
นายฉิม ราชบัณฑิต (รวม) ๕ นายกำกับสอบสวนภิกษุและสามเณร
เล่าสูตร...อารามใดสังวัฑถยายมูลกัจจายนะสูตรจบถึงการกขึ้นปาก
เจเนใจได้ชำนาญานาญ ก็ให้ผู้กำกับจดหมายรายชื่อพระภิกษุสามเณร
ผู้มีเพียรเป็นอย่างดีรี โท เอก ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรรุธา ทรง
พระราชศรัทธาถวายไตรจีวรบริวาร แก่พระภิกษุสามเณรทุกครั้ง

แล้วให้อาลักษณ์จดหมายรายจำนวนพระภิกษุสามเณร ซึ่งได้ทรงถวายไทยทานแปนรายเดือนรายปี จากทุกมูลเกล้าทุกกระหม่อมถวายไว้เป็นสมุทขันธ์ จะได้เป็นจาริตราชกุศลราศรีสืบราชประเพณีพระมหากษัตริย์อันถวัลย์ราชสมบัติต่อไป

และพระภิกษุสามเณรซึ่งได้เล่าสูตร ทรงถวายไทยทานตั้งแต่ ณ ปีมะแม เบญจศก รายปีมาถึงปีมะโรง ฉศก พระภิกษุสามเณรในพระอาราม ๙๔ อาราม ได้ภิกษุ ๗ รูป สามเณร ๗๔๓ รูป ยกเปนตรี ๘๗ โท ๓๒๙ เอก ๓๓๔ (รวม) ๗๕๐ รูป”^{๘๘}

การศึกษาเล่าเรียนไวยากรณ์บาลี ซึ่งอาศัยคัมภีร์มูลกัจจายน์ได้เปลี่ยนแปลงไป นับแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๓๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้นดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนิพนธ์ตำรา *บาลีไวยากรณ์* ขึ้นเป็นหนังสือแบบเรียนไวยากรณ์บาลี ที่นำคัมภีร์มูลกัจจายน์มาเรียบเรียงใหม่ให้กระชับและเข้าใจง่าย เพื่อให้ศึกษาบาลีไวยากรณ์เบื้องต้นได้อย่างรวดเร็ว และทำให้เกิดความมั่นใจและความพากเพียร ในการศึกษาไวยากรณ์บาลีชั้นสูงต่อไป

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรและวิธีการเรียนการสอนไวยากรณ์บาลีของพระองค์ท่านกล่าวไว้ในหนังสือ *ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์* ว่า

“การเล่าเรียนของภิกษุสามเณรนั้น ประเพณีเดิมเคยเรียนมูล-
ปกรณ์ก่อนแล้วจึงเรียนอรรถกถาธรรมบท มังคลัตถทีปนี สารัตถ-

สังคะ เป็นต้น ถึงกำหนด ๓ ปีมีการสอบปริยัติธรรมครั้งหนึ่ง บางคราวถ้าขัดข้อง ก็เลื่อนออกไปถึง ๖ ปีครั้งหนึ่ง...ภิกษุสามเณร ผู้เริ่มเรียนกว่าจะเรียนจบมูลปกรณก็ช้านาน มักเป็นที่ระอาเบื่อหน่าย แล้วละทิ้งเสีย แม้ถึงเรียนตลอดบ้างก็ไม่เข้าใจตลอดไปได้”^{๘๘}

ผลงาน *บาลีไวยากรณ์* ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รับการยอมรับเป็นแบบศึกษาไวยากรณ์บาลีโดยทั่วไป สัมฤทธิ์ผลตรงตามวัตถุประสงค์ พระองค์ทรงริเริ่มก่อตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น “ในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรม ได้จัดการศึกษาตามหลักสูตรของมหามกุฏฯ โดยสร้างหลักสูตรชั้นใหม่ เช่น บาลีไวยากรณ์ อันเปลี่ยนมาจากมูลกัจจายน์ปกรณ ซึ่งต้องกินเวลาศึกษาหลายๆ ปีมา ลดลงเพียง ๓ เดือน หรือ ๔ เดือน”^{๘๙}

อย่างไรก็ตาม นักศึกษาส่วนใหญ่มักเรียนรู้เพียงตำราชุดนี้อันเป็นตำราขั้นพื้นฐานแล้วละเลยที่จะศึกษาไวยากรณ์บาลีจากคัมภีร์มูลรากอันมีกัจจายน์ไวยากรณ์เป็นต้น เปรียบเหมือนผู้ศึกษารวมจากหนังสือพื้นฐานที่ช่วยให้เข้าใจหลักธรรมได้เร็วขึ้นพอเป็นแนวทางแล้วหยุดเพียงเท่านั้น ไม่ศึกษาพระพุทธรพจน์จากพระไตรปิฎกต่อไป จึงทำให้ขาดพื้นฐานอย่างมั่นคงทางหลักภาษา

แม้การศึกษาไวยากรณ์บาลีในปัจจุบันจะอาศัยตำราไวยากรณ์บาลีของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าเป็นส่วนใหญ่ แต่ยังมีองค์กรที่จัดการเรียนการสอนไวยากรณ์บาลีโดยศึกษาตรงจากคัมภีร์สัททวิเสสได้แก่ สำนักศึกษาวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง สถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆสฯ จังหวัด

นครปฐม วัดหาดใหญ่ลิตาราม จังหวัดสงขลา คณะ ๒๕ วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพมหานคร วัดม่อนเจริญธรรม จังหวัดลำปาง และวัดพระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ สำนักเรียนเหล่านี้ได้อาศัยอุปถัมภ์ซึ่งเป็นที่นับถือสำคัญในสายกัจจายนะเป็นหลักในการศึกษา เมื่อศึกษาคัมภีร์นี้แล้วจึงไปศึกษาค้นคว้าคัมภีร์สหทวิเสสอื่นๆ ต่อไป

อย่างไรก็ตาม ในสังคมไทยปัจจุบัน การให้คุณค่าความสำคัญในเรื่องนี้ได้ลดน้อยลงมาก การส่งเสริมให้มีการศึกษาและเผยแพร่ความรู้ไวยากรณ์บาลี ตามที่ปรากฏในคัมภีร์สหทวิเสสให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น จะอำนวยความสะดวกอย่างยิ่งต่อการธำรงรักษาระบบวินัยทั้งในส่วนปริยัติและปฏิบัติให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงถูกต้องตามคำสอนของพระบรมศาสดา และจะเป็นประโยชน์ในทางวิชาการสำหรับผู้สนใจศึกษาภาษาต่อไป

&&&&

เชิงอรรถ

พระอภิธรรมเป็นพระพุทธรูป

- ๑ วิ. ข. ๑.๑๗, ที. ข. ๑.๑๖, ยม. ข. ๑.๑๙
- ๒ ยม. ข. ๑.๓
- ๓ ส. ข. ๑๗.๔๘.๓๙
- ๔ ยม. วิ. ๓๕.๑๓.๑
- ๕ ยม. วิ. ๓๕.๑๓.๑๔๑-๑๕
- ๖ ยม. วิ. ๓๕.๑๕๑.๖๘
- ๗ สงคห. นวฎี. ๑๕
- ๘ ขง. อภิธรรม. ๒๓.๔๒.๒๐๗, ยม. วิ. ๓๕.๑๐๒๓.๕๑๕
- ๙ วิสุทธิ. ๒.๒๑, วิมล. ข. ๖.๘๗๘, สุตตนิ. ข. ๒.๔๑๕, เปต. ข.
๑๔๗
- ๑๐ ข. พุท. ๓๓.๙, ๕, ๕, ๘.๔๖๗, ๔๗๕, ๕๘๘, ๕๓๑
- ๑๑ ข. เถร. ๒๖.๑๐๒๗.๓๙๙
- ๑๒ ข. ขป. ๓๒.๕๓๗.๖๓
- ๑๓ ข. ขป. ๓๒.๔๓๘.๕๓
- ๑๔ ข. ขป. ๓๓.๓๗๗.๓๓๘

๑๕ อัง. ติก. ๒๐.๑๔๑.๒๘๑

๑๖ ชู. มหา. ๒๙.๘๙.๑๙๕-๙๖

๑๗ วิ. ภิกขุณี. ๓.๑๒๒๑.๒๒๐

๑๘ วิ. มหาวิ. ๒.๔๔๒.๓๒๑-๒๒

๑๙ อัง. นิก. ๒๒.๖๐.๓๗๖

๒๐ ม. มุ. ๑๒.๓๓๗.๓๐๐

๒๑ ม. ม. ๑๓.๑๗๓.๑๔๘-๔๙

๒๒ ที. อ. ๓.๒๓๐, อัง. อ. ๓.๒๙๑

๒๓ ที. ปา. ๑๑.๓๔๕.๒๓๗

๒๔ วิ. มหา. ๔.๘๕.๑๐๐

๒๕ วิ. อ. ๓.๒๗๑

๒๖ ข้ออ้างเหล่านี้ตั้งแต่ข้อ ๑-๗ นำมาจากหนังสือ “เพลงรักจากพระไตรปิฎก” (หน้า ๒๑-๒๒) ของ เสถียรพงษ์ วรรณปก ข้อ ๘-๑๑ นำมาจากบทความ *ข้อสังเกตกลางประการเกี่ยวกับ “ปิฎก”* ของ ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์ จากหนังสือ บาลีสันสกฤตวิชาการ หน้า ๗๘-๗๙ ส่วนข้อสุดท้ายเป็นความเห็นของบางคนที่ผู้เขียนได้ยืมมาจากการบรรยาย

๒๗ ม. อ. ๑๔.๒๘๖.๒๕๗

๒๘ ชู. เปต. ๒๖.๓๑๗-๑๙.๑๘๗

๒๙ ชู. สุ. ๒๕.๙๖๒.๕๒๐, ชู. มหา. ๒๙.๑๙๐.๓๗๖, ๓๗๘

๓๐ ที. ปา. ๑๑.๒๙๖-๓๔๙.๑๘๘-๒๔๐

๓๑ ที. ปา. ๑๑.๓๕๐-๖๐.๒๔๑-๘๒

- ໙໒ ມ. ບຸ. ໑໔.໒໗໖-໗໖.໒໔໔-໔໗
- ໙໓ ມ. ບຸ. ໑໔.໒໗໖-໖໕.໒໔໖-໕໖
- ໙໔ ວິ. ບ. ໑.໙, ກ.໕໗໑, ກິ. ບ. ກ.໒໖໗-໖໖, ມ. ບ. ໔.໒໕໖,
- ສິ. ບ. ກ.໙໖໙, ບຸ. ບ. ກ.໙໖໗, ກິ. ກິ. ໑.໑໖, ບຸກຸກິ. ໑.໑໙
- ໙໕ ມຫາວິສ. ປຣິຈາເລກທີ່ ກຸໜ ກາດາ ຫຼື໖໖-໒໖
- ໙໖ ບຸກິ. ວິ. ກ.໕.໙໕໕-໖໖.໒໖໖-໔໖
- ໙໗ ມ. ບຸ. ໑໔.໙໕.໒໗
- ໙໘ ມ. ບ. ກ.໑໖
- ໙໙ ກິ. ປາ. ໑໑.໙໕໕.໒໗໗
- ໑໐ ກິ. ບ. ກ.໒໔໗
- ໑໑ ກິ. ບ. ໑.໒໐໔
- ໑໒ ບຸ. ບ. ກ.໙໒໙
- ໑໓ ວິ. ບ. ໑.໒໔໙, ກິ. ບ. ໒.໑໗໒
- ໑໔ ຫິມ. ບ. ໑.໑໒໖
- ໑໕ ກິ. ມຫາ. ໑໐.໒໑໖.໑໙໔
- ໑໖ ກິ. ບ. ໒.໑໖໖
- ໑໗ ວິ. ມຫາວິ. ໑.໔໕.໙໐
- ໑໘ ມ. ບຸ. ໑໔.໑໙໖.໑໒໒
- ໑໙ ບຸກິ. ຫິ. ກ.໔.໒໐.໒໔
- ໒໐ ມ. ບຸ. ໑໔.໑໙໗.໑໒໙
- ໒໑ ບຸກິ. ຫິ. ກ.໔.໒໑.໒໕໕

๕๒ วิ. จุฬ. ๗.๔๔๐.๒๗๘

๕๓ ฃง. ๗ก. ๒๐.๒๔.๕๘

๕๔ ฃง. ๗ก. ๒๐.๒๔.๕๘

๕๕ ฃง. ๕ก. ๒๐.๑๔๐.๑๘

๕๖ ฃง. ๕ก. ๒๐.๑๔๑.๑๘

เชิงอรรถ

ประวัติคัมภีร์สัททวิเสส

๑ เอว สนฺเตปิ ยสฺมา นีรุตฺติปิฎกํ นาม ปภินฺนปฏิสฺมภิกิเทน มหาชีณาสเวนมหากจฺจายเนน กตฺนฺติ โลเก ปสฺสิทฺธํ. ตสฺมา อิหฺ จานํปฺนปฺปุณฺโณ อฺปปริกฺขิตพฺพํ. (นิตฺติ. ปท. หน้า ๒๗๖), อยํ ยมกมฺมหาเถเรณ กตฺตาย จูฬ-นีรุตฺติยา อาคโต นโย. (นิตฺติ. ปท. หน้า ๒๒๖)

๒ ภาทนต์โพธิสฺตตฺตฺมหาเถโร “นวรฺวจโนปการานิ จตฺตาลีสฺกฺขราณี” ติ อห. อาจฺริยกจฺจายนฺมหาเถโร ปน “อฺกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสนฺ” ติ อห. สพฺพคฺคณากรมฺมหาเถโร “สิทฺธกฺกมาทาทโย วณฺณกฺขรา ติตาลีสา” ติ อห. (พุทฺธิปฺปสาทนี. คำอธิบายสูตร ๑ หน้า ๓๘)

๓ อตฺตโน ปุพฺพปตฺถนาเวสเณ กจฺจายนปฺปรกฺรณํ มหฺานีรุตฺติปฺปรกฺรณํ เนตฺติปฺปรกฺรณฺนฺติ ปฺปรกฺรณฺตตฺยํ สํมชฺเฒ พฺยากาลิ. (อป. อ. ๒.๒๖๔)

๔ กจฺจายนนฺจ มฺุณิวณฺณิตฺพุทฺธิมฺสฺส

กจฺจายนสฺส มฺุขมตฺตมฺหํ กริสฺสํ

ปารมฺปรากตฺวินิจฺฉยนิจฺฉยณฺณ

ลทฺโรปเทสํวลลพ กตฺสฺส เตน.

(นฺยาส. หน้า ๑)

๕ กตฺตา นาม “เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขุณฺํ สํชิตฺเตน
ภาสิตสฺส วิตฺถาเรณ อตฺถํ วิชฺชนฺตานํ ยทิตฺถํ มหากจฺจายโน”ติ ภควตา
เอตทคฺเค จปิโต อายสฺมา มหากจฺจายโน. (นฺยาส. หน้า ๖)

๖ กจฺจายนญฺจาติ ภควตา สํชิตฺเตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรณ อตฺถํ
วิชฺชนฺตานํ สาวกานํ เอตทคฺเค จปิตํ มหาสาวกํ นินฺรุตฺติลฺกฺษณาจฺริยญฺจตุํ
มหากจฺจายนตฺเถรญฺจ. (รฺูป. ฎี. หน้า ๓)

๗ นนุ ปภินฺนปฏฺฐิมภิกฺเทน วิคฺตาสวโทเสน โลกปญฺจตฺติโกวิทฺเทน
มหาสาวเกน กตตฺตา สพฺพจฺริยานุमतตฺตา จ โทสาปคตสฺส สตฺถสฺส นาลํ
โจทนาติ. (นฺยาสปฺปทีปิกา. หน้า ๔๙)

๘ โวหารเภทกฺุสเลน สุพฺพุธินา โย
กจฺจายเนน กถิตฺโต ชินฺสาสนตฺถํ
ตฺยาทิกฺกโม ตทฺนคฺคํ กิริยาปทานํ
กตฺวา กโม ภวติธาทฺวเสน วุตฺโต.

(นิตฺติ. ปท. หน้า ๕๓)

๙ กจฺจายนญฺจ มุณีวณฺณิตพฺพุทธิมนฺตํ
นตฺวา ปภินฺนปฏฺฐิมภิกฺเทรฺมคฺคํ
สํสารสาครตฺรํ สุวิสุทฺธสีลํ
กฺลฺยาณทสฺสนสุวณฺณสมานวณฺณํ.

(นินฺรุตฺติสารมญฺชฺสา. หน้า ๑)

๑๐ ตตฺถ อตฺถโก อกฺขรสมฺญาโตติ อิทํ ภควโต มฺขปาจฺญตํ ปุพฺพ-
วากุญฺ. น กจฺจายเนน วุตฺตวากุญฺ. ตถา หิ เอโก วุฑฺฒปพฺพชิตฺโต ภิกฺขุ

ภควโต สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อนฺตตตฺตีเร สาลรฺกฺขมฺมุเล นิสินฺโน
 อุทฺทวยกมฺมฏฺฐานํ กโรติ. โส อุทฺเท จรฺนํ พกํ ทิสฺวา อุทฺทํ พกนฺติ
 กมฺมฏฺฐานํ กโรติ. ภควา ตํ วิตถมวํ ทิสฺวา วุฑฺฒปพฺพชิตํ ปกโกสาเปตฺวา
 อตฺถโ อกฺขรสนฺณวาทิตฺติ วากฺยมาห. กจฺจายนตฺเถเรนปี ภควโต อธิปฺปายํ
 ชานิตฺวา อตฺถโ อกฺขรสนฺณวาทิตฺติ วากฺยํ ปุพฺเพ ธเปตฺวา อิหํ ปกรณํ
 กตฺนฺติ. กจฺจายเนน กตฺสฺตฺตฺนฺติปิ วทฺนฺติ. (สฺตฺตฺนฺทิทฺเทส. หน้า ๔)

๑๑ อิหํ สฺตฺตํ เกน วุฑฺฒํ. ภควตา วุฑฺฒํ. กทา วุฑฺฒนฺติ. ยมอุปฺปล-
 นามกา เทว พุรฺาหฺมณฺา ขยวยกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คจฺจนฺตา นทิตฺีเร ขย-
 วยนฺติ กมฺมฏฺฐาเน กยิรมาเน เอโก อุทฺเท มจฺฉํ คณฺหิตุํ จรฺนํ พกํ ทิสฺวา
 อุทฺทพโกติ วิรชฺฉติ. เอโก ฆมฺเฏ ปมฺภูํ ทิสฺวา ฆมฺภูปมฺภูติ วิรชฺฉติ. ตทา
 ภควา โอบาสํ มุณฺฉิตฺวา อตฺถโ ภิกฺขเว อกฺขรสนฺณวาทิตฺติ วากฺยํ ธเปติ.
 เตสฺสจฺจ กมฺมฏฺฐาณํ ติฏฺฐติ. ตสฺมา ภควตา วุฑฺฒนฺติ วุจฺจติ. ตํ ฉตฺวา
 มหากจฺจายโน ภควนฺตํ ยาจิตฺวา หิมวนฺตํ คนฺตฺวา มโนสฺสีลาตเล ทกฺขิน-
 ทิสภาคํ สีสํ กตฺวา ปุรฺตฺถิมทิสภากิมฺุโข หุตฺวา อตฺถโ อกฺขรสนฺณวาทิต-
 ตฺยาทิกํ กจฺจายนปฺปรณํ รจิตํ. ตสฺมา ปุพฺพวากฺยนฺติ วุฑฺฒํ. เถเรน
 ธปิตตฺตา ปรีภาสาติปิ วุฑฺฒํ. วุฑฺฒณฺจ

ปุพฺพวากฺยนฺติหํ สฺตฺตํ   วทฺนฺตาจริยา'ปเร
 สฺตฺตฺนนามานุรฺุเปเน   ปรีภาสาติ โน มตฺตีติ.

อนฺตตตฺตีเร สาลรฺกฺขมฺมุเล นิสินฺโน เอกํ วุฑฺฒปพฺพชิตํ สนฺธาย
 วุฑฺฒนฺติปิ วทฺนฺติ. อยมิมฺสฺส อตฺถุปฺปตฺติ. (กจฺจายนวณฺณนา. หน้า ๘)

๑๒ วงษ์เปรียญ, “มูลกัจจายนปกรณ์ปັตติกถา ว่าด้วยเรื่องเดิมที่

จะเกิดคัมภีร์มูลโดยย่อ” (รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔). เอกสารต้นฉบับลายมือเขียน เก็บรักษาไว้ในห้องสมุดในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชวังสวงจิตรลดา กรุงเทพฯ

๑๓ กตเม คนธถา กจฺจายเนน กตา. กจฺจายนคนฺโถ มหานิรุตฺติคนฺโถ จุพฺนิรุตฺติคนฺโถ เนตฺติคนฺโถ เปฏฺโปกปเทสคนฺโถ วณฺณนิตฺติคนฺโถติ อิเม ฉ คนธถา มหากจฺจายเนน กตา. (จุฬาคันถวงศ์. ข้อ ๒๕)

๑๔ อป. อ. ๒.๖๓-๖๕

๑๕ พระเทพเมธาจารย์ (เข้า จิตปถุโณ), แบบเรียนนวรรคตีบาลี ประเภทคัมภีร์ไวยากรณ์ (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔), หน้า ๗.

๑๖ ฉลาด บุญลอย, ร.อ. ประวัติวรรณคดีบาลี (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔), หน้า ๙๗.

๑๗ อัคคัมมะ, พระ. โมคคัลลานนิสสัย (มณฑลเลย: โรงพิมพ์มยะสือ, ๒๕๑๔) คำนำ หน้า ๗-๘.

๑๘ กจฺจายเนน กโต โยโค วุตฺติ จ สงฺฆนนฺทินา
ปโยโค พุรฺหมทตฺเตน นฺยาโส วิมลพฺุฑฺดินา.

(กจฺจายนเภท. นวฎีกา. หน้า ๑๒๙)

๑๙ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, รศ. ไวยากรณ์บาลี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๗.

๒๐ G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon*, (Colombo: M.D. Gunasena, 1958.) p. 180

๒๑ G.P. Malalasekara, **Dictionary of Pali Proper Names**, Vol I (London: The Pali Text Society, 1960). p. 497.

๒๒ สัททาแฉฏฐีกาปาฐ, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุวัธมวดี, ๒๔๗๒), คำนำหน้า ช.

๒๓ หลวงเทพดรุณานุกิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช), ธาตุปฏิบัติปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี-ไทย แผนกธาตุ (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๖), หน้า ๗.

๒๔ กจฺจายนสฺสฺตฺตฺถ. หน้า ๔๐๓

๒๕ กจฺจายนสฺสฺตฺตฺถ. หน้า ๔๐๘

๒๖ กจฺจายนสฺสฺตฺตฺถ. หน้า ๔๑๓

๒๗ กจฺจายนสฺสฺตฺตฺถ. หน้า ๔๑๓

๒๘ กจฺจายนสฺสฺตฺตฺถ. หน้า ๗๕

๒๙ กจฺจายนสฺสฺตฺตฺถ. หน้า ๗๙

๓๐ อารุณิกา ปน ปริกฺขณสีลา วิจฺกฺขณา “กจฺจายนปฺปรณมิตฺํ น เอตทคฺคฺกุจฺจานนนฺตรลาภินา มหากจฺจายนตฺถเเรน รจิตฺํ. อถ โข ปจฺฉิมิเกน สีหฬทฺธิปิกเณ โฉพรภูจิกเณ วา ตมฺมหาสาวกเณ สมานนามเชยฺเยน อณฺตเรณ เถเรน วิรจิตนฺ”ติ วทนฺติ. การณณจ ตตฺถ ตตฺถ พหุชา ปปณฺเจนฺติ. โส จ วาทอ ยุตฺโต วิย ทิสฺสติ. (คำนำของสัททหนิติ สุตต-มาลา หน้า ข)

๓๑ ตถาปิ น โส กจฺจายนาจริโย โส มหาชีณาสโว. ตสฺเสว นาม-
 ะเยเยน ปลิทุโธ ปจฺฉิมกาลิโก เอโก เถโร ตสฺส พุยากรณสฺส กตฺตา ยถา
 อิทฺธิมนฺเตสฺส อคฺคภูจฺฉานํ ปตฺตตสฺส มหาชีณาสวสฺส นามะเยยวตา ปจฺฉิม-
 กาลิเกเนเคน เถเรณ กตํ โมคฺคคฺลฺลานพุยากรณนฺติ เกสณฺณิ ปณฺฑิตานํ
 มตํ. (คำนำของพาลาตารนวกฎีกา. หน้า ง)

๓๒ กจฺจายเนน หิ “อกฺขราปาทยเอกจตฺตาลีสนฺ”ติ สุตฺตติตํ. ตถจ
 น ยุตฺตํ เตจตฺตาลีสฺสภฺชราณํ มาคฺธิกาย ภาสาย สมฺภวโต รสฺสเอโ-
 การะหิ. ทิสฺสนฺติ หิ เต “เสยโยสฺสตุถิ”ติเอวมาทิปฺปโยเค. กจฺจายเนน ปน
 สกฺกตานุสาเรณ เอโ อิทฺธิมาเยวาทิ คเหตุวา ตถา สุตฺตติตฺนฺติ เวทิตพฺพํ.
 (โมคฺคคฺลฺลานปณฺฑิโก. ๑.๑)

๓๓ กจฺจายเนน หิ ปุพฺพสเร ลุตฺเต ประสวสฺส ทิฆมฺรสฺसानํ รสฺสทิมฺตถํ
 “รสฺสนฺ”ติ “ทิมฺนฺ”ติ เทวติ จตฺตารี สุตฺตตานิ วิริจิตานิ, น เจวํ พหุสฺสตุต-
 ทรเณ กิณฺณิ ผลมฺธิกมฺตถิ อณฺณตฺร คนฺถพฺพหฺมาวต จ ทสฺสิตํ โหติ.
 (โมคฺคคฺลฺลานปณฺฑิโก. ๑.๓๓)

๓๔ “โหนเตวา”ติ อิมินา กจฺจายนสฺส ปฏฺฐิเสธวณฺํ นิรากรโรติ.
 (โมคฺคคฺลฺลานปณฺฑิโก. ๒.๔๔)

๓๕	อกฺโขภณิ จ พินฺทุ จ	อพฺพทฺถจ นิริพฺพทํ
	อหํ อพฺพณฺเจว	อฏฺฐณฺณจ สฺสคนฺธิกํ.
	อุปฺปลํ กุมฺพทฺถเจว	ปฺพมํ ปุณฺฑทฺธิกํ ตถา
	กถานํ มหากถานํ	อสงฺเขยฺยณฺติ ภาสิโต.

กโหม กจฺจายเน เอโส	ปาฬิยา โส วิรุชฺฌติ
ปาฬิยนตุ กโหม เอวํ	เวทิตพฺโพ นิริพฺพุทา.
อพฺพํ อฏฺฐํ อหํ	กมุทญจ สฺคนธิกํ
อุปฺปลํ ปุณฺศฺรึกญจ	ปทฺมุนฺติ ชิโนพฺรวิ.

(นิตฺติ. สุตฺต. สุตฺร ๘๓๓)

๓๖ เกลาสะ, พระ. มหาวิสุตารามศาสนวงส์ (อย่างกึ่ง: กระจ่าง
มหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๔), หน้า ๖๓.

๓๗ เกลาสะ, พระ. มหาวิสุตารามศาสนวงส์ (อย่างกึ่ง: กระจ่าง
มหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๔), หน้า ๖๔-๖๕.

๓๘ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, รศ. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดีย
และลังกา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖),
หน้า ๓๐๗.

๓๙ ตตฺถ วณฺณาคโหม วณฺณวิปริยโยติ เอตํ นิรุตฺติลกฺขณํ คเหตุวา
สทฺทนเยน วา ปีโสทรธาติปกฺเขปลกฺขณํ คเหตุวา ยเปย ภาคฺยวาติ
วตตพฺเพ ภาควาติ วุจฺจตีติ ฌาตพฺพํ. (วิ. อ. ๑.๑๑๖)

๔๐ ปถุโสทรธาทีนิ ยโถปทิสฺสุมฺ. (ปา. ๖.๓.๑๐๙)

วณฺณาคโหม วณฺณวิปริยยศฺจ

เทฺวา จาปเรฯ วณฺณาวិการนาเศฯ

ธาโตสฺสทฺธาติศเยน โยคสฺ

ตทฺจฺยเต ปณฺจวิธํ นิรุทฺตมฺ. (ปา. ๖.๓.๑๐๙)

๔๑ ชเว่อง, ปาณินิ สิทธานตเกมุที ปาฐุ นิสสัย อธิบาย (ย่างกุ้ง: กระทบวงมหาดไทยและการศาสนา, พ.ศ. ๒๕๓๓), คำนำ หน้า ป.

๔๒ อัคคัมมะ, พระ. โมคคัลลานนิสสัย (มันดเลย์: โรงพิมพ์-มยะส่อ, ๒๕๑๔) เล่ม ๑ หน้า ๓๓๘.

๔๓ ยสฺส รณฺโฆ ปภาเวน	ภาวิตตตย'มากุลั
อนากุลั ทุลทฺธีหิ	ปาปภิกฺขุหิ สพฺพโส.
ลงกาย มุํนิราชสฺส	สาสนํ สารุสณฺจิตํ
ปฺกณฺจนทสมายิกา	วาริวิํ วิวทฺเต.
โมคฺคฺลลาเนน เถเรน	ธีมตา สฺจิจฺจฺตฺตินา
รจิตํ ยํ สุวิญญेยฺย-	มสนฺทิตุทมนากุลั.

(นิคมคาถาของโมคคัลลานไวยากรณ์ คาถา ๑-๒)

๔๔ G.P. Malalasekera, **The Pali Literature of Ceylon**, p. 186.

๔๕ สฺจฺจํ วุตฺติ จ เตเนว	กตา เอเกน ปณฺจิกา
ตสมาสฺส สตถ'มณฺเฑหิ	สุปฺปสตถ'ตฺติสุนฺทรํ.

(ปโยคสิทธิ. หน้า ๑)

๔๖ ชยตีห มหาปณฺโฆ	โส โมคฺคฺลลาโยโน มุํนิ
ยสฺส สารุคฺคณพฺภูต-	กิตฺติ สพฺพตฺถ ปตฺถญา.

(นิคมคาถาของสัมพันธจินดา. คาถา ๒)

๔๗ ปภาโว โมคคัลลานุสส พุยาकरणे ज पेण्णके
 นิสฺเสเสว กพฺพาทิตฺโต อโห อจฺฉริโย วต.

(ปโยคสีทฺธิ. หน้า ๑)

๔๘ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, รศ. ไวยากรณ์บาลี (กรุงเทพฯ:
 โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๙.

๔๙ อนุราธปุเรติ อนุราธปุรสมีเป ญฺุปารามวิหาเร. (ปทสาธนฎีกา.
 คำอธิบายนิคมคาถา ๒)

๕๐ มหาเชตวนาขมฺหิ วิหาเร สาธุสมฺมเต
 สโรคามสมฺมุหมฺหิ วสตา สนฺตวฺตุตฺตินา.
 สทฺธมฺมุฏฺฐิติกาเมน โมคคัลลาเนน ธีมตา
 เถเรน รจิตา เอสา อภิธานปฺปทีปิกา.

(นิคมคาถาของอภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๘-๙)

๕๑ พระโมคคัลลาน, โมคคัลลานพฺยาकरणิ (ย่างกุ้ง: กระทรวง
 มหาดไทยและการศาสนา, ๒๔๙๘), คำนำ หน้า จ.

๕๒ ดู เชิงอรรถข้อ ๕๑

๕๓ ป ปรา นิ นี อฺุ ทฺุ สํ วิ อว อนุ ปร อธิ อภิ ปติ สฺุ อา อติ
 อปิ อป อฺุป (กจ. ๒๒๑)

๕๔ ป ปรา อป สํ อนุ อว โอิ นิ ทฺุ วิ อธิ อปิ อติ สฺุ อฺุ อภิ ปติ ปริ
 อฺุป อา ปาทิ. (โมค. ๕.๑๓๑)

๕๕ ปาตุภาเว วิโยเค จ   นิเสธาโท นิ ทิสฺสติ
 อโถ นีหฺรณฺเณ เจวา-   วธฺนาโท จ นี ลียา.
 (อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๑๑๖๗)

๕๖ การคคหณํ กิมตถํ. อาการนฺตอิการนฺตา จ โหณฺติ. ปจฺจกฺขา
 ธมฺมา ยสฺส โสยนฺติ ปจฺจกฺขธมฺมํ, สุรฺภินฺ คณฺโฆ สุรฺภิคณฺธิ, สฺนุทฺโร คณฺโฆ
 สฺคณฺธิ, ปฺปฺติโน คณฺโฆ ปฺปฺติคณฺธิ, กุจฺฉิตฺ คณฺโฆ กุคณฺธิ, ทฺฏฺฐุ คณฺโฆ ยสฺส
 โสยนฺติ ทฺคณฺธิ, ปฺปฺติ เอว คณฺโฆ ปฺปฺติคณฺธิ. (กจ. ๓๓๗)

๕๗ สฺคณฺธิ, ทฺคณฺธิติ ปโยโค น ทิสฺสเต. (โมค. ๓.๕๑)

๕๘ อิกฺคณฺโฆ จ สุรฺภิ   สฺคณฺโฆ จ สฺคณฺธิ จ
 ปฺปฺติคณฺธิ จ ทฺคณฺโฆ-   ถ วิสฺสํ อามคณฺธิ ยํ.
 (อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๑๔๖)

๕๙ ทีฆาโหวสฺเสกเทเสหิ จ รตฺตยา. ทีฆาทีหิ อสงฺเขยหิ สงฺขยาหิ
 ปฺรสุมา รตฺติยา สฺมาสนฺโต อ โหติ. ทีฆรตฺตํ, อโหรตฺตํ, วสฺสารตฺตํ, ปฺพพ-
 รตฺตํ, อปฺรรตฺตํ, อทฺมรตฺตํ, อติกณฺโต รตฺตี อติรตฺโต, เทว รตฺตี สฺมาหฺวา
 ทิรตฺตํ. (โมค. ๓.๔๕)

๖๐ นิสฺสโถ มชฺฉิมิมา รตฺติ   อทฺมรตฺโต มหฺานิสฺสา
 อนฺธกาโร ตโมนิตฺถิ   ติมิสฺ ติมิรํ มตํ.
 (อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๗๐)

๖๑ อฏฺฐิกา สฺกฺขยฺโหรตฺโต   ปกฺโข เต ทส ปณฺจ จ
 เต ตฺตฺ ปฺพพปาปฺรา สฺกฺก-   กาพา มาโส ตฺเต ทฺเว.
 (อภิธานปฺปทีปิกา. คาทา ๗๔)

๖๑ สโยคาคทิลโยโป. สโยคสส โย อาทิกฺวโตวโยโว, ตสฺส วา กฺวจิจิ
 โลโป โหติ. ปุပ္ผฺสสา, ชายเต'คินิ (โมคฺ. ๑.๕๓)

๖๒ หุตาวโหจจิมา ฐุม- เกตฺวคฺคิ คินิ ภาณุมา
 เตไซ ฐุมสิไซ วายุ- สไซ จ กณฺหวตฺตนิ.

(อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๓๔)

๖๓ จตฺสโส อสฺสิโย อสฺส จตฺรฺสโส. (โมคฺ. ๓.๔๗)

๖๔ กณฺโย ภินฺทิวาโล จ จกุกํ กุณฺโต คทา ตถา
 สตฺยาทิ สตฺถเกทาถ โกณฺสโส โกฏฺฐิ นาริยํ.

(อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๓๙๔)

ยูโป ฌมฺเภ จ ปาสาเท- ฌายนํ คมเน ปเถ
 อุกโก รุกฺขนฺตเร สุเร อสฺโส โกณฺเ หเยปิ จ.

(อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๑๑๐๒)

๖๕ สพฺพา จาวนฺตุ. สพฺพโต ปจฺมนฺเตหิ ยาทิหิ จ อสฺเสติ ฌญฺจียตฺเถ
 อาวนฺตุ โหติ, ตถฺเจ ปจฺมนฺตํ ปริมาณํ ภาติ. สพฺพํ ปริมาณมฺสส สพฺพา-
 วนฺตํ, ยาวนฺตํ, ตาวนฺตํ, เอตาวนฺตํ. (โมคฺ. ๔.๔๓)

๖๖ ยาวตา ตาวตา ยาว ตาว กิตฺตาวตา ตถา
 เอตฺตาวตา จ กิเวติ ปริจฺเจทฺตฺตฺวาจกา.

(อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๑๑๔๑)

๖๗ ปากฺกา เข รวิหฺทฺว ยสฺส กิตฺติ มหิตฺเล
 อคฺควํสาจฺริเยน เตน วิริจิตํ อิหํ.

อิติ สมณฑกาทุสส มหาอคคปณฺทิตสฺส สนฺติเก คหิตุปฺชฺเณน ตํสิสฺสสฺส
 สมณฑกาทุสส อคคปณฺทิตสฺส ภากิเนยฺเยน ปฏฺลิทฺทตฺนํมเชยฺเยน
 สฺสุมฺปทาเยน กรณสมฺปตฺติชนิตนिरวชฺชวจเนน อริมทฺทนปฺรวาสิณา อคค-
 วํสาจริเยน กต สทฺทนีติปฺปรณํ นิฏฺฐิตํ. (นีติ. สุตฺต. หน้า ๕๒๗-๒๘)

๖๘ มหาธรรมดินจัน, อํมาตย์. **สาสนาลังการ** (อย่างกึ่ง: โรงพิมพ์
 หังสาวตีปฏิภักต์, ๒๔๙๙), หน้า ๑๑๘.

ปัญญาสามิ, พระ. **สาสนวังสัปปทีปิกา** (มันดเลย์: โรงพิมพ์
 โภควตี, ๒๔๖๗), หน้า ๘๓.

๖๙ มหาสิริเชยตุ, พระยา. **ปฏิภักต์ต่อตะมาย** (อย่างกึ่ง: โรงพิมพ์
 หังสาวตี, พ.ศ. ๒๕๐๒), หน้า ๑๓๗.

๗๐ M.H. Bold, **The Pali Literature of Burma**, (London:
 The Pali Text Society, 1909.) p. 93.

๗๑ K.R. Norman, **Pali Literature**, (Wiesbaden: Harras-
 sowitz, 1983) p. 164.

๗๑ เกจิ ปเนตถ สนฺธิวเสน อการโลปํ สญฺโฆคาทิสฺส จ คการสฺส
 โลปํ วทนฺติ. ตมฺปิ น ยฺชฺชติ ตสฺสา ปาพิยา อฏฺฐกถายํ “ยสฺมาติ ยโต
 กฏฺฐา. คินฺนิติ อคฺคิ”ติ เอวํ คินิสทฺทสฺส อุลลิจฺเจตฺวา วจฺนโต. (นีติ. ปท.
 ๓๐๓-๔)

๗๒ สโยคาทิลोपो. สโยคสฺส โย อาทิกฺวโตวโย, ตสฺส วา กฺวจิ โลโป
 โหติ. ปฺุปฺผสา, ชายเตคินิ. (โมคฺ. ๑.๕๓)

๗๓ เกจิ ปน กมฺเมนปิ พุทฺธสทฺทสฺส สิทฺธํ อิจฺจนฺตา เอวํ นิพฺพจนํ
กโรนฺติ “สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควาติ อธิคตฺตคฺคณฺวิเสสเสหิ ขีณาสเวหิ
พฺุชฺฌิตพฺุโพติ พุทฺโธ”ติ. (নীติ. ฐาตุ. หน้า ๓๐๕)

๗๔ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควาติ อธิคตฺตคฺคณฺวิเสสเสหิ ขีณาสเวหิ
พฺุชฺฌิตพฺุโพติ วา พุทฺโธ. (นฺยาสปฺปทีปิกา. หน้า ๒)

๗๕ มหาสิริเชยฺยตฺถ, พระยา. **ปิฎกัตตอตะมาย.** อ้างแล้ว หน้า ๑๓๗.

๗๖ ปตฺตชฺลินาปิ วุตฺตํ “จตุหิ ปกาเรหิ อตฺตถ โส ภวติ. กตฺถจฺจิ
ตํ จานวเสน มญฺจา อุกฺกุฏจฺจิ กโรนฺตีติ. กตฺถจฺจิ สมฺีปวเสน คงฺคาย โฆโส,
กฺุรุสฺว สตีติ. กตฺถจฺจิ ตํสฺหจฺรภาเวน ยญฺจฺจิ ปเวสย, กฺุณฺเต ปเวสยาติ. กตฺถจฺจิ
ตํกิริยาเวสเน อพฺุรหฺมทตฺเต พฺุรหฺมทตฺโตย”มิตฺติ. (নীติ. สุตฺต. สุตฺต ๕๗๒)

๗๗ เอตา อิธาทฺตฺอาทิกา เสกปริยฺนตา ธาตุโย “อตฺตโนภาสา”ติ
สทฺทสฺตถฺวิทฺฐ วทฺนฺติ. เตสํ มเต เอตา “เต อนฺเต, ตํ อนฺตํ”อิจฺจาทีนฺยว
วิสโย. ปาวจเน ปน นียโม นตฺถิ. (নীติ. ฐาตุ. หน้า ๒๒)

๗๘ ขิทฺติ อวฺยเวติ จนฺทวิทฺุโน วทฺนฺติ. เตสํ มเต “ชินฺทตี”ติ รูปํ. (নীติ.
ฐาตุ. หน้า ๑๒๐)

๗๙ อกฺขรปทฺนียมิตฺโต วจนสงฺฆาโต ลีโลโก. โส ปชฺชนฺติ วุจฺจติ.
ตถา หิ “ลีโลโก ยสฺสสิ ปชฺเช”ติ กวโย วทฺนฺติ. (নীติ. ฐาตุ. หน้า ๒๑)

๘๐ กาทนฺตปฺปรกฺรณฺสมิณฺหิ สกฺกตภาसानุรูปฺเนน ทสฺธา อาชฺยาต-
วิกตฺติโย จปิตา. (নীติ. ปท. หน้า ๙๘)

๘๑ โม วุจฺจติ จนฺโท. อญฺจกถายํ ปน “มา วุจฺจติ จนฺโท”ติ

อาการนุตปาโจ ทิสฺสติ. โอการนุตปาเจน เตน ภวิตพฺพํ สกฺกฏภาสาย
เอกกฺขรโกสโต นยํ คเหตฺวา “โม ลีโว จนฺทิมมา เจวา”ติ โอการนุตวเสน
วตฺตพฺพตฺตา. (นีติ. ปท. หน้า ๓๙๙)

๘๒ มา วุจฺจติ ลีรี. ตถา หิ วิทฺวมฺขมณฺฑนฺทีกายํ “มาลินี”ติ ปทสฺสตุถํ
วทตา “มา วุจฺจติ ลกฺขี. อลินี ภมรี”ติ วุตฺตํ. (นีติ. ปท. หน้า ๔๐๑)

๘๓ กาพฺยาทาเส จ “ตฺวํมฺขํ กมฺเลเนว ตฺลยํ นาณฺเณน เกนจี”ติ จ
“จฺนฺเทน ตฺวํมฺขํ ตฺลยฺน”ติ จ กวิมฺขโต. (นีติ. ปท. หน้า ๔๕๐)

๘๔ เย วีรา สทฺทนีติป, ปกรณปสุตา, นิจฺกาลํ ภเวยฺยํ
เต สาเร ปาพิธฺมเม, นิปฺถนฺนยสุภ, อตฺถสวารํ ลภเวยฺยํ
เต ลทฺธานตฺถสวารํ, สุกตมตฺวเร, สฺสฺปติฏฺเฐ สฺขานํ
อจฺฉมภี ลีหฺวตฺตี, ปรมมวิตถํ, ลีหนาทํ นเทยฺยํ.

(นีติ. สุตฺต. หน้า ๕๒๒)

๘๕ Wilhelm Geiger, **Pali Literature and Language** (Calcutta: University of Calcutta, 1943).

๘๖ จตฺตาริ ปน มาคธพฺยากรณานิ สกียสฺสตุตฺตวฺตฺติอุทาหรณวิภูสิตานิ
ยาวชฺชตนา ปริยตฺติสาสนมนฺรูกฺขिय ติฏฺเฐจฺนฺติ “กจฺจายนํ โมคฺคฺลลนํ
สทฺทนีติ สทฺทสฺงคฺโห จา”ติ. (คํานําของสัทฺทนีติ สุตฺตมาลา หน้า ๘)

๘๗ สมเด็จพระวชิรญาณ, **สังคีตยวงส์ พงศาวดารเรื่องสังคายนา
พระธรรมวินัย**. หน้า ๔๔๗

๘๘ “บัญญัติจำนวนพระภิกษุสามเณรวัดต่างๆ ที่เล่าเรียนสูตรมูล-

ก็จ่ายนะ จ.ศ. ๑๑๘๘ (พ.ศ. ๒๓๗๐).” ใน หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๔๑๕, หอสมุดแห่งชาติ.

๘๙ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๙. (ในงานฉลอง ๘๔ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ๑-๕ ตุลาคม ๒๕๒๑).

๙๐ แฉลงภารกิจการสถาปนาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๘ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๔ (พระนคร: พุทธอุปถัมภ์-การพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๖.

๕๕๕๕

บรรณานุกรม

- กัจจายนะ, พระ. กัจจายนพยาकरणะ. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๓๐.
- เกลาสะ, พระ. มหาวิสูตรารามศาสนวงส์ (ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๔.
- คันธสาราภิงศ์, พระ. วุดโตทยมัญชรี. นครปฐม: วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๕.
- คันธสาราภิงศ์, พระ. สุโพธาลังการมัญชรี. นครปฐม: วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖.
- จตุรงค์พล, มหาอำมาตย์. อภิธาน์ปทีปิกาฎีกา. ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๘.
- ฉลาด บุญลอย, ร.อ. ประวัตีวรรณคดีบาลี. ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔.
- ชเว่อง, ปาณินิ สิทธานตเกมุที ปาฐ นิสสัย อธิบาย. ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, พ.ศ. ๒๕๓๓.
- แถลงการกิจการสภาการศึกษาหมามกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๔. พระนคร: พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, ๒๕๑๕.
- ทราฐานาคะ, พระ. นิรุตติสารมัญชสา. มั่นดเลย์: ม.ป.ท. ม.ป.ป.

ธรรมกิตติ, พระ. พาลาวตาร. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๑.

นันทบัญญัติ. พระ. จุฬาคันถวงศ์. กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๖.

“บัญชีจำนวนพระภิกษุสามเณรวัดต่างๆ ที่เล่าเรียนสูตรมูลกัจจายนะ จ.ศ. ๑๑๘๙ (พ.ศ. ๒๓๗๐)” ใน หมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑๔๑๕, หอสมุดแห่งชาติ.

บาลีสันสกฤตวิชาการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖. (ในงานฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี แห่งการสถาปนามหามกุฏราชวิทยาลัย และครบรอบพระชนมายุ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ปิพุทธศักราช ๒๕๓๖).

ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑. (ในงานฉลอง ๘๔ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ๑-๕ ตุลาคม ๒๕๒๑).

ปัญญาสามิ, พระ. สาสนวังสัปทปีปิกา. มั่นดเลย์: โรงพิมพ์โกควดี, ๒๔๖๗.

ปิยทัสสีและอื่นๆ, ปทสาธนะ ปทสาธนฎีกา พาลาวตาร พาลาวตารฎีกา และพาลาวตารนิสสัย ๗ คัมภีร์. มั่นดเลย์: โรงพิมพ์ธนวัตี, ๒๕๑๐.

พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า จิตปญโญ), แบบเรียนนวรรรคตบาลีประเภท คัมภีร์ไวยากรณ์. ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔.

พุทธปปียะ, พระ. ปทฐุปสฺสทฺธิ. กรุงเทพฯ: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๓.

มหาธรรมดฺนินจัน, อํามาตย์. สาสนาลังการ. ยํางักุง: โรงพิมพ์หังสาวตี
ปฏิภักต, ๒๔๙๙.

มหาวิชิตาวิ, พระ. กัจจายนวัณณา. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

มหาสิริเชยตุ, พระยา. ปฏิภักตต่อตะมาย. ยํางักุง: โรงพิมพ์หังสาวตี,
๒๕๐๒.

โมคคัลลาน, พระ. โมคคัลลานพยาकरणะ. ยํางักุง: กระทรวงมหาดไทย
และการศาสนา, ๒๔๙๘.

โมคคัลลาน, พระ. “อภิธานัปปทีปิกา” ใน ปญจมูลคณฺถ. กรุงเทพฯ: วัด
มหาธาตุ, ๒๕๔๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.
พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

วชิรพุทธิ, พระ. นยาสะ. ยํางักุง: โรงพิมพ์สุธัมมวตี, ๒๔๗๖.

วงษ์เปรียญ, มุลกัจจายนปกรณูปัตตติกา ว่าด้วยเรื่องเดิมที่จะเกิด
คัมภีร์มูลโดยย่อ (รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔). เอกสารต้นฉบับลายมือ
เขียน เก็บรักษาไว้ในห้องสมุดในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารี พระราชวังสวงจิตรลดา กรุงเทพฯ.

ศรววรรมัน. กาดันตรวยาकरणะ. นิวเดลี: โรงพิมพ์ซีลัมเปอร์, ๒๕๓๑.

สมเด็จพระวณฺรตฺน, สังคิตยวงค์พงสาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย.

กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๒๑. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน
จัดพิมพ์ถวายเป็นธรรมบรรณาการ โดยเสด็จพระราชกุศลในงาน

พระราชทานเพลิงศพ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (กมลเถระ) วัด
พระเชตุพน ฦ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๑).

สังฆรักขิตะและอื่นๆ, พระ. สุโพธาลังการฎีกา. ย่างกุ้ง: กระทรวง
มหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๗.

สังฆัมมโชติपालะ, พระ. สุตตนิเทศ. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์ซัมพุมิตเซว-
ปิฎกัต, ๒๔๗๘.

สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, รศ. ไวยากรณ์บาลี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, รศ. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

เสถียรพงษ์ วรรณปก, ศตร. เพลงรักจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ:
ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

หลวงเทพคุณานุกิจษ์ (ทวี ธรรมธัช), ธาตุบพิปิคา หรือพจนานุกรม
บาลี-ไทย แผนกธาตุ. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๖.

อัคคัมมะ, พระ. โมคคัลลานนิสสัย. มันทเลย์: โรงพิมพ์มยะส่อ, ๒๕๑๔.

อัคควงศ์, พระ. สัททนีตีปกรณ, ๓ เล่ม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ,
๒๕๒๑-๒๕๒๓.

อุตตมสิกขะ, พระ. “กัจจายนเภททวฎีกา” ใน สัททาแงฎีกาปาฐะ.
ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุธัมมวดี, ๒๔๗๒.

G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon*. Colombo:

M.D. Gunasena, 1958.

G.P. Malalasekara, **Dictionary of Pali Proper Names**, Vol I.
London: The Pali Text Society, 1960.

K.R. Norman, **Pali Literature**, Wiesbaden: Harrassowitz, 1983.

M.H. Bold, **The Pali Literature of Burma**, London: The Pali Text
Society, 1909.

Wilhelm Geiger, **Pali Literature and Language** (Calcutta: Uni-
versity of Calcutta, 1943.